

KRONIKA

CASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

LETNIK 39

ŠT. 1/2

LETO 1991

Sv. Miklavž pri Ljutomeru, odposlano 9. 11. 1902

TEMATSKA ŠTEVILKA KRONIKE IZ ZGODOVINE POMURJA

Prispevki v prvi številki 39. letnika Kronike so tematsko zaokroženi tako, da osvetljujejo preteklost Pomurja. Gre pravzaprav za dva sklopa: prvega sestavljajo referati, prebrani na 25. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Murski Soboti oktobra 1990, ki so se ukvarjali neposredno s preteklostjo Pomurja, drugega pa članki, ki jih je uredništvo Kronike pred nekaj leti zbiralo za načrtovano tematsko številko iz zgodovine Ljutomera, pa do njene realizacije ni prišlo zaradi premajhnega števila prispevkov. Gradivo smo združili in ga razvrstili kronološko. Slikovno gradivo so prispevali avtorji, ker pa ga je bilo glede na količino teksta nekoliko premalo, smo mu dodali še nekaj starejših razglednic iz zbirke razglednic Narodnega muzeja v Ljubljani. Kar je nastalo, seveda ni in ne more biti celovit prikaz preteklosti pokrajini ob Muri, je pa spodbuda za nadaljnje delo predvsem mlajših raziskovalcev, ki jih je že med avtorji te številke kar veliko.

Uredništvo

Izdajateljski svet: dr. Tone Ferenc, dr. Ferdo Gestrin (predsednik), Metka Gombač, Nada Holynski, dr. Olga Janša-Zorn, dr. Jože Koropec, Janez Kos, Antoša Leskovec, dr. Božo Otošec, Slavica Pavlič, Marija Sernoder, dr. Mirko Stiplovšek, Prvenka Turk, Maja Žvanut

Uredniški odbor: France Dobrovoljc, Marjan Drnovšek, dr. Tone Ferenc, dr. Ferdo Gestrin, mag. Stane Granda (odgovorni urednik), dr. Olga Janša-Zorn, Janez Kopač, dr. Božo Otošec, Peter Stres, Kristina Šamperl-Purg, dr. Zmago Šmitek, dr. Sergij Vilfan, dr. Peter Vodopivec, Maja Žvanut (glavna urednica) – Opremil: Roman Hribar – Prevodi: Katja Žvanut – Bibliografska obdelava: Anja Dular – Uredništvo: Narodni muzej, Prešernova 20, 61000 Ljubljana (tel. 061/218886) – Uprava: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana – Sofinansirata: Republiški sekretariat za znanstveno raziskovanje in tehnologijo in Republiški sekretariat za kulturo – Tisk: Roman Hribar

UDK 949.712(-2)(05)
UDC

YU ISSN 0023-4923

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

XXXIX
1991

IZDAJA IN ZALAGA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
SEKCIJA ZA KRAJEVNO ZGODOVINO
LJUBLJANA

90 67/92

KAZALO CONTENTS

ČLANKI IN RAZPRAVE ARTICLES AND TREATISES

<i>Endre Gyimesi</i> : Madžarski viri o zgodovini Prekmurja (s posebnim poudarkom na dokumentih arhiva zalske županije)	3
Sources for the History of Prekmurje (Trans-Muralland)	
<i>Irena Šavel</i> : Najstarejša poselitev Prekmurja	6
The Oldest Settlement of Prekmurje (Trans-Muralland)	
<i>Janez Balažič</i> : Prekmurje kot ozemlje umetnostnih importov	11
Prekmurje (Trans-Muralland) as a Territory of Art Imports	
<i>Sašo Radovanovič</i> : Ljutomerski dijaki na ruški gimnaziji 1645-1760	15
Ljutomer Students in Gymnasium of Ruše in the Years 1645-1760	
<i>Sašo Radovanovič</i> : Trg Ljutomer v luči franciscejskega katastra	18
Ljutomer in the Light of the Franciscian Cadastre	
<i>Anton Ratiznojnik</i> : Narodni buditelj Ivan Kukovec	24
Ivan Kukovec – the National Raiser	
<i>Stane Granda</i> : Organiziranje slovenskih taborov v letih 1868/69 (analiza vabil)	28
Organising of Slovene »Tabori« in the Years 1868/69	
<i>Maks Rojs</i> : Vloga ljutomerske čitalnice pri širjenju in utrjevanju narodne zavesti	31
The Role of the Reading Society in Ljutomer in Expansion and Settling of the National Conscience	
<i>Alenka Kačičnik-Gabrič</i> : Organiziranje slovenskih učiteljev na Štajerskem od 1869 do 1918	36
Organizing of the Slovene Teachers in Styria in the Years 1869-1918	
<i>Jenő Rácskay</i> : Migracija in emigracija v obdobju dualizma v Železni županiji	45
Migration and Emigration in the Period of Dualism in Vasvármegye in Hungary	
<i>Ivan Rihtarič</i> : Prebivalstvo okrajnega glavarstva Ljutomer v letih 1880-1910	49
The Population of the District of Ljutomer in the Years 1880-1910	
<i>Miroslav Novak</i> : Trg Ljutomer v prvih letih slovenske trške uprave	53
Market-town Ljutomer in the First Years of the Slovene Municipal Government	
<i>Franc Kuzmič</i> : Stranke v Prekmurju med obema vojnama	58
Political Parties in Prekmurje (Trans-Muralland) between Two Wars	
<i>Metka Fujs</i> : Značilnosti madžarske okupacijske uprave v Prekmurju	63
The Characteristics of the Hungarian Occupational Direction in Prekmurje (Trans-Muralland)	

ZAPISKI IN GRADIVO NOTES AND MATERIALS

<i>Marija Hernja-Masten</i> : Človek, ki se je, v zgodovino zapisal sam – Ptujčan Leopold Schickelgruber	71
The Man, who entered the History by himself – Leopold Schickelgruber from Ptuj	
<i>Marta Rauter-Novak</i> : Ukinjena društva, organizacije in zveze ljutomerskega okraja	76
Abolished Societies, Organisations and Associations in the District of Ljutomer	

JUBILEJI ANNIVERSARIES

Prof. dr. Vasilij Melik – sedemdesetletnik (<i>Marjan Drnovšek</i>)	83
Prof. dr. Sergej Vrišer – sedemdesetletnik (<i>Maja Žvanut</i>)	84

NOVE PUBLIKACIJE NEW PUBLICATIONS

Vasko Simoniti, Turki so v deželi že. Celje, Mohorjeva družba 1990 (<i>Marko Štuhec</i>) ...	86
Prispevki za slovensko cerkveno zgodovino (<i>Bogdan Kolar</i>)	87
Zbornik župnije sv. Janeza Krstnika v Ljutomeru, Ljutomer 1990 (<i>Slavica Tovšak</i>)	89
Dve domovini (Two Homelands); izdal Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Ljubljana 1990 (<i>Nives Sulič</i>)	91
Ludvik Tončič, Tiskarstvo na Dolenjskem. Novo mesto 1989 (<i>Stane Granda</i>)	92
40 let Kmečke zveze v Trstu 1950–1990, uredil Jože Koren, besedilo Lucijan Volk, Trst 1990 (<i>Metka Gombač</i>)	93

ČLANKI IN RAZPRAVE

MADŽARSKI VIRI O ZGODOVINI PREKMURJA

(S posebnim poudarkom na dokumentih
arhiva zalske županije)

ENDRE GYMESI

Menim, da ni potrebno izgubljeni besede o stičiščih naše skupne zgodovine. Državne meje se skozi stoletja neprestano menjajo, zgodovinarji pa so marsikdaj v težkem položaju, ko skušajo obdelati zgodovino kakšnega kraja. Marsikdaj predstavljajo glavno oviro znanstveniku državne meje, saj mu zaprejo pot do najpomembnejših virov. Tam, kjer stojijo na obeh straneh sovražne politične sile, pride zgodovinar v nemogoč položaj. Na srečo se nam ni več potrebno ubadati s temi težavami. Med Slovenijo in županijo Zala vlada že več kot dve desetletji vzorno sodelovanje. Priče smo mnogim lepim skupnim rezultatom na področju gospodarstva, kulture in na mnogih drugih področjih. Menim, da smo prebrodili tudi težave na področju zgodovinskih raziskovanj. Kako bi namreč lahko obravnavali in pisali o zgodovini južnozalske cerkve, če ne bi poznali gradiva arhiva zagrebške škofije; ali pa o zgodovini Lendave, brez upoštevanja virov arhiva zalske županije?

Kako pomembna in aktualna je naša tematika, najbolj ponazarjajo tri, nedavno izšle edicije na Madžarskem, ki so specialno povezane z zgodovino te pokrajine. Knjiga Bele Tantalicsa govori o kulturnozgodovinskem razvoju Lendave; druga, ki obsega 700 strani, pa ponazarja sociološke aspekte Slovencev in Madžarov (Madžari in Slovenci. Skupno sodelovanje ob jugoslovanski meji. Odgovorni urednik György Verseggi. Izdala Državna biblioteka Maxim Gorkij iz Budimpešte.) Tretja knjiga je krajevnozgodovinski prikaz vasi Tornyszentmiklós. Preteklost te vasi je zelo povezana z zgodovino Lendave.

Tisti, ki se ukvarja z zgodovino pokrajine ob Muri, je v zelo težkem položaju. To enotno področje je bilo v srednjem veku razdeljeno med dve veliki zemljiški enoti: Medžimurje, ki je v srednjem veku pripadalo različnim zemljiškoposestnim družinam (Zrinjski) in na področju Lendave nastala zemljiška posest, ki je prvotno spadala pod rodbino Hahót-Bánffy, ko so ti izumrli, pod družino Nádasdy, še kasneje pa pod družino Esterházy.

Danes lahko zaradi sprememb državnih upravnih mej raziskovalec tega področja pride do virov in podatkov, ki ga zanimajo, na najrazličnejših mestih.

Kar se tiče Medžimurja, je zadeva mnogo lažja. Ta pokrajina je bila namreč pred letom

1918 samostojna državno upravna enota županije Zala. Tako lahko raziskovalec brska po dokaj enotnih materialih in virih. Ker pa cilj tega članka ni prikaz zgodovinskih virov Medžimurja, te raziskovalne problematike to pot ne bi načel.

Mnogo težji je položaj raziskovalcev Prekmurja. To področje nikoli ni bilo samostojna državno-upravna enota. Področje Dolnje Lendave in okolice je spadalo k županiji Zala, Murska Sobota z okolico pa k županiji Vas (Železna županija). Raziskovalec teh področij mora torej pregledati bogato fevdalno arhivsko gradivo obeh področij. Povrh tega še bolj zakomplicira nalogo dejstvo, da posamezni kraji niso vedno spadali k istim okrajem. Tu je na primer vas Pince, ki je upravno in zemljiško posestno vedno spadala k Dolini (villiacus judicatus), od 1536 do 1777 k okraju Kapornak, od 1777 k na »novo« ustanovljenemu okraju v Zalalövöju, od 1870 dalje k lendavskemu okraju, od 1880 do 1918 pa k okraju Letenye. Tako mora v določenih časovnih obdobjih raziskovalec krajevne zgodovine tega kraja pregledati arhivsko gradivo vseh teh okrajev. Tu je treba omeniti tudi žalostno dejstvo, da je madžarska javna uprava marsikdaj »širokogrudno« dala pod en klobuk Medžimurje in Prekmurje. Tudi to pomeni resne težave pri raziskovalnem delu.

Tudi glede razdelitve na cerkvene fare raziskovanje ni enostavno, saj so do ustanovitve škofije v Szombathelyu leta 1777 ta področja spadala pod dve cerkveni oblasti in sicer pod škofiji v Verszprému in v Zagrebu. Glede cerkvene zgodovine moramo torej pregledati zagrebški, veszprémski in szombathelyski škofijski arhiv. (Marljivejši raziskovalec lahko pregleda tudi škofijski cerkveni material v Györu, saj je do leta 1777 tudi ta imel določene interese in pravice na tem področju.)

Poleg težav pri razdelitvi področja na upravne in cerkvene oblasti moramo omeniti tudi jezikovne težave. Madžarski viri so bili do začetka 19. stoletja v glavnem zapisani v latinščini, in sicer v specialni srednjeveški »madžarski latinščini«. Tu bo v prvi vrsti delalo problem razreševanje kratic tudi raziskovalcem, poznavalcem klasične latinščine. Na primer: judium=judex nobilium (vaški sodnik), itd. Tujim raziskovalcem pomeni problem tudi branje dokumentov, pisanih v pra-

stari madžarščini. Viri iz rane madžarske zgodovine so vedno strogo razlikovali srbščino in hrvaščino, kar pa ne moremo trditi za hrvaščino in slovenščino. Marsikdaj je prišlo do pomote: madžarski uradnik, ki ne pozna slovanskih jezikov, marsikdaj zamenja slovenščino in hrvaščino. Raziskovalec mora biti pozoren tudi na to. Rad bi še poudaril, da se v zgodnjih virih marsikdaj pojavi izraz »vend« ali pa »tót« za slovanski narod, ki pa v danem obdobju ni imel negativnega ali žaljivega prizvoka, kot bi morda to nekdo iz poznejših razlag lahko sklepal.

Če se povrnemo k prikazu madžarskih virov: raziskovalci zgodovine Prekmurja morajo poleg jugoslovanskih virov pregledati in obiskati tudi arhive na Madžarskem, le tako lahko pridejo do tistih dokumentov, katere pri raziskavah potrebujejo. Razen že omenjenih županijskih arhivov iz zalske in železne županije ter cerkvenih in drugih zbirk, ima tudi Državni arhiv v Budimpešti zelo bogate vire, ki se nanašajo na razna področja Pomurja. Diplomatski oddelek Državnega arhiva hrani na primer najstarejše dokumente Madžarske (darilna pisma zemljiških posesti, prepise posesti, pravna zaščita itd.). Ravno tako lahko najdemo v Državnem arhivu Madžarske med drugim tudi dokumentacijo družine Bánffy, poleg tega pa tudi podatke največjega zemljiškega posestnika tega področja, družinski arhiv Esterházyjevih. V zvezi s tem zadnjim moramo omeniti, da ne smemo računati na celotno dokumentacijo, ker je družina prvotno prenesla na Madžarsko le pravno-zaščitne dokumente. Kljub temu lahko trdimo, da so dokumenti lendavske zemljiške posesti izredno bogati.

Dolnja Lendava ter večji del ozemlja lendavskega okraja sta bila pred letom 1918 sestavni del zalske županije. Tako je samoumevno, da se dokumenti, ki se nanašajo na to pokrajino, hranijo predvsem v zalskem županijskem arhivu v Zalaegerszegu. Predvsem bogati so dokumenti oblastniških organov ter upravnih organov županije, ki se nanašajo na celotno Prekmurje.

Prvi ohranjeni zapisnik seje sveta županije je iz leta 1555 in je najstarejši tovrstni dokument na Madžarskem. Ker so upravno vlogo v času fevdalizma mnogo širše pojmovali kot danes, lahko zgodovinar odkrije zelo pomembne podatke, ki se nanašajo na Prekmurje (npr. na področju statistike) ravno v teh zapisnikih. Delavci arhiva zalske županije so že naredili popis najpomembnejših zapisnikov ter registracijo vseh dokumentov iz teh časov ter so to v posebnem zvezku tudi izdali (Zalai Gyűjtemény 29. Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1555–1711. I. zv.) Tako je neprecenljiv vir podatkov s pomočjo imenskega in predmetnega kazala uporaben in dosegljiv tudi tistim, ki obvladajo madžar-

ščino (originalno besedilo je namreč večinoma latinsko in se zelo težko bere). Od teh ranih časov pa do leta 1849 lahko vseskozi najdemo v županijskem gradivu podatke, ki se nanašajo na področje današnje Slovenije. Jezik teh virov je večinoma latinski in madžarski, bolj redko nemški oziroma slovenski.

Posebej bi rad opozoril na skupino virov:

- popis plemenitašev
- popis prebivalstva v 18. in 19. stoletju
- podatki o zemljiških posestih in urbarjih
- sezname davčnih obveznikov.

Zelo pomembna je zakonodaja iz časa Marije Terezije, ki vsebuje celotno zemljiško-knjižno in drugo gradivo, davčni seznam iz 18. stoletja ter popis davčnih obveznikov med leti 1776–1874. Številne pomembne podatke vsebujejo tudi dokumenti, sodni akti ter pravo sodni zapisi. (Zapisi sodnih obravnav ter zapisi tožb so pomembni tudi zato, ker se kot dokazni dokumenti lahko večkrat sklicujejo na razne zgodnje dokumente oz. kopije dokumentov.)

Javna uprava in javna zakonodaja iz časa Jožefa II. iz županije Zala je v našem arhivu popolna in vsebuje marsikatero zanimivost Prekmurja.

Med zgodovinskimi viri po letu 1849 (iz t.i. kapitalizma) lahko v dokumentih županijske zakonodaje najdemo tudi izredno pomembne zapise in podatke.

Nekaj konkretnih primerov:

- c. kr. železnožupanijski dokumenti javnih oblasti, 1849–60
- dokumenti c. kr. sodišča iz Dolnje Lendave, 1850–61
- dokumenti c. kr. civilnega sodišča iz Dolnje Lendave, 1855–61.

Že prej sem omenil, da v gradivu okrajev Kapornak, Lövyö ter Letenye najdemo lahko tudi mnogo podatkov, ki se nanašajo na Prekmurje, moramo pa upoštevati, h kateremu okraju je omenjeni kraj v tistem času spadal.

Žal imamo o krajevni samoupravi le skromne podatke.

Raziskovalci zgodovine šolstva lahko uporabljajo dokumente županijskega šolskega nadzorništva (1869–1944), lahko raziskujejo pravilnike društev in zvez, kot je Alsólendvai Casino, zgodovinske zapise različnih dejavnosti itd. Raziskovalcem in zgodovinarjem je na razpolago izredno bogata zbirka pravilnikov različnih društev.

Raziskovalci agrarne zgodovine lahko prelistajo dokumente Okrajne gozdne uprave Lendave (1808–1923) ali dokumente beltinške zemljiške posesti v 18. stoletju.

Poleg dokumentov za cerkveno zgodovino imajo tudi že prej omenjeni županijski zapisniki sej pomembne cerkvene značilnosti. Na primer zapisniki iz obdobja 1755 in 1760 redno opisujejo borbe, ki jih je Padányi Biró Márton, škof iz Verszpréma, vodil z zagreb-

škimi kapitolom za ponovno pridobitev prekmurskih občin pod okrilje svoje škofije.

Tudi v dokumentih posameznih družin se skrivajo številni pomembni viri. Iz vsega povedanega sledi, da se nahaja v arhivu županije Zala, v prvi vrsti med osrednjim upravnim in pravnim gradivom, še ogromno neraziskane- ga, še ne obdelanega in za publiciranje zani- mivega gradiva. Čeprav so že v preteklosti objavljali pomembne vire, npr. zbirko listin, ki je dosegljiva na Madžarskem, avtorjev Nagy-Véghelyi: Zbornik zalske županije ob mileniju (Zala Vármegyei Évkönyv a Mille- niumra; Monografija Čakovca, delo Károlya Zrinyija (Zrinyi Károly Csáktornyai monográ- fíája); Preteklost in sedanjost Lendave (Alsó- lendva múltja és jelene); Csaba Csapodi: Gospodarjenje Esterházyjevih veleposestev v 1. polovici 18. stoletja (Az Esterházyak alsó- lendvai uradalmának gazdálkodása a XVIII. század első felében); raziskovanja Józsefa Fáre in Ferenc Gönczija itd., ki se nanašajo na to področje ter pomenijo izredno bogato bazo podatkov, če odštejemo znano delo Jozsefa Holuba (Zgodovina zalske županije v sred- njem veku), kakih posebnih zbirk podatkov nimamo. To lahko trdimo kljub temu, da sta n.pr. med izdajami Arhiva zalske županije iz- šli dve samostojni deli, ki obravnavata zgo- dovinu Prekmurja: Zalai Gyűjtemény 7. Imre Szentmihályi: Etnografske značilnosti pokra- jine Hetés in Lendave z okolico (Hetés és Len-

dvavidék néprajzi sajtósságai); Zalai Gyűjte- mény 20. Edit Kerecsényi: Zgodovina in bla- govna kultura Hrvatov ob Muri (A muramen- ti horvátok története és anyagi kultúrája).

V svojem kratkem prispevku nisem imel možnosti, da bi spregovoril o bogatih virih Železne županije, ki jih hranijo v Szombathe- lyu. Poudaril bi samo, da morajo raziskovalci v prvi vrsti upoštevati podatke centralnih organov Železne županije, kakor tudi doku- mente bivšega murskosoboškega okraja od leta 1849 do leta 1920, oziroma sodnijske do- kumente okrajnega sodišča iz takratne dobe. Prav tako, kakor zgodovinsko raziskovanje Lendave in okolice ni mogoče brez poznavanja gradiva zalske županije, ni mogoče niti raziskovanje zgodovine Murske Soboti in okolice brez pregleda dokumentov arhiva Železne županije v Szombathelyu.

Zelo pomembno bi bilo torej sodelovanje zgodovinarjev dveh sosednjih dežel ter določi- tev skupnih raziskovalnih ciljev za odstrani- tev belih lis v raziskovanju. Skupaj bi morali obdelati vse podatke v raznih arhivih, ki se nanašajo na Prekmurje. Pri tem je realno mis- liti na izdajo skupnih krajevnih zgodovinskih monografij ali pa objavo arhivskega gradiva za določene kraje. Temu pomembnemu delu in raziskovalni dejavnosti Arhiv županije Zala daje na razpolago svoje bogato gradivo in umsko kapaciteto.

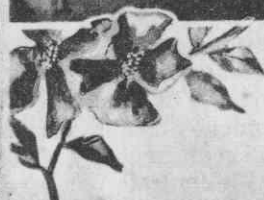
Kolodvár. — Vasuti. Indóház.

Pozdrav iz Murske Soboti.

Vasuti Vendéglő és Szálló.

Gostilna pri Kolodváru.

Üdvözlét Muraszombatról.

NAJSTAREJŠA POSELITEV PREKMURJA

IRENA ŠAVEL

Okoliščine kolonizacije – relief, vodnatost, klima in vegetacija – imajo pri poselitvi določene pokrajine važno vlogo. Poselitveni tokovi v Prekmurju so bili skozi arheološka obdobja usmerjeni predvsem v ravninski predel in na obrobje rahlo valovitega Goričkega, kjer je vodna mreža dobro razvejana in kjer je na pretek dovolj dobre zemlje za poljedelstvo. Osrčje hribovitega Goričkega ostaja skorajda povsem prazno, saj jo je kot gozdnato pokrajino s slabo zemljo za poljedelstvo kolonizacija v preteklosti popolnoma obšla. Ravnina ob Muri je imela v preteklosti prehodni pomen, saj so tod delovale gibalne sile ljudstev iz jugovzhodnega evropskega prostora proti zahodu. Da je temu tako, lahko ugotovljamo s tem, da človek nekoč že naseljenega prostora v večini primerov ni varoval kot trajno pridobitev in ga še naprej kontinuirano naseljeval. V širšem smislu gre torej tu za izrazito prehodno ozemlje, bodisi pri prodiranju ljudstev v notranjost predalpskih dolin, predvsem v prazgodovini in pri slovanski poselitvi, bodisi pri selitvah proti Italiji od pozne antike dalje. Kolonizacija pa je, čeprav redkeje, prihajala tudi iz drugih smeri in sicer v antiki pri prodiranju Rimljanov proti Donavi in v srednjem veku pri prodiranju bavarske kolonizacije proti vzhodu.¹

Poselitev nekega predela pa je bila povezana tudi z možnostjo razvoja različnih gospodarskih panog. Poljedelstvo je zaradi kvalitetne plodne zemlje imelo prav gotovo najboljše možnosti razvoja prav v pokrajini ob Muri. Vzporedno s tem pa je bila dana možnost za živinorejo in za razmah ene izmed domačih obrti, to je lončarstva. Zato niti ni presenetljivo, da je bilo Prekmurje v času še izrazito poljedelsko–živinorejske bakrenodobne kulture najgosteje poseljeno. Poselitev se v času bronzne dobe že močno skrči. Naselja so sicer v ravnini, vendar v močvirnatih in težje dostopnih predelih, kar kaže, da za poselitev nekega predela v tem času ni bila odločilna samo plodna zemlja in tekoča voda, ampak še kaj več. Zanimivo, da intenzivnejše poselitve Prekmurja v času obeh železnih dob ni bilo. Vzrok je verjetno v sami strukturi takratnega gospodarstva z razmahom metalurgije. V tem času so bili poseljeni predvsem predeli, ki so bili bogati z železovo rudo, ki pa je Prekmurje ne pozna. V antičnem obdobju je v Prekmurju spet opazna gostejša poselitev, po vsej verjetnosti postane poljedelstvo z živinorejo spet

zanimiva gospodarska panoga domačega prebivalstva, ki je v večini naseljevalo to pokrajino.

Prometne poti so sicer nekoliko manj vplivale na poselitev. Trgovanje s kovinskimi izdelki se je v bronasti dobi vršilo iz Panonije proti Italiji, v starejši železni dobi iz Italije proti Panoniji, v zgodnji antiki pa v obeh smereh. Šele v antičnem času je po isti prazgodovinski in na novo zgrajeni cesti čez Halicanum prišlo poleg vojaških premikov, uradnih potovanj in trgovskih poti tudi do priseljevanja rimskih kolonistov.²

Politični dogodki so se glede na situacijo prav tako spreminjali in vplivali na poselitveno podobo. Kako so ti dogodki vplivali na poselitev v prazgodovini, lahko samo ugibamo, verjetno pa so tudi politični dogodki na primer vplivali na prenehanje bakrenodobnih in pozneje bronastodobnih naselbin. V antičnem času so markomanske vojne leta 171 vplivale na poselitev, saj se je le-ta po prenehanju vojn močno skrčila in si po teh dogodkih nikoli ni prav opomogla. Na poselitveno podobo pokrajine v zgodnjem srednjem veku pa sta vplivala vdor Madžarov v 2. polovici 9. stoletja in ustanovitev ogrske države v sredini 10. stoletja, ki je vsekakor pomenila konec samostojnosti panonskih Slovanov, s tem pa tudi zmanjšanje števila njihovih naselbin.

POSELITEV V BAKRENI DOBI

Najstarejša poselitev pokrajine na levem bregu reke Mure sega v čas konca mlajše kamene in v bakreno dobo, saj neposrednih dokazov, da je bila pokrajina poseljena tudi v starejši in mlajši kameni dobi nimamo. Prodiranje nosilcev mlajše kamenodobne kulture (tako imenovane lengyelske kulture) je potekalo postopoma in počasi. Pri tem prodiranju so nastajale tudi nove lokalne kulturne skupine, katerih zametki so ob koncu mlajše kamene dobe opazni tudi v Prekmurju (predvsem na keramičnih izdelkih iz naselbine v Bukovnici). Pozneje, ko je bila poselitev intenzivnejša, pa nastane na slovenskem ozemlju precej enotna kultura z značilnostmi lasinjske kulture, ki je prisotna v večini naselij v Prekmurju (Bukovnica, Filovci, Dobrovnik, Kobilje, Mlajtinci, Gomilice, Gančani, Puconci, Korovci, Lendava, Brezovica). Vendar naselbine živijo le krajši čas, saj so bili po prenehanju cvetoče lasinjske kulture ti predeli popolno-

ma opuščeni. Edino naselbina v Bukovnici živi še naprej v mlajšo stopnjo bakrene dobe z značilnostmi tako imenovane Retz Gajary kulture.

Pomembno vlogo pri naselitvi v času bakrene dobe je odigrala rodovitna zemlja in bližina vode, saj so se ljudje tistega časa za svoje preživetje poleg živinoreje in ribolova ukvarjali predvsem s poljedelstvom. Naselbine v Filovcih (Male čistine), Dobrovniku (Joušje), Kobilju (Ciglenice), Maljtincih (Budino), Gomilicah (Sela), Gančanih (Gospoko) so v ravninskem predelu in ob tekoči vodi, kar pomeni odlično poljedelsko zaledje. Sočasno so bili poseljeni tudi rahlo valoviti predeli lendavskih gor (zaenkrat nam to potrjujejo samo slučajne najdbe kamnitih predmetov). Ugoden prostor za poselitev so dajale tudi manjše vzpetine, ki se rahlo dvigujejo iznad ravnice. Primer take poselitve sta Kapitan Domb pri Dolnjem Lakošu in Selca v Brezovici. Poseljeno pa je bilo tudi hribovito obrobje Goriškega in sicer v Puconcih (Rim), Korovcih (Pod gorov) in v Bukovnici (Kot, Trebež, Breg). Bistvenih razlik med nižinskimi naselbinami in tistimi, ki so na rahlo dvignjenih predelih, ni, saj so vse v bližini tekoče vode, prav tako pa v obeh primerih ni bilo omejitve glede prostora, pri vseh pa so tla primerna za poljedelstvo.

Bakrena doba

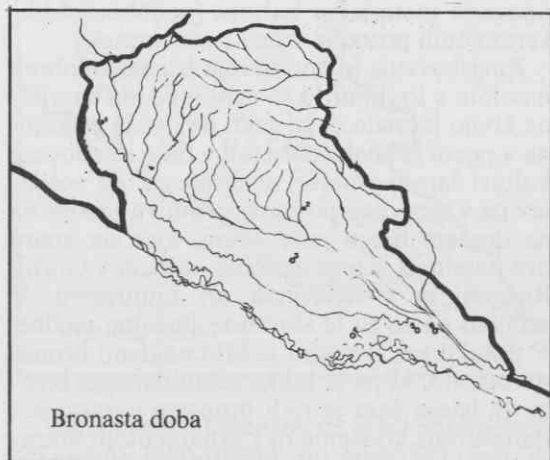
Karta poselitve v bakreni dobi kaže, da je bila kolonizacija usmerjena predvsem v nižinski del Prekmurja, to je ob spodnji del potoka Ledave in njenih pritokov. Na Goriškem je bila poselitev usmerjena predvsem na obrobje, pri čemer je ostalo osrčje popolnoma prazno. Vzrok temu je, da je bil na tem hribovitem predelu strnjen gozd, zemlja je slabše kvalitete, poljedelske površine pa so omejene. Sledovi naselbin so bili doslej potrjeni z manjšimi sondiranjmi in z vrtinami. Le naselbina v Bukovnici se sistematično raziskuje že od leta 1987 dalje. Naselbina se je horizontalno širila, ugotovljena je bila gradnja nadzemnih pravokotnih lesenih in z ilovico ometanih hiš, na

prostem pa so bile peči in večje jame. Gospodarska dejavnost je slonela predvsem na poljedelstvu, živinoreji in izdelovanju lončenine ter kamnitega orodja.

Poleg ugotovljenih naselbin so zanimive tudi slučajne najdbe kamnitega orodja, katerih razprostranjenost se ujema z lokacijo naselbin. Doslej je ugotovljenih kar 49 najdišč slučajno najdenega kamnitega orodja, od tega ima 14 najdišč po dvojce ali več kamnitega orodja in sicer v Markovcih (Gomila), Puconcih (Rim), Suhemu vrhu, Bukovnici (Kot, Breg, Trebež), Bogojini (Babošovo polje), Kobiljah (Sv. Martin, Ciglenice), Filovcih (Male čistine), Gančanih (Gospoko), Gomilici, Mali Polani, Dolgi vasi, Dolini (pri Kovačevih).³ Pri sedmih najdiščih nam je uspelo ugotoviti tudi naselbinske sledove. Vsekakor pa nam ti predmeti poleg naselbinskih točk kažejo na izredno gosto poseljeno pokrajino v tem času.

POSELITEV V BRONASTI DOBI

To je čas, ko so bila poselitvena jedra iz časa bakrene dobe opuščena, nove naselbine pa nastajajo v popolnoma novem okolju. Med bakrenodobnimi in bronastodobnimi naselbinami pa obstaja tudi večja časovna vrzel, saj so vse dosedaj znane naselbine (Oloris pri Dolnjem Lakošu, Gaborkert pri Lendavi, Gospoko pri Hotizi in Prapornica pri Gančanih) iz časa srednje bronaste dobe. Novодошло ljudstvo si je v času srednje bronaste dobe (14.–13. stol. pr. n. š.) izbralo prostor za naselitev tam, kjer je ustrezalo poselitveni logiki tedanjega časa. Vse štiri dosedaj znane naselbine v Prekmurju so bile postavljene v podobnih okolišjih: so v nižinskih zamočvirjenih predelih s tekočo vodo in plodno zemljo v neposredni bližini. Zanimivo je, da so bile naselbine na Olorisu, Gaborkertu in Prapornici na prostoru, ki je rahlo dvignjen od ostale okolice. Od teh se pa po obliki popolnoma loči naselbina na ledini Gospoko pri Hotizi, ki ima obliko tella. Vzpetina, ki meri danes v višino 2 metra

Bronasta doba

in ima premer 50 metrov, je bila pred letom 1928 dosti večja in višja. Tega leta so jo namreč domačini začeli razvažati in pri tem uničili dobršen del naselja, saj so, kakor je bilo ugotovljeno pri sondiranju leta 1987, naselbinski ostanki danes ohranjeni zelo skromno. Naselbine kakšnih dodatnih nasipov ali obrambnega zidovja niso imele. Le naselbina na Olorisu je imela na zunanjem predelu jarka, ki jo je obdajal z vseh strani, leseno ogrado.

Na naselbinah so bila, razen na Olorisu, le sondiranja, zato o njihovih arhitekturnih ostalinah ne moremo govoriti. Na Olorisu pri Dolnjem Lakošu pa so bila v letih 1981 do 1985 sistematična raziskovanja, ki so potekala v notranjosti, na obrobju in izven naselbine.⁴ Enoplastna naselbina s horizontalno stratigrafijo je imela približno 10 x 6 m velike hiše, zgrajene iz vertikalnih lesenih kolov, ki so bili med seboj prepleteni z vejevjem in obmetani z ilovico. V stavbah so bila ognjišča in večje ter manjše jame. Na prostem, zunaj hiš, pa so bile odkrite peči. Življenje na Olorisu je potekalo tudi na pobočju proti jarku, saj so sledovi naseljenosti ohranjeni vse do ograje. Ob jarku je bil odkrit spodnji del vodnjaka, kar govori za to, da so prebivalci naselbine uporabljali tudi čisto pitno vodo.

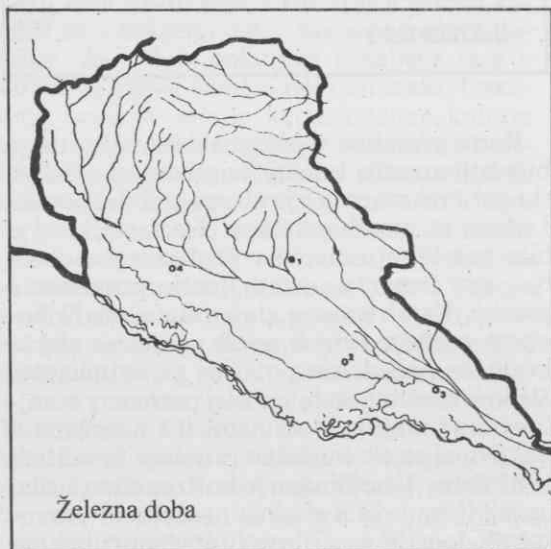
Kot je pokazala pelodna analiza vzorcev iz Olorisa sta bili vodilni drevesni vrsti v tistem času bukev in gaber. Mešan hrastov gozd se je razširil kasneje predvsem na račun bukve, ki je bila iztrebljena. Med zeliščno vegetacijo prevladuje rž, kar kaže na poljedelstvo, razne trave in pelini kažejo na travniško in ruderalno vegetacijo. Ob tekoči vodi sta bila rogoz in blatnik. Navzočnost leske kaže na nekaj pašniških površin. Temelj bronastodobnega gospodarstva v naši pokrajini sta bila vsekakor poljedelstvo in živinoreja, saj so imela naselja v ravnini dovolj ugodnih možnosti za to. S kakšnim razmahom metalurgije ne moremo računati, saj ležišč bakrove rude tukaj ni bilo. Trdne ekonomske vezi so bile s panonskim svetom močnejše, kot z ostalo deželo, vendar ob koncu bronaste dobe oslabijo in prenehajo v pozni bronasti dobi. Predvsem na to vez opozarja materialna kultura (podobne oblike keramičnih posod in izdelkov iz bronu).

Raziskovanja in sondiranja bronastodobnih naselbin v Prekmurju so ugotovila, da naselbine živijo le malo časa, tako da ostaja pokrajina v pozni bronasti dobi (ali v tako imenovani kulturi žarnih grobišč) nenaseljena. Za poselitev pa v tem času postane zanimiva pokrajina na desnem bregu reke Mure, kjer sta znani dve naselbini iz tega obdobja, in sicer v Gornji Radgoni in v Križevcih pri Ljutomeru. V ostalem pa so tu le skromne slučajne najdbe. V potoku pri Bogojini je bilo najdeno bronasto bodalo, ki pa je lahko sekundarnega izvora. Iz istega časa je tudi bronasta ovrtnica s stanjšanimi koncema in z ornamentom vreza-

nimi prečnimi žlebiči, ki je bila najdena v Pertoči.

POSELITEV V ŽELEZNI DOBI

Poglavitna razlika med pozno bronasto in železno dobo je v načinu pokopavanja in obliki naselbin. To je hkrati čas krepitev vojaške moči plemenskih poglavarjev, ki se je po eni strani izražala v bogatih knežjih grobovih, posredno pa tudi v gradnji velikih utrjenih naselbin in gradišč. Pojav gomil je bil znamenje časa in družbenega razvoja, selitev bivališč iz nižinskih krajev v višje lege pa bi si na tem področju lahko razlagali z zunanjimi vzroki. Vendar pa za ta razvoj daje Prekmurje le malo dokazov, iz česar lahko sklepamo, da so bili ti kraji redkeje naseljeni. Edina najdba iz tega časa je slučajno najdena bronasta nažlebljena zapestnica, brez najdiščnih podatkov, ki je bila dolgo časa v šolski zbirki v Bogojini. Tako se kaže prekmurska pokrajina kot precej opustelo in malo pomembno področje med tremi večjimi središči železnodobne naselitve kot so Burgstallkogel na severu, področje knežjih grobov pri Martijancu na vzhodu in obsežne naselbine z gomilnimi grobišči na Dolenjskem na jugu. Pokrajina na desnem bregu reke Mure, ki je bila zanimiva za poselitev že v pozni bronasti dobi, je bila tudi v tem času naseljena. Iz tega časa je znanih nekaj gomilnih grobišč (Benedikt, Podgrad, Gornja Radgona), od katerih je najbolj zanimiv bojvniški grob v leta 1830 razkopani gomili pri opekarni v Gornji Radgoni.⁵ Znane železnodobne gomile so v večini primerov pomešane z antičnimi provincialnimi gomilami. Prav zaradi tega lahko domnevamo, da je med znanimi provincialnimi rimskimi gomilami v Prekmurju nekaj gomil tudi iz železne dobe. Seveda pa bo ta domneva lahko potrjena šele ob načrtnem raziskovanju.

Keltsko osvajanje južne in jugovzhodne Evrope od začetka 4. stoletja dalje je doseglo tudi kraje ob Muri in to v svoji drugi fazi, ko so Kelti pričeli intenzivneje prodirati tudi v predalpske doline. Prekmurje je tudi ob teh prodorih obdržalo svojo drugačnost in ostalo v glavnem nenaseljeno. Nekaj skromnih sledov poznolatenske poselitve je znanih na Olorisu pri Dolnjem Lakošu. Rahlo dvignjen teren Duge njive pri Trnju v velikosti 300 x 300 m, ki ga obdajajo močvirnati jarki, je bil prav tako poseljen v poznem latenu, saj so sondažna preverjanja tod odkrila poznolatensko grafitno keramiko. Podobna je situacija na Kastelišču pri Černelavcih, kjer so bili pri sondiranju prav tako odkriti sledovi poselitve iz poznega latena.

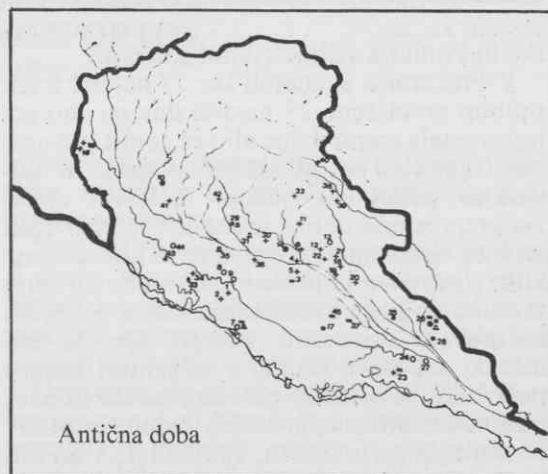
POSELITEV V ANTIČNEM OBDOBJU

O dogodkih pred prihodom Rimljanov na naše ozemlje imamo malo, in še to dokaj skromnih podatkov. Dosedanje arheološke raziskave kažejo na razmeroma redko poselitev pokrajine v tem času. Zaenkrat niti ne vemo imena prebivalcev, čeprav se omenjajo *serreti*⁶, oprijemljivih dokazov za to nimamo. Po velikem uporu panonskih plemen leta 9 je postala rimska država vse do meje na Donavi močna in trdna, pokrajina sama pa je bila vključena v provinco *Illiricum*, ki se je pozneje razdelila, tako da je panonski del spadal v provinco *Illiricum inferior*. Za časa cesarja Klavdija je dobila ime *Pannonia*, za časa cesarja Trajana (leta 105–107) pa je naša pokrajina spadala v provinco *Pannonia superior*. Pokrajina je bila pod rimskim okriljem iz dveh glavnih vzrokov. Prvi in važnejši je bil, zavarovanje matične dežele pred barbarskimi plesemi, ki so bila za mejno črto na Donavi. Drugotni cilj zasedbe pa je bil vključevanje nove province v italiski državni organizem tudi v gospodarskem smislu. Jedro prebivalstva so tudi v antičnem času predstavljali staroselci, ki so se postopoma prilagajali rimski upravi. Tako je romanizacija začela pospešeno prodirati med domače prebivalstvo. Hkrati pa je bilo to za pokrajino čas gospodarskega in kulturnega razcveta, ki ga je v letu 169 pretrgal silovit vpad Kvadov in Markomanov. Markus Aurelius je sicer ta vpad zavrnil, vendar pravega miru na donavski meji ni bilo več. Tako so bili v 3. stoletju vpadi barbarskih ljudstev vse pogostejši, velika rimska država je začela slabeti. Cesar Dioklecijan je še za nekaj časa utrdil državo z razdelitvijo cesarstva in provinc. Naši kraji so po tej razdelitvi spadali v provinco *Pannonia prima*.

V času zasedbe Rimljanov je bila pokrajina gosto poseljena z domačim prebivalstvom, ki nas postavlja pred uganko, kje je bilo to pleme v mlajši železni dobi, ko je bila poselitev pokrajine popolnoma drugačna. Poseljenost je

močnejša v nižinskem predelu in ob obrobju gričevnatega Goričkega, predvsem ob potoku Dobel in Ledave s pritoki. Če pa priključimo k antičnemu obdobju vsa znana, vendar časovno še neopredeljena gomilna grobišča, je poselitvena slika še bolj dopolnjena, predvsem na področju Goričkega, kjer se pojavljajo gomilna grobišča v kotlinah, ob vznožjih in pobočjih gričevja. Arheološka raziskovanja so do sedaj ugotovila deset antičnih naselbin (Osredok pri Ižakovcih, Bereg in v Selaj pri Lipovcih, Kastelišče v Puževcih, Jounder domb pri Dolnjem Lakošu, Kotna dolina pri Dolgi vasi, Crkvišče pri Kupšincih). Od teh je bila delno raziskana naselbina v Dolgi vasi (leta 1957–58, 1968)⁷, kjer je bila ugotovljena manjša obcestna postojanka iz prvega in drugega stoletja. Manjša raziskovanja so bila tudi na Ižišču pri Ivancih (leta 1976)⁸, kjer je bila naselbina iz časa konca prvega in prve polovice tretjega stoletja.

Poglavitna skrb Rimljanov je bila tudi v Panoniji izgradnja novih cest. Ni dvoma, da je glavno vlogo v povezavi med Italijo in panonskimi mesti ob Donavi prevzela cesta, ki je iz Ptuja mimo Ptujskega polja prečkala Slovenske gorice, v medjimurskem delu pri Sv. Martinu na Muri prekoračila Muro, nadaljevala do Dolge vasi in mimo Zalalövöja, Soprona in Szombathelja dosegla Petronell ob Donavi. Vojaško cesto je na prazgodovinski trasi jantarske poti od Poetovia do Carnuntuma gradila rimska legija XV *Apollinaris*.⁹ Arheološka raziskovanja Pokrajinskega muzeja v Murski Soboti leta 1980–81 so ugotovila, da je trasa te glavne ceste prečkala tudi Prekmurje in sicer v smeri od Kota do Dolge vasi.¹⁰ Poleg te glavne vojaške ceste pa so v pokrajini nastajale tudi druge, bolj poti kot ceste, ki so rabile za krajevne zveze. Deli takih poti so bili ugotovljeni pri Ižakovcih, Gančanih, Gomilicah, Brezovici in Gradišču.

Antična doba

Vpliv rimske kolonizacije je bil najmočnejši ob glavni, tako imenovani savarijski cesti, saj

so tukaj prevladovali običaji rimskih naseljen-
cev iz Italije. Ta vpliv se je odražal predvsem
v izdelovanju kamnitih spomenikov, ki so si-
cer številčno skromni. V Dolgi vasi je bil v
prejšnjem stoletju najden nagrobnik iz belega
marmorja,¹¹ pri obnavljanju katoliške cerkve
v M. Soboti pa je bil leta 1910 najden prav
tako nagrobnik iz belega marmorja.¹² Iz kam-
na so še slučajno najdeni spodnji del rimske
plastike iz Noršincev in pepelnici iz Ižakovcev
ter Gerlinec.

Delež domačega prebivalstva pa so gomilna
grobišča z dokaj nejasnim poreklom, saj so av-
tohtoni prebivalci za svoja poslednja počiva-
lišča našli vzore v prazgodovinskih gomilnih
grobiščih, po skorajda tristoletnem premoru.
Morebiti je domače prebivalstvo v času sta-
pljanja s Kelti v zadnjih stoletjih pred našim
štetjem svoj prvotni način pokopavanja (v go-
milah) opustilo, po zatonu tega vpliva, oziro-
ma ob začetku intenzivnejše romanizacije v
sredini prvega stoletja pa ga je še iz neznanih
pobud spet obnovilo. Gomilna grobišča se po-
javijo iznenada na ozemlju današnje Spodnje
Avstrije, zahodne Madžarske, severne Hrvat-

ske in Pomurja s Slovenskimi goricami.

V Prekmurju je znanih kar 77 najdišč z go-
milnim grobiščem. 29 najdišč ima po eno go-
milo, ostala pa po dvojce ali več gomil v skupi-
ni. V gomilah so bili izključno žgani in naj-
večkrat posamični pokopi različnih oblik.
Najpreprostejša oblika groba je preprost žgan
grob na nekdanji površini, kjer so bile sežgane
kosti s pepelom in pridatki razsuti na površini
v velikosti enega kvadratnega metra. Redkejši
so grobovi s kamnito oblogo, kjer so bili
ostanki s kurišča skupaj s sežganimi kostmi
pokojnika in pridatki položeni na tla in nato
obdani s konstrukcijo večjih kamnitih plošč.
Še redkejša pa je oblika, kjer so bile v gomili
kamnite pepelnice in v katerih je bil pepel po-
kojnika s pridatki. Tiploški in časovni pregled
najdb kaže, da izvirajo predmeti iz naših go-

mil iz časa od prvega do začetka tretjega sto-
letja. Markomanske vojne ob koncu drugega
stoletja so sicer prebivalstvo v naših krajih
močno razredčile, prav tako so vplivale na
vsakdanje življenje, vendar se način in oblika
pokopavanja vsaj še nekaj časa nista spreme-
nila.

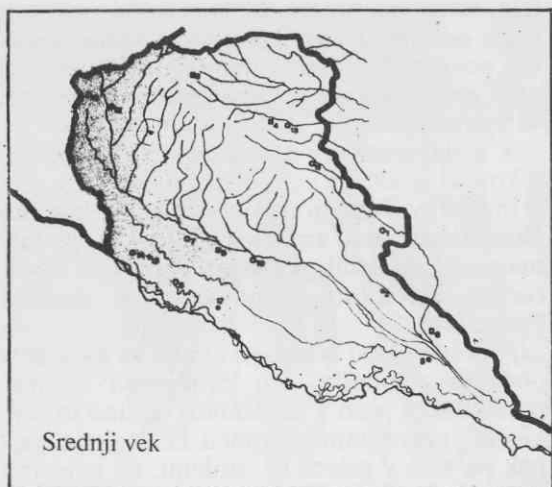
V bližini gomilnih grobišč smemo računati
tudi na naselbine ali bolj verjetno na manjše
zaselke, ki pa jih v večini primerov dosedanja
topografska rekognosciranja še niso odkrila.
To si lahko razlagamo s pomanjkljivo topo-
grafsko metodo ali pa, da gre za terene, ki so
tudi danes poseljeni in so novejšje gradnje
zbrisale stare sledove, morda pa so bila naselja
zgrajena iz lesenih koč, za katerimi ni ostalo
sledov.

POSELITEV V SREDNJEM VEKU

Poznoantičnih najdišč Prekmurje ne pozna,
zato tudi ni jasna poselitvena slika tega časa.
V nemirnih časih preseljevanja narodov (5. in
6. stoletje), ko so se na prehodni črti iz Pano-
nije v Italijo menjavala nomadska ljudstva, v
pokrajini ob Muri najbrž ni bilo pogojev za
mirno življenje. Kakšna je bila poselitvena sli-
ka pokrajine ob prvi slovanski naselitvi, lahko
samo ugibamo. Ostaline avaro-slovanske sku-
pine (7. do 8. stoletje) so znane iz bližnjih ma-
džarskih in avstrijskih najdišč, zato lahko prič-
akujemo najdišča iz tega časa tudi v Pre-
kmurju. Iz zapuščine Prekmurskega muzej-
skega društva hrani muzej v Soboti tudi želez-
no ostrogo, ki je do sedaj edina znana staroslo-
venska najdba iz 9. stoletja v Prekmurju. K
proučevanju obdobja od 7. do 10. stoletja bo
razen arheološkega rekognosciranja in razi-
skovanja potrebno pritegniti še vrsto drugih
virov. Znano je, da se je pod vplivom Frankov
začelo pokristjanjevanje in graditev prvih cer-
kva v 9. stoletju tudi v Spodnji Panoniji. Listi-
na iz let 840 – 859 omenja, da so bile za časa
vladavine salzburškega nadškofa Liuprama in
panonskega vojvode Pribine posvečene cerkve
v Dolenji Panoniji.¹³ Med naštetimi cerkvami
se omenjata kraj Lindolveschiricum, ki ga F.
Kos locira v Lendavo in kraj Businiza, ki ga
I. Zelko locira v Buzonsko pri Rakičanu.¹⁴
Tudi za Mursko Soboto meni I. Zelko, da je
bila še pred prihodom Madžarov slovanska
naselbina.¹⁵ Podobno bi lahko rekli za podro-
čje Sv. Marzna pri Kobilju, Sv. Jurija v Juriju
in Borečko Ano pri Boreči.

Arheološka sondiranja in raziskovanja pri
Stari cerkvi v Križevcih, Kastelišču v Černe-
lavcih, Nadaždijevem gradu v Petanjcih, Ka-
stelišču pri Krogu in Olorisu pri Dolnjem La-
košu so ugotovila, da so bili ti predeli poselje-
ni v srednjem veku in sicer v času od 11. do
13. stoletja.

Edino na Gradišču pri romanski rotundi v
Selu je bila pri sondiranju najdena zgodnje

srednjeveška keramika, kar bi lahko pomenilo zgodnje srednjeveško naselbino (9. do 10. stoletje) na tem prostoru. Raziskovanja v Ocinju na ledini Weisse Kirche niso potrdila domneve o zelo zgodnji sakralni arhitekturi, čeprav bi bila ta možna, saj je bil kraj že zelo zgodaj poseljen. Vir iz leta 1208 omenja to naselbino Wechenhof, ki jo I. Zelko locira v Ocinje.¹⁶ V listini se namreč omenja sedmero vasi, ki jih je Henrik že pred letom 1208 prodal grofu Nikolaju, ta pa jih je nato priključil svojemu zemljišču Lyndwa. Že znana listina iz let 840–859 omenja trinajst imen krajev v Spodnji Panoniji, kjer so bile postavljene cerkve in kar šest od teh je tvorjenih z osebnim imenom in pridevkom – chircum. Obstaja torej še naprej možnost, da je oblika chircum ohranjena v imenu Weisse Kirche v Ocinju.

Iz dosedanjih raziskav sledi, da je Prekmurje pokrajina, ki v arheoloških obdobjih ni bila ves čas enako intenzivno poseljeno področje,

ampak se je poselitev od obdobja do obdobja spreminjala. V najstarejših obdobjih prekmurske zgodovine moramo upoštevati dve glavni močnejši poselitvi, prva sodi v bakreno dobo in druga v obdobje antike. Pri analizi sem upoštevala le tista najdišča, ki veljajo kot indikator stalne poselitve, slučajne najdbe pa sem izpustila. Bakrenodobna poselitve, razen v dveh primerih (Gančani, Kapitan domb pri Dolnjem Lakošu), nima stika s kasnejšimi poselitvenimi posegi. Poselitev v bronasti dobi je zreducirana in le v enem primeru (Oloris pri Dolnjem Lakošu) se izraba istega prostora za poselitev nadaljuje. V železni dobi se kontinuiteta poselitve skorajda prekine. V antičnem obdobju je poselitvena slika spet močnejša, vendar pa nima stika s prejšnjimi poselitvami. Za Prekmurje torej lahko rečemo, da poselitvene kontinuitete tako rekoč ni bilo, saj se prostori, ki so bili že poseljeni, ne izrabljajo za ponovno poselitev. Ali je temu vzrok sama geografska podoba pokrajine ali pa kaj drugega, bodo odgovorile natančnejše raziskave v prihodnosti.

OPOMBE

1. S. Pahič, v: Svet med Muro in Dravo, 1968, 162 s. — 2. *Ib.*, 163 — 3. I. Horvat-Šavel, Poročilo 7, 1979, 96 ss. I. Horvat-Šavel, AV 39–40, 1988–89, 127 ss. — 5. S. Pahič, v: Svet med Muro in Dravo, 1968, 188 s. — 6. *Ib.*, 202 — 7. I. Mikl-Curk, AV 9–10, 1958–59, 173ss — 8. I. Horvat-Šavel, AV 29, 1978, 290 ss — 9. J. Klemenc, v: Limes u Jugoslaviji 1, 1961 5 s., 13, 24 — 10. I. Horvat-Šavel, AV 36, 1985, 163 ss — 11. J. Šašel, Kronika 3, 1955, 47 — 12. *Ib.*, 47 — 13. F. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev 2, 1906, 129 — 14. I. Zelko, Kronika 12, 1964, 52 ss. — 15. I. Zelko, Kronika 10, 1962, 20 ss. — 16. I. Zelko, Kronika 5, 1957, 105 ss.

PREKMURJE KOT OZEMLJE UMETNOSTNIH IMPORTOV

JANEZ BALAŽIC

Za ozemlje Prekmurja je značilna raznotera umetnostna produkcija, ki predvsem v svojem srednjeveškem obdobju presega ozke nacionalne, formalno–razvojne ter ikonografsko–programske okvire. Vrednotenje prekmurskega umetnostnega gradiva nikakor ne more biti vezano na enonacionalne, bodisi osrednjeslovenske, madžarske, nemško–avstrijske ali hrvaške kriterije, temveč je potrebno spomenike obravnavati v posebnostih in razsežnostih, odvisnih od etničnih, civilno in cerkveno–upravnih pogojev, posebej je treba upoštevati vlogo in vpliv naročnikov umetnostnih podjetij ter nenazadnje izvor in slogovni profil delavnic, ki so dela izvrševale. Predvsem pa je

nujno teritorij Prekmurja povezovati z ogrskim, hrvaškim ter nemško–avstrijskim kulturnim prostorom.

Nacionalne umetnostnozgodovinske šole so si doslej venomer prizadevale locirati vpliv lastnih umetnostnih centrov, kajpak pa se je vsakršna zožena smer raziskave izkazala kot pomanjkljiva ali celo tendenciozna.

Dejstvo je, da se umetnostna dediščina Prekmurja ni nikoli kazala kot samosvoja, saj je nastajala v prepletu različnih slogovnih in programskih pobud, katerih prvine generirajo mnogo širše v srednjeevropskem kulturnem prostoru. Misel o srednjeevropski specifični prekmurskega spomeniškega fonda nikakor

noče zbujsati vtisa o nezmožnosti domačega človeka-ustvarjalca, temveč govori v prid tezi, da je bilo to ozemlje ves čas dovzetno za pobude močnejših umetnostnih centrov, prav gotovo pa se to ozemlje vklaplja, kot integralni del, v širši kulturni prostor. Čeprav Prekmurje po srednjem veku ne izstopa z velikimi spomeniški kompleksi, pa se je kulturni prostor zožil šele v drugi polovici 19. stoletja, ob izraziti madžarizaciji, potlej, po letu 1918, pa je le stežka našel stik z osrednjeslovenskim kulturnim miljejem. Danes je že možno ugotoviti če že ne edini, pa vsaj izraziti vpliv slovenskih kulturnih centrov. Zanimivo je, da imamo opraviti z dvema navideznima vplivnima horizontalama. Prva pripada času in obdobjem, ko je Prekmurje spadalo pod madžarsko oblast; to imenujem ogrsko horizontalo. Po letu 1918 pa je rasel, kot sem že omenil, drugi, t.i. osrednjeslovenski horizontalni kulturni vpliv.

Obe, sicer polemčno zastavljeni osi, oz. horizontali, ruši predvsem ob spomenikih ugotovljeni vertikalni vplivni pas, katerega je kot oporišče Stele lociral v Radgoni.¹ Za Radgono oz. štajerskimi umetnostnimi delavnicami pa seveda stoji široko zaledje umetnostnih centrov, tako italijanskih, koroških, dunajskih, kakor tudi čeških. Vsekakor ob prekmurskih umetnostnih spomenikih prepoznavamo raz-

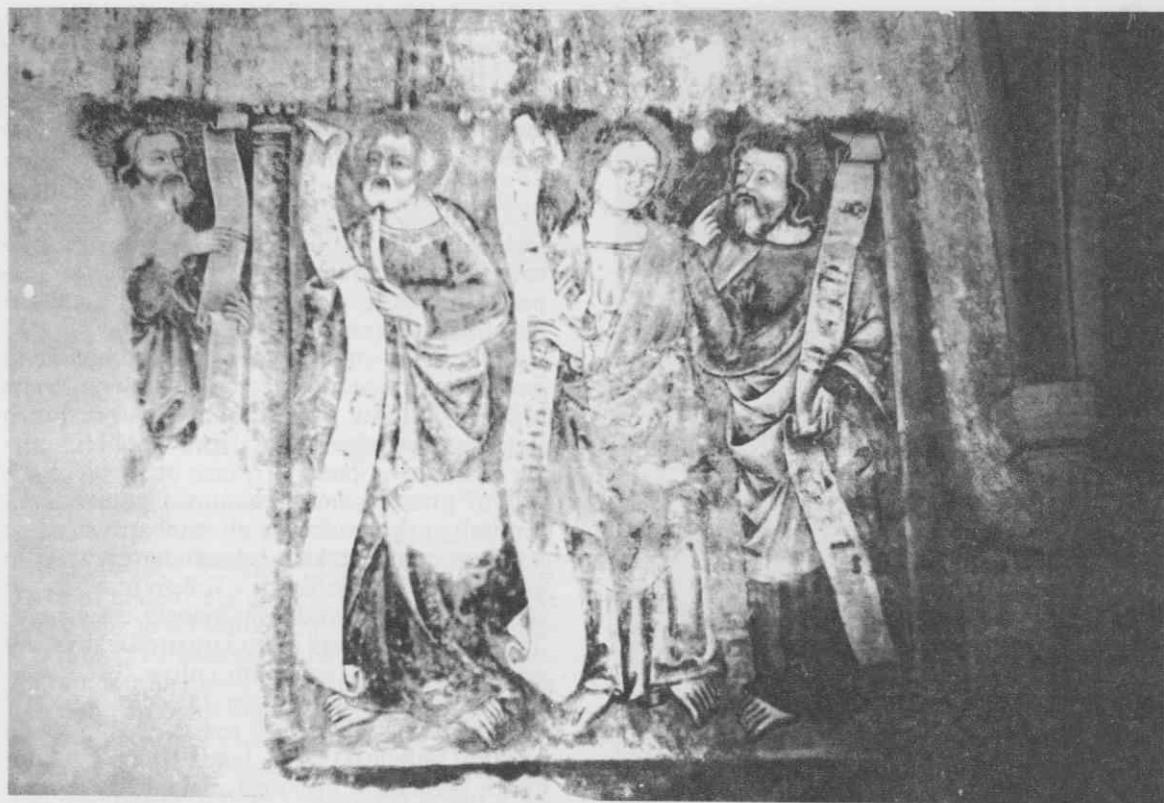
lične slogovne poteze, ki so v veliki meri odvisne od omenjenih centrov, četudi ne moremo povsem zanikati vplivov ogrskega kulturnega prostora, ki se je kazal predvsem v zahtevah naročnikov.

V nadaljevanju bi rad navedel nekaj spomenikov, ki se kažejo kot dovolj značilni rezultati importov. Na tem mestu seveda ne moremo obravnavati vseh, ampak zgolj tiste, ki po formalno-vrednostnih kriterijih izstopajo iz siceršnje umetnostne produkcije na ozemlju Prekmurja.

Prvi izrazitejši madžarski vpliv se kaže že v obdobju romanike. Po pritegnitvi mejno-obrambnega pasu v madžarsko civilno in cerkveno upravo, tam ob koncu 11. stoletja, kajpak pa tudi v celem 12. stoletju, ne najdemo nobenih konkretnih spomenikov. Izjema je seveda Sobota, kjer naj bi, kakor sporoča vizi-tacijski zapisnik iz leta 1698, že leta 1071 stala cerkev »ab antiquis catholicis«.² Seveda smemo domnevati tudi druge na ozemlju Prekmurja še pred 13. stoletjem nekatere sakralne spomenike, predvsem v pražupnijskih centrih. Med najstarejše prekmurske srednjeveške spomenike uvrščamo cerkve v Domanjševcih, Turnišču in Selu. Domanjševsko romansko cerkev sv. Martina, nastalo domnevno v letih pred mongolskimi vpadi 1241-42, zaznamujejo arhitekturne prvine, ki se pogo-

Murska Sobota, župna cerkev sv. Nikolaja, slikarije v starem prezbitteriju, okoli leta 1390, foto Bine Kovačič

Turnišče, stara župna cerkev, Janez Akvila: Apostoli, 1383, foto Janez Balažič

steje pojavljajo na področju Transdanubije, posebej v madžarskih krajih Egregy-ju, Öriszenpéturu in Zalamindszent-u. Najbolj očiten ogrski vpliv pa se kaže v plastičnem okrasu južnega portala, v timpanonu upodobljenega božjega Jagnjeta v prefiguraciji leva, ki je nedvomno nastal v naslonu in povezavi z delavnico katedrale v Jáku.³ Podobni vplivni krog domnevamo tudi za Turnišče, torej za starejšo romansko prostornino, in za Selo.

Selanska opečna rotunda, ki se v virih prvič omenja šele v letih 1365–66, je po svojem stavbnem videzu nedvomno starejša, torej še iz časa 1. polovice 13. stoletja. Četudi se najbližji primeri rotund najdejo v Transdanubiji, npr. v Kallósd-u iz leta 1263, pa bi za rotundo v Selu smeli domnevati predvsem češki vpliv,⁴ saj je bil tam ta arhitektonski tip dokaj pogost že v 11. in 12. stoletju.

Ce za prekmurske spomenike z romanskim slogovnim značajem velja predvsem madžarski vpliv, pa za gotske cerkve tega ne moremo trditi. Večino cerkva, nastalih še v 14. stoletju, torej v Soboti, Turnišču, Martjancih in Sv. Juriju, družijo že sam stavbni tip, namreč razmeroma preprosta ladja in križnorebrasti, poligonalno sklenjeni prezbiterij in celo posamični stavbni členi (profil reber, sklepniki, konzole). Stelè jih je zaradi podobnih stavbnih karakteristik poimenoval »prekmurska skupina«.⁵ Te arhitekture, ki bi jim na Slovenskem težko našli primerjave, je nedvomno

zgradila stavbarnica iz sosednje nemške Štajerske, ki je delovala sočasno s slikarjem Janezom Akvilo iz Radgone. Njene arhitektonske poteze, sicer že regionalno predelane, kažejo na zveze s češkim stavbarstvom.⁶

Najobsežnejši importni kompleks predstavljajo stenske slikarije, ki jih je izvedla delavnica radgonskega slikarja Janeza Akvile. Še preden se dotaknemo tega znamenitega mojstra, pa kaže omeniti izjemno zanimiv primer slikarij, nastalih v soboški župni cerkvi. Če opustim vse nadrobnosti, kažejo freske v soboškem starem prezbiteriju očitni vpliv t.i. maniere bizantine, torej slikarstva, katerega tradicija se je ohranila predvsem v srednjeveškem slovaškem slikarstvu. Zvezo s tem prostorom je omogočil prihod bana Nikolaja Széchyja leta 1365, ko je kot kraljev fevd dobil gornjelendavsko in zemljišče Belmuro. Ban Nikolaj, ki je bil doma iz kraja Rima Sdéch v takratni županiji Gömör, danes na Slovaškem, je s sabo pripeljal mojstra, ki je očitno pripadal t.i. gömörski slikarski šoli.⁷ Ta je po letu 1365 poslal prezbiterij, nekoliko kasneje, tako vsaj domnevam, pa tudi cerkev pri Sv. Juriju na Goričkem, katere obsežni pasijonski ciklus je bil takoj po 1. svetovni vojni uničen.⁸ Ob tem naj omenim, da so Széchyji, neposredno ali posredno, kot naročniki sodelovali tudi pri drugih umetnostnih podjetjih na svojem ozemlju, področju Tótsága – Slovenske krajine, in sicer pri

Murska Sobota, skulptura atlanta s portala soboškega gradu, l. polovica 18. stoletja, foto Janez Balažič

cerkvah v Veleméru, Nedelji pri Gornjih Petrovcih, Gornji Lendavi (Gradu) ter seveda v Soboti in Sv. Juriju.⁹

Izjemen prispevek k prekmurski umetnostni dediščini predstavlja delo radgonskega slikarja Janeza Akvile. Vse bolj prihaja v ospredje, da je Akvila zgradil svoj slog na češkem slikarstvu; njegov stil namreč korenini v rokopisnem slikarstvu iluminatorjev, ki so delali za Jana iz Střede (Neumarkta) in Jana iz Opave (Troppau).¹⁰ Akvila pa je seveda pripadal tudi štajerskemu kulturnemu prostoru. Skupaj s svojo delavnico je poslikal cerkve v Veleméru (domnevni naročniki so Széchyji) leta 1378, v Turnišču v letih 1383 in 1389, v Martjancih (tu je tudi znameniti napis in letnica 1392) ter v Radgoni (klet hiše na Glavnem trgu 30); zadnje delavnično delo pa je poslikava cerkve avguštincev v Fürstenfeldu, najbrž iz časa okoli leta 1400. Ker gre za več kot očitni štajerski import, vsaj po formalno-likovni plati, se poraja vprašanje o vlogi naročnikov in njihovem vplivu. Ta se npr. v Turnišču, kjer so bili naročniki zemljiški gospodje iz rodbine Hahold-Bánfi, kaže v ikonografskem programu, v poslikavi Ladislavove legende, torej teme, ki je pripadala ogrskemu dvornemu in viteškemu kulturnemu krogu. Podobno bi veljalo tudi za Velemér, kjer je slikar, najbrž na zahtevo naročnika bana Ni-

kolaja Széchyja, upodobil tipične ogrske svetnike: Ladislava, Štefana, Elizabeto in Henrika. Mnogo manj madžarsko naravnane so slikarije v Martjancih, saj je bil tu donator fresk župnik Erazem in tu pravzaprav ne spoznamo nobenega tipičnega ogrskega svetnika.

Zmanjšani programsko-ikonografski vpliv se kaže tudi v drugi plasti slikarij v Selu, nastali okoli leta 1400, še posebej pa v stilni naravnosti njihovega mojstra, ki je očitno pripadal, kot je to opozoril Höfler,¹¹ dunajskemu umetnostnemu krogu.

Če pustimo v nemar vse ostale spomenike in podrobnosti vse do srede 16. stoletja, velja omeniti zanimiv import, ki zadeva prezidavo starejšega srednjeveškega dvora v Soboti v utrjen renesančni kastel. To fazo oz. projekt je s svojim prispevkom zaznamoval gotovo kakšen italijanski gradbenik ali stavbarnica, saj je v tistem času potekala intenzivna prenova in gradnja novih fortifikacij v širšem prostoru, ki so jih po večini vodili italijanski stavbeniki. To pa je pravzaprav edini izrazitejši, sicer pogojno imenovani, »zahodni vpliv«.

Izrazite štajerske vplive zasledimo tudi v baroku. Leta 1702 je npr. cerkev v Martjancih opremil radgonski kipar Janez Klein. Ob koncu 18. stoletja v Prekurju zasledimo tudi slikarja Matijo Schifferja. Leta 1798 je poslikal cerkev v Beltincih, na delu pa je bil tudi v Soboti v župni cerkvi in domnevam, da je poslikal tudi grajski salon grofov Száparyjev.

V tem kratkem orisu opuščam druge spomenike, kjer bi lahko našli tudi značilne ogrske vplive. Med temi gotovo izstopa soboški grajski portal s plastikami atlantov, ki je zagotovo madžarsko delo, najbrž pa je nastalo v delavnici, ki je klesala identičen portal za budimpeštansko palačo Grassalkovich.

Sicer pa so madžarski vplivi izraziti v drugi polovici 19. in še v prvem desetletju 20. stoletja. Ti zadevajo predvsem meščansko arhitekturo, saj so bili na delu – v glavnem – arhitekti madžarskega rodu.¹² Četudi se je med njimi znašel imenitni arhitekt in prekmurski rojak Lászlo Takats, se vtisa o madžarskih umetnostnih vplivih ne da prikriti.

Čas po letu 1918 sem že označil s t.i. osrednjeslovensko vplivno horizontalo, ki jo opredeljujem kot pozitivno. Še posebej zato, ker Prekmurje dandanašnji, premore širok ustvarjalni potencial, katerega rezultati so že nekaj časa prisotni, torej emanirajo tudi izven tega ozemlja.

OPOMBE

1. Franče Stele: Umetnost v Primorju, Ljubljana 1960, p. 13 — 2. Janez Balažič, Prispevki k razreševanju umetnostnozgodovinske problematike soboškega prezbiterija, M. Sobota 1990 (izide v letošnji številki soboškega muzejskega zbornika) — 3. Marjan Zadnikar: Romanika v Sloveniji, Ljubljana

1982, pp. 200–210. Prim. Ilona Valter, Der Wirkungskreis von Johannes Aquila – als architekturgeschichtliche Landschaft, Aquila Tagungen, Sombotel (tipkopis) 1984, pp. 36–39 — 4. Marijan Zadnikar, n. d., p. 457 — 5. France Stelé, Umetnost v Slovenski krajini, Slovenska krajina (zbornik, ur. Vilko Novak), Beltinci 1935, p. 24 — 6. Ivan Komelj: Gotska arhitektura na Slovenskem, Ljubljana 1973, p. 172 — 7. France Stelé, Umetnost v Slovenski krajini, pp. 27–28. Prim. op. 2 — 8. Prim.

op. 2 — 9. ibidem — 10. Gerhard Schmidt: Malerei bis 1450: Tafelmalerei–Wandmalerei– Buchmalerei, Gotik in Böhmen (izd. K. M. Swoboda), München 1969, 179 ss. — 11. Janez Höfler, Steiermark und Mitteleuropa zwischen Italien Böhmen: Kunstgeographisches zur Malerei des späten 14. Jahrhunderts, Gradec 1989 (referat, izide v letošnjih Grazer Jahrbuch) — 12. Franc Obal: Arhitektura v obdobju 1900–1941 v Murski Soboti, Murska Sobota, 1982, pp. 3–5.

LJUTOMERSKI DIJAKI NA RUŠKI GIMNAZIJI 1645 – 1760

SAŠO RADOVANOVIČ

Gimnazija v Rušah je bila ustanovljena leta 1645 in je delovala do leta 1760. Ustanovitelj ruške šole je bil tamkajšnji župnik Jurij Kozina, ki je pred nastopom službe v Rušah opravljal pomembne cerkvene službe: tako ga leta 1629 srečamo kot župnika na ljubljanski župniji sv. Petra, na začetku leta 1644 pa kot vikarja in komisarja ljubljanskega škofa na župniji ljubljanske škofije v Gornjem gradu v Savinjski dolini. T. i. Ruška kronika (latinska kronika), ki jo hrani župnijski urad v Rušah in ki je delo Rušana Jožefa Auguščina (Mariana) Mezneriča, vsebuje med drugim tudi sezname vseh učencev, ki so se na takmakajšnji župnijski šoli šolali od nastanka ustanove leta 1645 pa do njenega prenehanja v letu 1760. Kronist navaja pod zaglavjem posameznega leta najprej inštruktorje, nato po abecednem redu ostale učence. Ob imenu in priimku navaja največkrat še kraj, od koder je učenec prišel na šolo, včasih le deželo, skoraj redno pa je pri posamezniku vpisan še poznejši poklic oziroma kariera, ki jo je napravil. Kronist, ki je bil inštruktor na ruški šoli od leta 1730 do 1742 in od leta 1747 do ukinitve šole, je moral imeti v rokah sezname dijakov, ki pa se niso ohranili.

Prvo študijsko leto je šola pričela s sedemnajstimi učenci. Število učencev se je nato iz leta v leto večalo do leta 1698, ko je doseglo število 220. V Rušah se je v času od 1645 do 1760 šolalo nad 6000 učencev, izmed katerih so se mnogim odprla vrata za študij na višjih šolah.

Dijaki so na ruško šolo prihajali iz različnih krajev Notranje Avstrije, Hrvaške, Dalmacije, Furlanije, Ogrske, Češke in Italije, ter celo iz Anglije.

O predmetih, ki so se na tej šoli poučevali, nam ni kaj veliko znanega. Vir govori le o tem, da se je učence poučevalo v slovenščini in nemščini, v glasbi in petju ter geometriji. K navedenim predmetom je sama po sebi prišla tudi latinščina. Šlo je torej za poučevanje

predmetov, ki so dijakom omogočali najmanj vstop na gimnazijo. Sicer pa smemo ruško šolo okarakterizirati kot učno ustanovo, ki je daleč presejala okvire tedanjih osnovnih šol in ki je z nekaterimi svojimi učnimi predmeti posegala že na učno polje nižjih gimnazij.

V letih 1645 do 1760 se je na ruški šoli, imenovani tudi ruška gimnazija, šolalo 46 dijakov, doma iz Ljutomera. V ruški kroniki najdemo poleg kraja, od koder so izhajali, tudi poklice, ki so jih pozneje opravljali. Opazimo lahko, da jih je večina pozneje tako ali drugače delovala v cerkvenih službah, bodisi kot duhovniki, samostanski bratje ali pa kot župniki in kaplani. Le trije med njimi bili pozneje nadzorniki vinogradov ali vinogradniški inšpektorji, dva pa oskrbnika v Lukavcih. Več jih je postalo članov raznih cerkvenih redov, dva sta postala pavlina, po eden benediktinec, kartuzijanec in frančiškan. Osem jih je bilo duhovnov, štirje so postali župniki (na Planini, pri sv. Miklavžu, v Ljutomeru in Cmureku), dva pa sta postala doktorja teologije (eden je bil hkrati župnik v Ljutomeru).

Ljutomerčani, vpisani v ruško kroniko:

1652 Workho Anton iz Ljutomera, ki je bil kasneje vinogradniški inšpektor

1657 gospoda Janez Pavel in Peter Anton Nachtigal, brata iz Ljutomera

1657 Janez Krstnik Osmez iz Ljutomera

1658 gospod Leonard Jauritsh iz Ljutomera

1663 Janez Krstnik Zhuritsh iz Ljutomera; pozneje je postal pavlinec

1665 Janez Krstnik Nikolaj Osmann iz Ljutomera

1666 brata Franc Anton in Janez Krstnik Geist iz Ljutomera, ki sta postala pozneje duhovnika

1672 Janez Krstnik Geist iz Ljutomera; kasneje je postal župnik na Planini

1674 Andrej Staricha iz Ljutomera; pozneje je postal župnik pri sv. Miklavžu

1681 Hieronim Juritsh iz Ljutomera; kasneje je stopil v red pavlincev

1683 Lovrenc Bratusha iz Ljutomera; kasneje je služboval kot nadzornik vinogradov

1683 Andrej Millpacher iz Ljutomera; pozneje je postal duhovnik

1683 Pavel Timotej Osmez iz Ljutomera; pozneje je postal duhovnik

1684 Matija Wukoushegg iz Ljutomera; pozneje je postal kaplan v Ljutomeru

1687 Janez Jurij Jellen iz Ljutomera; pozneje je služboval kot oskrbnik posesti v Lukavcih

1692 gospod Karel Osmez iz Ljutomera

1695 brata Anton in Martin Kossez iz Ljutomera

1697 brata, gospoda Janez Krstnik in Janez Evangelist Geist iz Ljutomera; pozneje sta oba postala duhovnika

1698 Andrej in Nikolaj Sorkho iz Ljutomera; Andrej Sorkho je pozneje postal duhovnik

1698 Martin Wratusha iz Ljutomera

1700 Janez Krstnik in Lovrenc Kajeten Osmez iz Ljutomera

1702 Baldauff in Miha Bernadus iz Ljutomera

1702 Sebastijan Morzhitsh iz Ljutomera; pozneje je služboval kot nadzornik vinogradov

1717 Janez Jurij Geist iz Ljutomera; pozneje je postal doktor teologije in župnik v Ljutomeru

1718 Jožef Anton Millpacher iz Ljutomera; pozneje je postal župnik v Cmureku

1720 Janez Krstnik Jellen iz Ljutomera. Pozneje je služboval kot oskrbnik na posestvu v Lukavcih. (Najverjetneje sin Janeza Jurija Jellena, ki je leta 1687 obiskoval ruško šolo in bil pozneje oskrbnik v Lukavcih.)

1722 Miha Fras iz Ljutomera; pozneje je v Ljutomeru deloval kot župnik

1722 Andrej Millpacher iz Ljutomera; pozneje je postal duhovnik

1725 Sebastijan Wratusha iz Ljutomera; pozneje je stopil v frančiškanski red

1728 Filip Kampust iz Ljutomera; kasneje je postal doktor teologije

1731 brata Lovrenc in Martin Osmez iz Ljutomera

1733 Janez Anton Geist iz Ljutomera; kasneje je stopil v kartuzijanski red in postal pater Benedikt

1733 brata Martin in Leopold Gusman iz Ljutomera

1734 brata Maksimiljan in Ferdinand Geist iz Ljutomera

1734 Janez Krstnik Kamust iz Ljutomera; pozneje je postal duhovnik

1741 Janez Krstnik Geist iz Ljutomera; pozneje je vstopil med benediktince in postal pater Gebhard.

LJUTOMERSKI ŠTUDENTJE NA GRAŠKI UNIVERZI 1586 – 1710

Leta 1573 so jezuiti, ki jih je leto poprej v svojo prestolnico povabil nadvojvoda Karel, ustanovili v Gradcu gimnazijo, ki so jo vedno bolj izpopolnjevali. Tako je postopoma nastajala univerza, ki je bila uradno ustanovljena 14. 4. 1586. Glavna naloga nove univerze je bila vzgajati sposobne katoliške duhovnike, hkrati pa so se tukaj lahko izobraževali sinovi domačih plemičev in meščanov, ki so do takrat obiskovali protestantske univerze v Nemčiji.

Graška univerza je prvotno obsegala dve fakulteti: bogoslovno s štirimi letniki (dogmatika, sveto pismo, kanonsko pravo in praktično dušno skrbstvo) in modroslovno ali artistično s tremi letniki (logika, fizika, metafizika). Slednja je odgovarjala nekako 3. in 4. razredu nekdanjih gimnazij in služila obenem kot priprava na bogoslovni študij. Učni jezik je bil do leta 1782 latinski.

V letih 1586 – 1710 se je šolalo na graški univerzi 21 študentov ali dijakov, doma iz Ljutomera.

V matičnih knjigah se pojavlja več oblik imena Ljutomer: Lutenberg, Lotomberg, Lotumberg, Lotumberg, Luttenberg.

Ljutomerčani, vpisani v matične knjige graške univerze

1608 Matija Poiassaritsh iz Ljutomera na Štajerskem, dijak v razredu za slovnico latinskega jezika (M 1608/82)

1617 Jakob Simonitius iz Ljutomera na Štajerskem, dijak v razredu za slovnico latinskega jezika (M 1617/144)

1618 Kaspar Draskouich, Hrvat, baron na gradu Trakoščanu pri Ljutomeru, dijak začetnega razreda gimnazije (M 1618/117)

1614 Janez Horuat iz Ljutomera na Štajerskem, star 19 let, dijak v razredu za govornišvo (retoriko); 18. maja 1614 je postal član jezuitskega kolegija Ferdinandeum («Factus Societatis Jesu») (F 841)

1621 Jakob Summanezius iz Ljutomera na Štajerskem, star 18 let, dijak v razredu za govornišvo; leta 1622 je postal bakalaver; 16. junija 1623 pa je končal svoj študij in članstvo v kolegiju (F 1113)

1626 Jurij Valasitsh iz Ljutomera na Štajerskem, star 14 let, dijak v razredu za slovnico latinskega jezika; 21. maja 1626 je bil na priporočilo staršev sprejet v kolegij Ferdinandeum (F 1339)

1641 Lovrenc Mirn, meščan (tržan) iz Ljutomera (M 1641/58)

1645 Peter Merkas meščan iz Ljutomera na Štajerskem, dijak v razredu za slovnico latinskega jezika (M 1645/62)

1655 Fran. Merkas iz Ljutomera, dijak začetnega razreda gimnazije (M 1655/158)

1659 Matija Zorko iz Ljutomera, študent logike, že leta 1660 je postal bakalaver filozofije; leta 1661 pa je vpisan med promoviranci v doktorja teologije (M 1659/58; P 2437 - 47; P 2590 - 25)

1685 Janez Krstnik Fliszer, gospod iz Ljutomera na Štajerskem, študent logike (M 1685/49)

1687 Jurij Fliszer, gospod iz Ljutomera na Štajerskem, dijak v razredu za slovnico latinskega jezika (M 1687/98)

Lovrenc Lambrecht iz Štajerske - Ljutomer, dijak razreda parvistov (verjetno začetni razred osnovne šole) (206)

1693 Peter Brumez iz Ljutomera na Štajerskem, študent logike (M 1693/97)

1695 Janez Jurij Osmez iz Ljutomera, dijak parvistov (M 1695/254)

1699 Kossi Jožef iz Ljutomera na Štajerskem, dijak parvistov (M 1699/170)

1700 Lovrenc Wratusch, meščan (tržan) iz Ljutomera na Štajerskem, dijak v razredu za slovnico latinskega jezika (M 1700/124)

1705 Kampf Andrej, meščan (tržan) iz Ljutomera na Štajerskem, dijak parvist (M 1705/199)

Murschiz Franc, kmet iz Ljutomera na Štajerskem - dijak parvistov (211)

Častiti gospod in doktor svobodnih umetnosti ter višji predstojnik filozofije in bakalaver teologije Jurij Schurman je leta 1673 postal župnik pri Svetem Križu (Križevci) nad Ljutomerom (P 1122)

1674 Stariha Martin, Hrvat, dijak glasbenik (Poetae) (M 1674/107).

Na graški univerzi pa je poleg študentov in dijakov deloval v tem času med mnogimi profesorji iz slovenskih dežel tudi profesor, doma iz Ljutomera. To je bil Peter Mercas (Merkaš), rojen leta 1629 v Ljutomeru. Bil je profesor filozofije in teologije. V letih 1673 do 1679 je bil regens jezuitskega kolegija Ferdinandeum. V letih 1684 do 1688 pa je bil rektor univerze.

Problem matičnih knjig graške univerze je v tem, da so v večini primerov dijaka ali študenta le enkrat vpisali v matrike, tako da danes ne moremo slediti njihovemu študiju v celoti, ampak vemo le za posamezno leto, katero stopnjo je obiskoval. Še večji problem pa so izgubljene knjige promovirancev na graški univerzi za konec 17. in začetek 18. stoletja. Zato ne moremo ugotoviti, koliko študentov, tudi iz naših krajev, je v tem času promoviralo v Gradcu, kar je še posebej neugodno, če vemo, da je večina študentov iz slovenskega prostora absolvirala študij teologije prav na tej univerzi.

Zanimivo pa je tudi ugotavljanje, koliko dijakov ruške šole (gimnazije) je pozneje nadaljevalo študij na graški univerzi.

Nekatere izmed dijakov ruške gimnazije pozneje najdemo kot dijake ali študente na graški univerzi. Tako najdemo Workho Anto-

na, ki je leta 1652 obiskoval ruško šolo, kot študenta logike (Logici) Matijo Zorka leta 1659 na graški univerzi. Leta 1660 je promoviral v bakalaver filozofije, leta 1661 pa je postal že doktor verjetno filozofije, čeprav ni nikjer izrecno zapisano, iz česa je doktoriral. Takrat je bil star okoli 18 let, povprečna starost dijakov ruške šole pa je bila med 10 in 11 leti. Pozneje je bil vinogradniški inšpektor. Opazimo lahko, da se leta 1659 pojavi drugačno ime kot leta 1652, Antona nadomesti Matija, kar pa ni nič presenetljivega, če vemo, da so takrat otroci pri krstu dobili po dve, tri ali celo več imen. Po drugi strani pa gre večkrat tudi za pomanjkljive ali napačne vpise, predvsem v ruški kroniki, ki jo je kronist pisal v 18. stoletju tudi za nazaj. Zato pogosta drugačnost imena v enem ali drugem zapisu in tudi v naslednjih primerih ni presenetljiva.

Leta 1695 najdemo med dijaki graške univerze Janeza Jurija Osmeza kot parvista na univerzi, leta 1692 pa je obiskoval ruško šolo.

Jožef Kosse je bil leta 1699 vpisan kot parvist v matične knjige graške univerze. Leta 1695 pa sta obiskovala ruško šolo brata Anton in Martin Kosse (Nobilis).

Leta 1700 je kot dijak pravopisa (Gramatista) obiskoval graško univerzo Lovrenc Wratuscha. Leta 1698 je bil vpisan kot dijak ruške šole.

Sebastijan Morzhitsh je bil leta 1702 dijak ruške šole. Leta 1705 je Murschiz Franc obiskoval graško univerzo kot dijak parvistike. Pozneje se je zaposlil kot nadzornik vinogradov.

Leta 1674 je bil dijak ruške šole med drugimi tudi Staricha Andrej, ki naj bi istega leta kot Martin Stariha (Hrvat) obiskoval graško univerzo kot slušatelj »Poeta«.

Kratice:

- M - matične knjige graške univerze
- F - kolegij Ferdinandeum v Gradcu
- P - knjige promovirancev
- M 1608/82, 1611/61, 1617/144, 1618/117;
- F 841, 1113, 1339, (782);
- M 1641/58, 1645/62, 1655/158, 1659/58;
- P 2437, 2590;
- M 1685/49; 1687/98, 206; 1693/97; 1695/254;
- 1699/179; 1700/124; 1705/199; 211;
- P 1122
- AA. LL. - Artium Liberalium (svobodne umetnosti)

VIRI IN LITERATURA

Johann Andritsch: Die Matrikeln der Universität Graz 1586 - 1630, Graz - Austria 1977 — Johann Andritsch: Die Matrikeln der Universität Graz 1630 - 1662, Graz - Austria 1977 — Johann Andritsch: Die Matrikeln der Universität Graz 1662 - 1710, Graz - Austria 1977 — Ruška kronika, Jože Mlinarič: Ruška kronika; — Jože Mlinarič: Seznam imen iz latinske kronike; Maribor 1985 — Jutro 1936, številka 188, stran 13; Vladimir Travner: Naši učenjaki v Gradcu

TRG LJUTOMER V LUČI FRANCISCEJSKEGA KATASTRA

SAŠO RADOVANOVIČ

V pripravah za uvedbo stabilnega katastra v avstrijskih deželah – tretjega po vrsti, za terezijanskim in jožefinskim – je imel odločilno vlogo patent cesarja Franca I. z dne 23. 12. 1817.

Ta, tako imenovani franciscejski katastrski operat za slovensko ozemlje je potem nastajal celo desetletje, od 1818 do 1828, rektifikacijske mape pa še kasneje. Triangulacijska in katastrska izmera sta bili najprej opravljena v Slovenskem Primorju in Istri in sicer v letih 1817 – 1825, na Štajerskem v letih 1819 – 1825, na Kranjskem v letih 1822 – 1826 in na Koroškem v letih 1825 – 1828. Ozemlje Prekmurja ni bilo zajeto v katastrsko izmero v času vladanja Franca I.

Vse arhivsko gradivo franciscejskega katastrskega operata je bilo izdelano in urejeno po tedanjih predpisih v okviru posameznih dežel. Ureditev je ostala še do danes.

Zemljiške kategorije v katastrski občini Ljutomer

	oralov	klafter	hektarov	arov	%
zelenjavni vrt	7	533,3	4	22	0,52
vinograd	2	653,9	1	38,6	0,17
travnik	262	1488,6	151	30,6	18,76
sadovnjak	12	1001,9	7	26,6	0,90
pašnik	160	1317,7	92	54,7	11,48
močvirje	1	151,3	–	63	0,09
njive	460	1143,4	265	12,3	32,88
grmovje	5	723,4	3	13,7	0,39
gozd	432	81,1	248	62,8	30,83
pušča (neobdelana zemlja)	–	965	–	34,7	0,04
vodovje	19	770,4	11	21,1	1,39
cestne parcele	24	974,6	14	16,1	1,76
gradbene parcele	11	257,8	6	42,2	0,79
skupaj	1395	10062,4	806	38,7	100,00
ali	1401	462,4			

Tabela nam pokaže, da je bilo poleg njiv v začetku 19. stoletja v k.o. Ljutomer največ gozda, nato pa sledijo travniki. Ostale površine so približno enako zastopane. Iz tega lahko sklepamo, da so se tukaj ljudje v pretežni meri bavili s poljedelstvom in živinorejo, medtem ko je bila večina gozdnega bogastva v lasti občine in magistrata. Zanimivo je, da so imeli razmeroma malo sadovnjakov, le 0,9 % površin, poleg tega pa so imeli še nekaj malega pušče, 0,04 % površine in močvirja, 0,09 % površine.

Število zemljiških parcel po zemljiških kategorijah v k.o. Ljutomer

zemljiške kategorije	število parcel	%
zelenjavni vrt	85	6,7
vinograd	2	0,1
travnik	333	26,4
sadovnjak	50	3,9
pašnik	256	20,3
močvirje	1	0,1
njive	290	23,1
grmovje	11	0,9
gozd	86	6,8
pušča (neobdelana zemlja)	–	–
vodovje	–	–
cestne parcele	16	1,3
gradbene parcele	132	10,5
ostalo (pokopališča)	1	0,1
skupaj	1263	100,0

Pri številu zemljiških parcel lahko opazimo že precej močno parcelizacijo, drobljenje na manjše parcele. Tako na primer pašniki, ki predstavljajo le 11,45 % vseh površin, predstavljajo kar 20,3 % vseh parcel in so razdeljeni na 256 parcel, katerih povprečna velikost znaša 36,1 ara. Prav tako je velika parcelacija tudi pri travnikih, ki so razdeljeni na 333 parcel in sadovnjakih, ki predstavljajo le 0,5 % vse površine in kar 3,9 % vseh parcel. Povprečna velikost sadovnjaka je 14 arov. Najmanj je razdeljen gozd, ki predstavlja 30,8 % vse površine in le 6,8 % vseh parcel. Povprečna velikost parcele tako znaša 2 hektara in 89,1 ara.

Zemljiške kategorije po franciscejskem katastru v k.o. Ljutomer

zemljiške kategorije	število parcel	%
njive	289	25,5
njive in travniki	1	0,1
travniki	301	26,6
travniki in grmovje	3	0,3
travniki in drevesa	12	1,1
travniki in sadna drevesa	17	1,5
pašniki	181	16,0
pašniki in grmovje	40	3,5
pašniki in drevesa	26	2,3
pašniki in sadna drevesa	8	0,7
pašnik z grmovjem in travnik	1	0,1
gozd	86	7,6
grmovje	11	1,0
močvirje	1	0,1
zelenjavni vrt	84	7,4
zelenjavni vrt in sadna drevesa	1	0,1
sadovnjaki	50	4,4
vinogradi	2	0,2
cestne parcele	16	1,4
pokopališče	1	0,1
skupaj	1131	100,00

Če bi se dosledno držali razdelitve zemljiških kategorij po katastru, bi ugotovili, da je parcelacija še precej večja. V katastru obstajajo kot kategorije travniki in grmovje, travniki in drevesa, travniki in sadna drevesa, kar skupno označimo kot travnik. Tudi v katastrski mapi so vse te kategorije označene pod eno kategorijo (barvo).

Povprečna velikost parcel po zemljiških kategorijah v k. o. Ljutomer

kategorije parcel	število parcel	povprečna velikost parcele v ha in a
zelenjavni vrt	85	45,4 a
vinograd	2	69,3 a
travnik	333	45,4 a
sadovnjak	50	14,5 a
pašnik	256	36,1 a
močvirje	1	63 a
njive	290	91,4 a
grmovje	11	28,5 a
gozd	86	2 ha 89,1 a
pušča (neobdelana zemlja)	–	–
vodovje	–	–
cestne parcele	5	2 ha 83,2 a
gradbene parcele	132	4,8 a
ostalo (pokopališča)	1	34,7 a
skupaj	1252	64,4 a

Največjo povprečno velikost dosegajo gozdne in cestne parcele, ki so tudi najmanj razparcelirane. Pri drugih zemljiških kulturah pa je parcelizacija precej večja. V tej parcelizaciji tudi ne najdemo več parcele, ki naj bi bila pušča in parcel, ki jih obsegajo potoki.

Število parcel po socialnem položaju lastnikov iz Ljutomera

soc. položaj, ustanove	zemljiške parc.	gradbene parc.	skupaj	%
meščan – tržan	935	79	1016	80,4
učitelj	12	1	13	1,0
zdravnik	7	1	8	0,6
grobar	9	–	9	0,7
viničar	2	1	3	0,2
pisar	1	8	9	0,7
gostilničar	10	3	13	1,0
čevljar	2	2	4	0,3
kovač	2	2	4	0,3
kočar – kajzar	10	4	14	1,1
kolar	1	0	1	0,1
krojač	2	4	6	0,5
sirar	3	0	3	0,2
konjederec	0	3	3	0,2
mlatič	0	1	1	0,1
mesar	0	1	1	0,1
strugar	0	1	1	0,1
dekanat	9	3	12	0,9
cerkev	7	0	7	0,6
magistrat	45	0	45	3,6
občina	13	0	13	1,0
carinski urad	4	0	4	0,3
pokopališče	1	0	1	0,1
ceste	17	0	17	1,3
skupaj	1092	114	1206	95,5

Ljutomer se že leta 1265 omenja kot trg. Status trga je Ljutomer ohranil vse do leta 1927, ko je postal mesto. Temu počasnemu prehodu iz trga v mesto je sledilo tudi gibanje prebivalstva. Tako je imel Ljutomer leta 1822 603 prebivalce. Njihova socialna struktura pa je odraz razvoja trga v tem času. Pri večini lastnikov parcel je napisano le, da je tržan (burger), pri ostalih, ki so opravljali kakršen koli poklic, pa je le-ta tudi pripisan. Tako najdemo takrat v Ljutomeru po enega učitelja, zdravnika, mlinarja in grobarja, poleg njih pa še ostale poklice, kot so pisar, viničar, gostilničar, čevljar, kovač, kolar, krojač, sirar, konjederec, mlatič in strugar. Ker pri ostalih ni vpisanega drugega kakor tržan, lahko sklepamo, da se je večina ukvarjala s poljedelstvom in živinorejo, o čemer nam priča tudi velika zemljiška razparceliranost. Veliki lastniki so bili občina, magistrat in cerkev, ki so imeli skupno 6,1 % vseh parcel. Večina tistih, ki so imeli kakšen poklic, je imela le majhen kos zemlje, ponavadi kakšen vrt ali sadovnjak, ki jim ni omogočal preživljanja od zemlje.

Število parcel in (nedomačinov) po socialnem položaju v k.o. Ljutomer ter katastrske občine, iz katerih so prihajali

katastrske občine	meščan. št. parc.	%	kmet. št. parc.	%
Mota – k.o. Cven	–	–	6	0,5
Grlava – k.o. Grlava	–	–	2	0,2
Krapje – k.o. Cven	–	–	11	0,9
Cven – k.o. Cven	–	–	5	0,4
Noršinci – k.o. Noršinci	–	–	6	0,5
Grabe – k.o. Ključarovci	–	–	4	0,3
Sv. Križ – k.o. Križevci	–	–	1	0,1
Vinski vrh – k.o. Vinski vrh	4	0,3	–	–
Kamenščak – k.o. Kamenščak	6	0,5	2	0,2
Gradeč	5	0,4	–	–
Gerberg	–	–	4	0,3
Branek – k.o. Branoslavci	1	0,1	–	–
Skupaj	16	1,3	41	3,2
Skupaj 5 in 6	1108	–	155	= 1263

Osem meščanov (nedomačinov) ima 16 parcel v k.o. Ljutomer ali 1,3 % vsega zemljišča v tej k.o.

Štirinajst kmetov (nedomačinov) ima 41 parcel ali 3,2 % vsega zemljišča v k.o. Ljutomer.

Osem meščanov iz drugih krajev predstavlja 6,6 % vseh posestnikov v katastrski občini Ljutomer.

Štirinajst kmetov iz drugih katastrskih občin predstavlja 11,6 % vseh posestnikov v katastrski občini Ljutomer.

Večina nedomačinov lastnikov parcel je prihajala iz sosednjih katastrskih občin, ki so bile poseljene pretežno s kmečkim prebival-

stvom. Tako je bilo kar 41 parcel v lasti kmetov iz sosednjih k.o.

Število posestnikov (nedomačinov) po socialnem položaju v k.o. Ljutomer in katastrske občine, iz katerih so prihajali

katastrske občine	meščani	%	kmetje	%
Mota – k.o. Cven	–		2	1,7
Grlava – k.o. Grlava	–		1	0,8
Krapje – k.o. Cven	–		2	1,7
Cven – k.o. Cven	–		2	1,7
Noršinci – k.o. Noršinci	–		2	1,7
Grabe – k.o. Ključarovci	–		1	0,8
Križevci – k.o. Križevci	–		1	0,8
Vinski vrh – k.o. Vinski vrh	1	0,8	–	
Kamenščak – k.o. Kamenščak	2	1,7	1	0,8
Gradec	4	3,3	–	
Gerberg	–		2	1,7
Branek – k.o. Branoslavci	1	0,8	–	
Skupaj	8	6,6	14	11,6

Število kmetov iz posameznih k.o. je bilo približno enako razporejeno po sosednjih k.o. Zanimivo je le to, da je bilo med lastniki le 8 meščanov in 14 kmetov nedomačinov.

Število posestnikov po socialnem položaju v Ljutomeru

socialni položaj	število	%
meščan – tržan	64	53,3
učitelj	1	0,8
zdravnik	1	0,8
grobar	1	0,8
viničar	3	2,5
pisar	1	0,8
gostilničar	–2	1,7
čevljar	2	1,7
kovač	1	0,8
kočar – kajžar	7	5,8
kolar	1	0,8
krojač	1	0,8
sirar	1	0,8
konjederec	1	0,8
mlatič	1	0,8
mesar	2	1,7
strugar	1	0,8
mlinar	1	0,8
dekanat	1	0,8
cerkev	1	0,8
magistrat	1	0,8
občina	1	0,8
carinski urad	1	0,8
pokopališče	1	0,8
Skupaj	98	81,6
Skupaj 7 in 6/1	120	100

Po socialnem položaju je bilo največ lastnikov, ki so bili vpisani le kot tržani, takih je bilo 64 ali 53,5 % vseh lastnikov v k.o. Ljutomer. Vseh ostalih lastnikov, ki so imeli kakšen poklic, je bilo 28, pravnih oseb, ki so imele posesti v Ljutomeru, je bilo 5.

Povprečno število parcel po zemljiških kategorijah na posestnika (domačini in nedomačini skupaj)

zemljiške kategorije	št. parc.	št. posest.	povprečno št. parc. na posestnika
travnik	3	120	2,8
njiva	290	120	2,4
vinograd	2	120	0
pašnik	256	120	2,1
zelenjavni vrt	85	120	0,7
sadovnjak	50	120	0,4
gozd	86	120	0,7
grmovje	11	120	0,1
močvirje	1	120	0
pušča	–	120	–
vodovje	–	120	–
cestne parcele	16	120	0,1
gradbene parcele	132	120	1,1
ostalo	1	120	–
skupaj	1263	120	10,5

Glede na to, da je bilo število posestnikov razmeroma majhno (120), je presenetljivo majhno tudi število parcel na posameznika. Vendar nam to ne da pravilne podobe, koliko zemlje je prišlo na posameznega lastnika. Tako je na primer prišlo 0,7 parcele gozda na posameznega lastnika, če pa bi to razmerje spremenili v številke, pa ugotovimo, da je na enega posestnika prišlo 2 hektara in 7 arov gozda. Slično je tudi pri njivah, na enega posestnika prideta 2,4 njivske parcele ali 2 hektara in 21 arov njiv.

Število posestnikov po socialnem položaju (nedomačini in domačini skupaj) v k.o. Ljutomer

socialni položaj	število	%
meščan – tržan	72	60
učitelj	1	0,8
zdravnik	1	0,8
grobar	1	0,8
viničar	3	2,5
pisar	1	0,8
gostilničar	2	1,7
čevljar	2	1,7
kovač	1	0,8
kočar – kajžar	7	5,8
kolar	1	0,8
krojač	1	0,8
sirar	1	0,8
konjederec	1	0,8
mlatič	1	0,8
mesar	2	1,7
strugar	1	0,8
mlinar	1	0,8
dekanat	1	0,8
cerkev	1	0,8
magistrat	1	0,8
občina	1	0,8
carinski urad	1	0,8
pokopališče	1	0,8
kmet	13	10,8
polkmet	1	0,8
skupaj	120	100

Če si pogledamo še vse posestnike, domačine in nedomačine po socialni strukturi, lahko ugotovimo, da prevladujejo tržani, najverjetneje le po nazivu, po svoji dejavnosti pa so vsekakor kmetje. Sledijo jim kmetje, ki jih je štirinajst in so vsi iz drugih k.o., vendar so po svoji dejavnosti v isti skupini kot večina tržanov iz Ljutomera. Nato jim sledijo kočarji, ki jih je sedem in predstavljajo 5,8 % vseh posestnikov. Vse ostale socialne kategorije pa so zastopane le s po enim, dvema ali tremi predstavniki.

Za lažje razumevanje in predstavo obsega posesti sem izbral enajst tipičnih predstavnikov različnih socialnih kategorij in pravnih oseb ter njihove posesti izpisal v tabele. Tako sem izpisal posesti občine Ljutomer, magistrata v Ljutomeru, cerkve sv. Janeza Krstnika, kajzarja Eliasa Dillmana, viničarja Dontsekerja, mlinarja Jakoba Welletza, kmeta iz Vinskega vrha Josefa Murata, grobarja Leopolda Kopriana, učitelja Johanna Mauritscha. Tudi iz sestave njihove posesti lahko vidimo, da so se tisti brez posebej omenjenih poklicev preživljali kot kmetje, čeprav so imeli naziv tržan.

Občina Ljutomer 16 parcel

štev. parc.	311	268	327	328	759	322
zemlj. kat.	njiva	pašnik	pašnik	pašnik	pašnik	pašnik
juter	2	2	2	8	-	3
klafter	993,4	342,3	1263	1373,5	44,8	1523,7
hektarov arov						

štev. parc.	522	324	739	749	478	749
zemlj. kat.	pašnik	pašnik	gozd	gozd	gozd	gozd
oralov	2	-	-	1	6	20
klafter	809,2	1052,8	1182,2	1393,3	803,1	818,5
hektarov arov						

štev. parc.	317	522	323	656	pokopališče	
zemlj. kat.	gozd	gozd	vođe	nerodovitno (pušča)		
			močvirja			
oralov	58	140	1	1		
klafter	18,6	352,9	151,3	48,1		
hektarov arov						

SKUPAJ:	oralov	259
	klafter	194
	hektarov	149
	arov	11

Dillman Elias, kajzar – Ljutomer 2 parceli

štev. parc.	758	359
zemlj. kat.	vrt	vrt
oralov	-	-

klafter	44,2	404,1
hektarov arov		
SKUPAJ:	oralov	
	klafter	448,3
	hektarov arov	16,1

Dontseker, viničar – Ljutomer 2 parceli

štev. parc.	571	572
zemlj. kat.	travnik	travnik
oralov	-	1
klafter	281,3	377,3
hektarov arov		
SKUPAJ:	oralov	1
	klafter	658,6
	hektarov arov	81,2

Welletz Jakob, mlinar – Ljutomer 5 parcel

štev. parc.	650	671	651	670	649
zemlj. kat.	njiva	njiva	travnik	pašnik	pašnik
oralov	-	3	-	-	-
klafter	91,1	202,4	18,7	979	1379,3
hektarov arov					
SKUPAJ:	oralov	3			
	klafter	2670,5			
	hektarov arov	2			
		68,7			

Murat Joseph, kmet – Vinski vrh 2 parceli

štev. parc.	1093	1094
zemlj. kat.	njiva	travnik
oralov	1	1
klafter	299,6	133,8
hektarov arov		
SKUPAJ:	oralov	2
	klafter	433,4
	hektarov arov	1
		30,7

Koprian Leopold, grobar – Ljutomer 11 parcel

štev. parc.	325	491	590	616	837	326
zemlj. kat.	njiva	njiva	njiva	njiva	travnik	travnik
oralov	-	-	1	-	-	-
klafter	831,8	225,1	381,5	886,8	1338,6	719,6
hektarov arov						

štev. parc.	591	490	725	589	592
zemlj. kat.	travnik	travnik	sadov- njak	pašnik	pašnik
oralov klafter hektarov arov	- 149,8	- 863,8	- 143,5	- 16,8	- 143
SKUPAJ:	oralov klafter hektarov arov	4 562,7 2 62,6			

Cerkev (sv. Janez Krstnik) v Ljutomeru 2 parceli

štev. parc.	187	188
zemlj. kat.	njiva	pašnik
oralov klafter hektarov arov	5 609,3	- 121
SKUPAJ:	oralov klafter hektarov arov	5 730,3 3 14

Bostruschnik Johann, učitelj – Ljutomer 14 in 1/2 parcel

štev. parc.	80	212	220	929	221	222
zemlj. kat.	njiva	njiva	njiva	njiva	travnik	travnik
oralov klafter hektarov arov	- 1291,9	1 1168,6	2 196,8	- 1253	- 84,5	- 239,3

štev. parc.	806	333	928	376	376 1/2
zemlj. kat.	travnik	travnik	travnik	sadov- njak	vt
oralov klafter hektarov arov	- 1440	- 1442,4	- 602,3	- 187,1	- 31,3

štev. parc.	79	82	211	967
zemlj. kat.	pašnik	pašnik	pašnik	gozd
oralov klafter hektarov arov	- 67,2	- 108,8	- 117,4	2 660,7

SKUPAJ:	oralov klafter hektarov arov	10 557 6 7,3
---------	---------------------------------------	-----------------------

Frhlien Johann, tržan – Ljutomer 7 parcel

štev. parc.	560	562	561	386	385	865
zemlj. kat.	njiva	njiva	travnik	sadov- njak	vt	pašnik
oralov klafter hektarov arov	- 1405,5	2 194,3	- 1163,9	- 116,8	- 112	- 1120,2

štev. parc.	956	
zemlj. kat.	gozd	
oralov klafter hektarov arov	1 343	
SKUPAJ:	oralov klafter hektarov arov	5 784,8 3 33

Mauritsch Johann, tržan – Ljutomer 11 parcel

štev. parc.	703	568	570	495	566	704
zemlj. kat.	njiva	njiva	njiva	travnik	travnik	sadov- njak
oralov klafter hektarov arov	- 78	1 178,2	1 246,1	1 370,5	1 241	- 852,2

štev. parc.	709	576	845	569	910
zemlj. kat.	vt	vt	pašnik	pašnik	gozd
oralov klafter hektarov arov	- 20	- 66	1 172,1	- 113,7	1 1076,8

SKUPAJ:	oralov klafter hektarov arov	8 134,1 4 68
---------	---------------------------------------	-----------------------

Magistrat v Ljutomeru 47 parcel

štev. parc.	14	53	58	72	83	86
zemlj. kat.	gozd	pašnik	pašnik	pašnik	pašnik	pašnik
oralov klafter hektarov arov	5 529,4	1 289,9	- 285,1	- 87,3	- 845,8	2 96,7

štev. parc.	92	182	183	186	223	256
zemlj. kat.	pašnik	pašnik	pašnik	njiva	pašnik	pašnik
oralov klafter hektarov arov	- 213,1	- 1067,1	- 922,3	1 868,9	- 566,4	- 98,6

štev. parc.	1095	1051	330	362	363	364
zemlj. kat.	pašnik	travnik	pašnik	pašnik	pašnik	vt
oralov klafter hektarov arov	- 395,8	- 835,3	11 1580,8	- 273,5	- 260,2	- 170,4

štev. parc.	365	387	408	415	443	480
zemlj. kat.	travnik	vt	pašnik	travnik	travnik	pašnik
oralov klafter hektarov arov	2 263,4	- 146	4 1384,2	2 163,9	1 505,8	13 170

štev. parc.	657	658	660	666	781	782
zemlj. kat.	njiva	njiva	njiva	travnik	pašnik	vrt
oralov	-	-	-	-	-	-
klafter	602,9	108,3	134,1	190,2	645,6	22,5
hektarov						
arav						
štev. parc.	783	787	889	920	921	939
zemlj. kat.	sadov- njak	nero- dov.	pašnik	vrt	pašnik	pašnik
oralov	-	-	1	-	-	-
klafter	182,5	400,8	101,8	351,1	480,4	497,4
hektarov						
arav						
štev. parc.	267	593	644	655	716	659
zemlj. kat.	pašnik	pašnik	gozd	pašnik	gozd	pašnik
oralov	-	-	-	1	24	2
klafter	168,4	459	484,9	159,2	1491,1	582,8
hektarov						
arav						
štev. parc.	503	192	1112	551	305	
zemlj. kat.	pašnik	pašnik	pašnik	pašnik	gozd	
oralov	6	5	-	-	45	
klafter	725,6	497,4	526,3	736,2	804,1	
hektarov						
arav						
SKUPAJ:	oralov	139				
	klafter	982,8				
	hektarov	80				
	arav	55,4				

Občina Ljutomer in Magistrat sta imela leta 1824 v lasti v k.o. Ljutomer 229 hektarov in 66,4 arov zemljišč, kar je takrat pomenilo več kot eno tretjino vseh zemljišč. Večina tega je odpadla na gozdove, ki so bili večinoma državna last.

Od leta 1744 je bila graščina Branek in njena posest, ki je zajemala tudi trg Ljutomer, v rokah družine Codriopio. To je bila furlanska rodbina, ki so jo okoli leta 1700 povzdignili v grofovski stan. Braneška graščina je poleg trga Ljutomera imela še svoja posestva in podložnike v Stari cesti, Radomerju, Desnjaku, Hrašte - Mota, Grlavi, Gomili, Grabonošu, Grabah, Grnauerbergu, Grezovščaku, Hermancih, Hujbarju v ormoškem okraju in Hujbarju, ki je spadal pod velikonedeljsko komendo, Jastrebcih, Ivanjkovcih, Kozarščaku, Krapju, Križevcih, Logarovcih, Kristancih, Kumerščaku, Lahoncih, Branoslavcih, Moti, Mekotnjaku, Meitsdorfu, Zasadih, Presiki, Precetincih, Plešivici, Pristavi, Rinčetovi grabi, Žerovincih, Ključarovcih, Stročjem vrhu in Stročji vasi, Žicah pod hrastovško graščino, Kamenščaku, Podgradju, Veličanah, Vitanju, Vitancih, Babincih, Cezanjecih in Cvenu. Večino sodnih, davkarskih in gospodarskih zadev so opravljali razni nižji uradniki ali pisarji in oskrbniki, ki so bili do leta 1850 tudi okrajni komisarji in krajevni in kriminalni sodniki.

Ljutomersko občinsko ozemlje je zavzemalo na severozahodu področje do potoka Globetka (do parcele IX. 981, 1063/1), ki je bil meja z Noršinsko občino. Nato je meja potekala proti severu čez travnike do ceste Ljutomer - Radgona in preko ceste proti severovzhodu, jugovzhodu in severu proti Babincem. Pri križu je nato presekala cesto, ki vodi iz Babinec proti Ljutomeru, šla po poljih deloma proti severu deloma proti severovzhodu v smeri proti Cvenu. Od Cvena je tekla meja proti jugovzhodu in jugu do pristavske občine in nato ob pristavski meji proti jugu do Ščavnice, ki je oblikovala mejo do izliva potoka Kostanjevica. Meja je tekla nato ob potoku, dokler ta ni zavil na Kamenščak. Na vrhu Kamenščaka je delala mejo deloma stara, deloma nova okrajna cesta. Iz Kamenščaka je tekla nato meja v skoraj ravni črti proti severu proti Cezanjecem do potoka Globetka.

Imena posameznih parcel nam kažejo njihovo zgodovino in kultiviranje. Nekako na sredi ceste med Ljutomerom in Sv. Križem (Križevci) je skoraj štirioglat ribnik. Polje, ki je ležalo med ribnikom in potokom Suhačo, se je imenovalo Srednje trate, kar nam pove, da je bila tukaj nekoč ledina ali pašnik, ki naj bi ga konec 18. stoletja spremenili v njive. Dalje proti vzhodu ob meji z občino Cven je polje Strotje (ali Stročje). Polje, ki je ležalo za Kukovčevim parnim mlinom ob desni strani ceste, se je imenovalo Gornje trate. Nasproti ljutomerskemu kolodvoru se je od glavne ceste odcepila poljska pot v Babince. Desno od tega polja je ležalo polje Hraščica, katerega ime nam govori, da je bil tukaj nekoč hrastov gozd, od katerega je ostal le še majhen kos. Ta gozdček tvori nekakšen štirikotni otok, ki ga od vseh strani obdaja jarek, ki je bil napeljan iz Murice, ki teče iz Babinec proti Cvenu in je verjetno nekoč služil za utrdbo. Pravokotna oblika daje slutiti, da je bil tu majhen rimski tabor. Del polja, ki leži proti Babincem, se je imenoval Mala gmajna. Skrajni severovzhodni kot ljutomerskega ozemlja proti Cvenu (travniki in njive) se je imenoval Kmeš. Ime je dobil po svojem nekdanjem lastniku ali pa po rastlini kmeš, ki divja raste po travnikih (kumina ali kumič, Crum carvi). Južno od Kmeša se razprostira polje Velika gmajna, proti potoku Globetki pa Grušica ali Grabenca. Ob cesti iz Noršinec proti Ljutomeru ležijo desno od ceste do potoka Globetke njive, imenovane Erjavec, verjetno po nekdanjem lastniku. Področje, ki je ležalo preko mostu med potokom Globetko in glavno cesto, se je imenovalo Predol. Od Ljutomera ob poti proti Cezanjecem so bili ob Ščavnici, na levem bregu, travniki, imenovani Brezje, verjetno po brezovem gozdu, ki je tukaj nekoč rasel. Na desnem bregu Ščavnice do vnožja Kamenščaka so bili mokrotni travniki, ki so se imenovali Šarje, kar popolnoma odgovarja kakovosti zemljišč.

ča. Najlepše gozdove je imel Ljutomer ob severnem pobočju Kamenščaka. Velik del teh gozdov se je imenoval Bukovje, ker so tukaj rasli lepi bukovi gozdovi. Njive in travniki ob južnem vznožju Kamenščaka so se imenovali Pod Kamenščakom. Svet za sedanjim pokopališčem proti potoku Kostanjevici in Grezovščaku se imenuje v nemških listinah in katastrski mapi Hochgericht, t.j. prostor, kjer so nekoč stale vislice za zločince.

Na vzhodni strani trga se je kot med Ščavnico in Globetko imenoval Spodnji krč, ker je bil svet precej močvirnat in so ga precej pozno izkrčili, po čemer je tudi dobil ime. Zahodno od Spodnjega krča v smeri proti trgu se polje imenuje Kotič in Spodnje trate. Med Spodnjimi tratami in potokom Kostanjevico, ki je predstavljal občinsko mejo, ležijo levo od glavne ceste, ki vodi v Središče, Spodnji travniki. Največja polja so imeli v Ljutomeru proti Babincem, kjer so bile njive že od najstarejših časov, ker je bil tukaj svet najbolj varen pred poplavami. Več njiv je bilo tudi proti Cvenu in Gresovščaku. Največ travnikov je bilo ob Ščavnici in Globetki proti Cezanjevem, Noršincem, Stročji vasi in Pristavi, kjer je tudi nekaj gozda, imenovanega Babji ložič in Zagrajeni log.

V starejšem obdobju so imeli tržani skupne pašnike in gozdove, drugače pa o skupnem tržnem in občinskem premoženju nimamo poročil. Leta 1698 so ljutomerski tržani ocenili svoje občinsko premoženje na 3400 goldinarjev, dolgove pa na 2549 goldinarjev. V tej cenitvi pa niso bili všteti gozd, njive, travniki in pašniki, ki so bili takrat še skupna last.

Leta 1834 je imela trška občina v svoji lasti trško hišo številka 15 (po takratnem štetju), s kletjo, parmo in hlevi; dalje hišo trškega sluga, trški skedenj, mlin s hišo številka 87 (od leta

1694), leseno kolibo za orodje za gašenje požarov, vinograd s hišo v Gomili, viničarijo s kletjo in stiskalnico v Brebrovniku. Trg je imel že leta 1712 pravico prodajati tobak. Leta 1850 poroča Hofrichter, da je imela Ljutomerska občina precejšnje imetje v zasebnih in javnih zadolžnicah, mlin, opekarno in precej zemlje: 1,5 orala njiv, 10 oralov travnikov, 67 oralov gozda, 8 oralov pašnikov, 3 orale vinograda v Gomili in 5,5 orala v Brebrovniku, kjer je bilo še 23 oralov gozda. Razen tega je imel trg še ribiške pravice v Ščavnici in Globetki, neko prosto posestvo v trgu, mestnino ob sejmih in mostnino.

Leta 1822 je imel trg Ljutomer 603 prebivalce, občina je imela 1245 juter in 493 klatr zemlje. V Ljutomeru je delovala ubožnica s 23 oskrbovanci in trivialna šola s 132 učenca. Prav tako so imeli tudi carinski urad (ogrška meja).

Na splošno lahko rečemo, da je bil takrat Ljutomer pretežno kmečko naselje z nekaterimi upravnimi funkcijami, ki so mu zlasti še za časa fevdalizma (do 1848) dajale določene privilegije glede na sosednje vasi. Tudi socialna struktura prebivalstva nam posredno kaže kmečko podobo Ljutomera, kajti večina prebivalstva je dejansko živela od poljedelstva in živinoreje.

VIRI IN LITERATURA

Francisejski kataster za Štajersko v Deželnem arhivu v Gradcu: — 1817 – 1869; 1823 – 1869; 932 š., 1147 f., 2762 m.; 238, 1. P. – Katastrska občina Ljutomer; — Peter Ribnikar: Zemljiški kataster kot vir za zgodovino; — Zgodovinski časopis 36/4, 1982; — Fran Kovačič, Ljutomer: Zgodovina trga in sreza, Maribor 1926; — Carl Schmutz: Historische Topographisches Lexikon von Steyermark, Gradec 1822.

NARODNI BUDITELJ

IVAN KUKOVEC

ANTON RATIZNOJNIK

Taborsko dobo Slovenci po pravici imenujemo eno najpomembnejših dejanj v vsej dolgi zgodovini, ki so jo prehodili naši predniki od nepriznanega do priznanega naroda. V ta boj Slovencev za narodnostne pravice, ki se je razplamtel po letu 1848, po marčni revoluciji na Dunaju, ter ideja, oziroma zahteva za združeno Slovenijo v okviru tedanjih narodnostnih meja, za uradno priznanje slovenskega jezika v pismu in govoru na vseh področjih javnega življenja, so po ustavni dobi stopili tudi ljutomerski narodni možje, ki so z narod-

noprebudnim delom daleč preseгли lokalne okvire, ter dali Ljutomeru pečat narodno, kulturno in politično zavednega trga ne samo v Pomurju in na slovenskem spodnjem Štajerskem, temveč v celotnem slovenskem okviru. Med najvidnejše narodnjake te dobe, ki so odločilno prispevali k razvoju narodnoprebudnega dela v Ljutomeru in okolici, ter se uspešno zoperstavliali nemškemu pritisku, spada tudi Ivan Kukovec, ki je bil vse življenje, od prihoda v Ljutomer, povezan z dolgo dobo narodne borbe, katero je bojeval z drugimi na-

Ivan Kukovec

rodnimi možmi v Ljutomeru.

Ivan Kukovec se je rodil 14. maja 1834 v kraju Pušenci pri Ormožu. Dijaška leta je preživel v Varaždinu, tam je obiskoval gimnazijo in bil za časa učiteljevanja Janeza Trdine njegov »najboljši dijak . . . , ki bi bil zadovoljil tudi najstrožje učitelje«. Slabo zdravje mu je preprečilo, da bi v Gradcu, kamor se je vpisal na študij prava, tudi dokončal šolanje, zato se je kot ljutomerski posestnik poslej posvečal narodnem in gospodarskemu življenju trga in okolice. Po prihodu narodnjaka dr. Jakoba Ploja v Ljutomer, ki je leta 1862 tu odprl odvetiško pisarno, je Ivan Kukovec pri njem dobil mesto odvetniškega pripravnika.¹ Plój je kot narodnjak, ki so ga zanimala gospodarska, politična in narodnostna vprašanja (bil je eden od ustanoviteljev prve slovenske čitalnice na slovenskem Štajerskem, v Mariboru), našel v Ivanu Kukovcu močno oporo za narodnoprebudno delovanje v Ljutomeru. Prav tako se je Kukovec pri vključevanju v borbo za doseg narodnostnih pravic oprl na takrat še zelo redke narodnozavedne može, ki so šele orali ledino med ljudstvom, mu vcepljali in dramili narodni ponos, da se zave pravic, ki naj bi šle Slovincem po ustavi. To so bili veliki rodoljub župnik dr. Anton Klemenčič, ki je nosil do tedaj največje breme narodnoprebudnega dela v okraju, pa Ivan Dragotin Huber, trgovec in papirničar, po letih najstarejši, Anton Božič, Vatroslav Mohorič in drugi vaški

narodnjaki.² Kukovca so kot posestnika živo zanimala gospodarska vprašanja pomurskega kmeta in obrtnika, socialne razmere, v katerih se je znašlo kmečko gospodarstvo sredi 60 let po revoluciji (davčna bremena so močno porasla), ter vprašanje narodnostnih pravic »kterih se ljudstvo še premalo zaveda. Narodno zavednih mož, ki čim redkejši so, tem večjo hvalo zaslužijo, ljudstvo z nekim nezaupanjem spremlja njih delo in se jih izogiba. Narodna pravica pa nas Slovencev je, kakor vsakega drugega naroda, da se smejo materinega jezika povsod in vselej posluževati«, kot je zapisal v enem prvih dopisov v Novicah. Stanje, v kakršnem se je nahajalo kmečko gospodarstvo (splošna revščina), je bilo po njegovem vzrok, da kmetje v vsakdanji borbi za preživetje niso imeli dovolj duševnih moči, da bi se v večji meri zavedali in posluževali narodnostnih pravic. V kritičnih očeh Ivana Kukovca je bila tedaj ljutomerska okolica brez ustrezne pomoči, kmetje so se morali zadolževati, da bi se rešili gospodarskega propada in s tem so zašli v še večje dolgove. Kmet se je pri vračilu dolgov znašel v brezupnem položaju in prihajal v odvisnost od nemških lastnikov zemlje. Da bi se rešilo težko gospodarsko stanje, ki je pehalo kmeta v vse večjo zaostalost in revščino, bi morala vlada nujno zmanjšati davke, da bi rešila kmetijstvo prisilnega bremena.³

Leta 1866 so štajerski Slovinci pričeli ponovno borbo za pravice slovenskega jezika v šolah in uradih ter javnem življenju nasploh. Ta boj se je odvijal preko takrat še zelo redkih narodnozavednih deželnih poslancev v Gradcu, predvsem po zaslugi poslanca Hermana s Ptuja in rojaka dr. Radoslava Razlaga. Dosegli so vsaj to, da je bilo dovoljeno okrajnim uradom tudi uradno poslovanje v slovenskem jeziku »če tako zahtevajo stranke«, kar pa se v Ljutomeru ni izvrševalo.⁴

Ivan Kukovec se je tedaj v članku v Slovenecu dotaknil problema nekaterih štajerskih deželnih poslancev, ki bi morali zastopati interese ljudstva glede narodnostnih pravic, pa so molčali ali zastopali interese deželne politike. Povod mu je bil dopis narodnozavednih vaških županov iz ljutomerskega okraja na deželno zbornico v Gradcu z zahtevo po uvedbi slovenskega jezika v šole in urade, ki pa je ostal brez odgovora. Obsodil je politiko nekaterih poslancev, ki so trdili, da zastopajo interese ljudstva, v resnici pa so bili proti njemu in so izneverili njegovo zaupanje, zato so bili nasprotniki Slovencev. Pri tem Kukovec ni izvzel niti deželnega poslanca dr. Globočnika iz Ljutomera, ki je zastopal okraje mest Ljutomera, Ormoža in Gornje Radgone. Opozarjal je na napake, ki se pri bodočih volitvah deželnih poslancev ne bi smele več ponoviti, saj so imeli štajerski Slovinci le malo poslancev, zato je bil potreben enoten nastop za obrambo

njihovih pravic, da bi kaj dosegli. Pozval je štajerske Slovence, da bi volili pri bodočih volitvah resnične narodnjake, kot so bili po njegovem Božidar Raič, dr. Josip Vošnjak, Davorin Trstenjak in drugi, ki bodo znali prisluhniti ljudstvu in dostojno zastopati interese oziroma zahteve Slovencev.⁵

Kukovec se je kot tankočuten narodnjak, ki je pozorno spremljal narodno, gospodarsko in kulturno življenje štajerskih Slovencev in se najodločneje bojeval za narodnostne pravice v Ljutomeru, leta 1866 poleg Davorina Trstenjaka odločno zavzel, da se v Ljutomeru ustanovi kulturna ustanova-čitalnica, ki bi bila središče narodnoprubnega dela na Murškem polju in s tem steber in branik proti zatiranju slovenske narodne bitnosti. Pri tem je Kukovca spodbujal Božidar Raič (oče čitalnic na Slovenskem), ki mu tudi ni bilo vseeno, da v Ljutomeru še vedno ni čitalnice.

Kukovec je zato pozval ljutomerske narodnjake, da s skupnimi močmi ustanovijo čitalnico. Narodne moči, ki bi pri tem lahko največ pomagale, da Ljutomer ne bi zaostajal po narodnostni prebudnosti za drugimi kraji na slovenskem Štajerskem, je videl predvsem v dveh odličnih ljutomerskih narodnjakih, dr. Antonu Klemenčiču in dr. Jakobu Ploju. Kot je zapisal v Novicah, so ljutomerski narodni močje po uspešni narodni besedi ob tisočletnici Cirila in Metoda leta 1863 v Ljutomeru prisegli na ustanovitev čitalnice. »Slovenci pri nas še prav mirno spijo, kakor morda nikjer tako«, je s pretiravanjem spodbujal ljutomerske rojake, da s skupnimi močmi že vendar ustanovijo potrebno čitalnico. Po narodni zvesti, kot je zatrjeval, bi moral biti Ljutomer prvi za večjimi kraji (Maribor, Celje) na slovenskem Štajerskem, saj je imel vse pogoje, prav tako pa mu tudi sposobnih ljudi ni manjkalo. Mnenje, da sedaj ni prave volje in poguma, ker za to niso dani primerni pogoji, je zavračal, čaš da se je treba zavzeti za narodnostne pravice brez omahovanja.⁶

Leta 1867, ko je bil sprejet novi zakon o okrajnih odborih in ko je ljutomerskim narodnjakom prvič po veliki borbi z Nemci uspelo izbojevati premoč s tem, da je postal okrajni odbor v veliki večini slovenski in je bil za okrajnega načelnika izvoljen dr. Jakob Ploj, je Ivan Kukovec kot odbornik uveljavil pismeni predlog, ki je bil sprejet z večino, da se pri poslovanju okrajnega urada ozira na rabo slovenskega jezika v pismu in govoru. To je bila velika narodna zmaga ljutomerskih narodnjakov.⁷

Odjugo na političnem in narodnostnem polju leta 1867 na Štajerskem so čutili tudi v Ljutomeru.⁸ Zaradi večje narodnostne prebujenosti so Ljutomerčani dosegli, da je bil za deželnega poslanca za kmečke okraje Ljutomer-Ormož-Gornja Radgona izvoljen ljutomerski rojak dr. Matija Prelog.

V pričakovanju novega društvenega zakona, ki naj bi omogočil ustanovitev ljutomerske čitalnice, je Ivan Kukovec osnoval že v začetku maja 1867 nelegalno narodno pevsko društvo.⁹

Namen tega društva ni bil samo »v prelepih pesmih naznanjati poštenim Slovincem in ljubeznivim Slovenkam narodne napeve«, temveč tudi izpolnjevanje čitalniškega programa.¹⁰ Po Kukovčevem prepričanju je bilo prav pevsko društvo tisto, ki je pripomoglo k večji uveljavitvi čitalnice, kjer je prišel do izraza pomen ter vpliv čitalnice na narodno zavest ljudstva. Kukovčevo pevsko društvo je delovalo v okviru čitalnice vse do leta 1894, ko se je osamosvojilo; postalo je prvo slovensko pevsko društvo v ljutomerskem okraju in je še naprej tesno sodelovalo s čitalnico. Pevsko društvo je svoje poslanstvo deloma dokazalo že avgusta 1867 leta, ko se je na pobudo Ivana Kukovca v Ljutomeru prvič uprizorila igra Županova Micka.¹¹ Kukovcu pripisujejo največ zasluga za ustanovitev čitalnice. Bil je po takratnih izjavah »dušni oče čitalnice«, in je z ustanovitvijo pevskega društva tudi položil temelje bodočega delovanja čitalnice. Nič manjša ni njegova vloga pri začetkih gledališke dejavnosti v čitalnici. Ob otvoritvi čitalnice 2. februarja 1868 leta na Vodnikov dan, kjer je imel slavnostni govor, v katerem je obrazložil pomen čitalnice za Ljutomer, je igral tudi v gledališki predstavi Župan.¹² Ob prvem predsedniku čitalnice dr. Jakobu Ploju je bil Kukovec izvoljen za podpredsednika. Bil je večkratni predsednik in najožji sodelavec in podpornik čitalnice vse do leta 1898. Kukovec ima poleg dr. Ploja, dr. Klemenčiča, dr. Zarnika, Zemljiča in drugih največ zasluga, da se je čitalnica od ustanovitve pa do tabora razvila v bogato in aktivno narodnokulturno središče, ki je s svojimi prireditvami utiralo pot k taboru. Bila je ena izmed najaktivnejših na slovenskem Štajerskem. Kukovec je kot uspešen gospodarstvenik organiziral v čitalnici tudi predavanja, ter sam predaval o sadjarstvu in kletarstvu in tako prispeval h gospodarski vzgoji kmečkega prebivalstva.

Narodnoprubudno delo Ivana Kukovca je bilo v času pred taborom v Ljutomeru in kasneje tesno povezano z različnimi prireditvami, katerih se je udeleževal z ljutomerskimi in štajerskimi rodoljubi (z Božidarjem Raičem na ormoški besedi).¹³ Z Raičem je kasneje v času deželnega poslanstva tesno sodeloval. Zelo aktiven je bil na številnih izletih, ki jih je organizirala čitalnica v Slovenskih goricah, katerih namen je bil buditi narodno zavest.

Prvi slovenski tabor v Ljutomeru, 9. avgusta 1868, je bil samo logičen zaključek prizadevanj štajerskih Slovencev in ljutomerskih rodoljubov in dokaz njihovega narodnoprubnega dela. V pripravah nanj je imel Kukovec pomembno vlogo, saj je bil član pripra-

vljalnega odbora.

Na taboru, kjer so z govori sodelovali dr. Matija Prelog, dr. Anton Klemenčič, dr. Valentin Zarnik, dr. Josip Vošnjak in Božidar Raič, je nastopil tudi Ivan Kukovec, ki je utemeljeval prvo točko taborskega programa – priznanje slovenskega jezika v uradih. Pri tem je poudaril, »da so časi danes Slovencem nekoliko prijaznejši, kot so bili nekoč. Prišli ste od daleč in od blizu«, je nagovoril zbrane, »prišli ste – ne po kakem višjem povelju, temveč na prosto povabilo nekoliko rodoljubov.« Veliki množici, kateri se je moglo brati z obraza, da jo je privedla k shodu želja po odkritem pogovoru, je dopovedoval, »da smo narod, kar moramo povsod pokazati, da smo Slovenci, da kakor narod ostati hočemo. Med najtehtnejše pravice vsakega naroda pa spada njegov jezik. Tako kot imajo večji narodi, Madžari, Nemci, Italijani, Francozi pravico v svojem jeziku uradovati, pa le Slovencem to ni dovoljeno. To ni prav, da slovenski človek svoje pravice z dragim denarjem gre spraševati od hiše do hiše, da izve, kaj je na listu zapisano. Ko bi se naj slovenskemu jeziku izkazala pravica, ga zadene največja krivica, ki jo pogosto utemeljujejo tudi tako, da ni ljudi, ki bi znali slovenski jezik pisati, da smo sami krivi, če se nam slovenski ne uraduje, ker tega ne zahtevamo«. V zaključku govora je dejal, da Slovenci od svojih pravic, ki jim gredo po ustavi, ne bodo odstopili. Med osnovne pravice vsakega naroda spada tudi narodni jezik v urade, kar si bodo priborili po ustavni poti.¹⁴

Ni naključje, da je Kukovcu pripadlo častno mesto prvega govornika na taboru, saj se je v tem času dejansko uveljavljal kot vodja narodnega in gospodarskega gibanja ljutomerskih Slovencev.

Kukovec je bil tudi udeleženec tabora na Kapeli pri Radencih (dvanajstega po vrsti) junija leta 1870, ki sta se ga udeležila tudi Ljutomerčan dr. Anton Klemenčič in dr. Matija Prelog. Utemeljeval je 5. in 6. točko dnevnega reda – o potrebi regulacije reke Mure ter o zahtevi za izgradnjo pomurske železnice skozi Ljutomer za potrebe gospodarstva.¹⁵ Za slednjo zahtevo se je Ivan Kukovec kot deželni poslanec od leta 1870 vztrajno prizadeval.

Kot načelnik ljutomerskega okraja (izvoljen je bil aprila 1870) si je prizadeval materialno dvigniti zaostalo kmečko gospodarstvo v okraju in v pokrajini ob Muri. Kot posestnik in dober gospodarstvenik je uvidel, da je rešitev pokrajine v prometni povezavi s severno Štajersko in drugimi deli monarhije, kar bi povečalo trgovino, izkoriščene bi bile naravne možnosti pokrajine in s tem konkurenčna sposobnost pomurskega kmeta, ki je tonil v vedno večje siromaštvo, ker je bil prisiljen prodajati pridelke pod ceno.¹⁶

Ko je bil Ivan Kukovec leta 1870 soglasno izvoljen za okrajnega načelnika v Ljutomeru

(s tem je bila ponovno potrjena narodna zmag in priznanje narodnozavednemu podeželju),¹⁷ je bil že v veljavi novi zakon o okrajnih zastopih, na osnovi katerega so dobile občine večjo možnost odločanja o svojih interesih ter posredno tudi vpliv na volitve okrajnega načelnika.

Kot velik rodoljub, ki je živel za interese ljudstva, je Ivan Kukovec užival popolno zaupanje. Bil je več kot tri desetletja okrajni načelnik, vse do leta 1905.¹⁸

Po odhodu dr. Jakoba Ploja na Ptuj je postal Kukovec tudi načelnik krajevnega šolskega sveta in kasneje krajevni šolski svetovalec. V šolstvu, kateremu je bil predan z vso dušo, je nadaljeval Plojevo prizadevanje in dosegel s pomočjo zavednih učiteljev v Ljutomeru (predvsem Janeza Lapajnet), da je postal krajevni šolski svet v večini naroden ter dobil uradno dovoljenje za rabo slovenskega jezika v ljudski šoli, kar je omogočal novi zakon o šolstvu. Vendar pa so bile v Ljutomeru velike borbe z nasprotniki, ki so si prizadevali podrediti šolstvo nemškemu vplivu. Dosegel je izgradnjo nove ljudske šole na Cvenu in v Ljutomeru ter bil pobudnik in soustanovitelj slovenske gospodarske šole v Ljutomeru leta 1872, proti nemški realki, ki jo je ustanovil Janez Gottweis z namenom, da se na njej poučuje slovensko in nemško, vendar je kmalu prišla v nemške roke.¹⁹

Ena največjih pridobitev Ljutomera v gospodarskem in narodnem oziru je bilo osnovanje posojilnice, ki je začela delovati leta 1872. Ustanovil jo je Kukovec s pomočjo rodoljubov in prijateljev. Posojilnica je bila prva te vrste v Sloveniji, osnovana po češkem vzoru. Imenovala se je okrajna založnica in Kukovec jo je vodil vse do svoje smrti leta 1908. Posojilnica si je že v prvem letu delovanja pridobila zaupanje ljudstva, predvsem kmetov, vanjo je bilo v tem času vključenih preko 200 članov.²⁰

Kukovec je spoznal vzroke, zaradi katerih kmečko gospodarstvo iz leta v leto nazaduje in gmotno vedno bolj propada. Kot gospodarstvenik je izprevidel, da je kmeta potrebno rešiti oderuštva, ki se je predvsem v tem obdobju začelo strahovito širiti v pokrajini ob Muri ter ga zaščititi pred tujim vplivom v narodnem in v političnem oziru. Spoznal je, da je samo v lastni pomoči mogoča narodna in politična svoboda, ki jo je sicer tudi videl v gospodarski neodvisnosti. S pomočjo posojilnice so nastale v tem času številna slovenska gasilska društva v okraju, bila je finančna podpora narodnim in gospodarskim interesom. Posojilnica je mnoge kmete obvarovala pred gospodarskim propadom, omogočala je nakup kmečkih posestev ter tako preprečevala tudi razprodajo kmečke zemlje v roke Nemcev.²¹

Leta 1870, ko je postal načelnik ljutomer-

skega okraja, je bil Ivan Kukovec izvoljen za deželnega poslanca v Gradcu kot zastopnik kmetov v okrajih Ljutomer–Ormož–Gornja Radgona.²² Ponovno je bil izvoljen leta 1878, ko je prepričljivo zmagal proti gornjeradgonskemu kandidatu Nemcu Hempelju²³ in tretjič leta 1884.²⁴ Ivan Kukovec si je pridobil med kmečkim prebivalstvom, katerih zastopnik je bil, popolno zaupanje z nepopustljivo borbo za doseg narodnostnih pravic, za dvig gospodarstva in materialnega stanja kmečkega prebivalstva. Ljutomer se je otrešel nemškega vpliva in se dvignil nad ostale kraje na slovenskem Štajerskem.

V graškem deželnem zboru se je Ivan Kukovec odločno zavzemal za pravice slovenščine v ljudskih in meščanskih šolah. Leta 1876, ko je izšel zakon o novem šolskem učnem načrtu, je zahteval, da vlada zagotovi Slovincem na Štajerskem potrebne učne knjige in šolske pripomočke v slovenskem jeziku. Zahteval je ustanovitev posebne šolske komisije, ki bi skrbelo za izdajo slovenskih učbenikov in spremljala uresničevanje sprejetega zakona o šolstvu, da si tudi Slovenci pridobijo potrebno znanje v materinem jeziku, kar jim do sedaj ni bilo omogočeno v takšni meri, kot so želeli.²⁵

Za izboljšanje gospodarskega stanja in napredka pokrajine ob Muri je zahteval regula-

cijo Mure in zaščito kmečke zemlje pred pogostimi poplavami ter se boril za izgradnjo železnice, ki bi gospodarsko povezala kraje Gornja Radgona – Ljutomer – Ormož,²⁶ kar pa je deželna vlada v Gradcu uresničila šele leta 1890, a le polovično, z izgradnjo železnice do Ljutomera. Kukovec je bil odbornik upravnege sveta proge, ki je imela za gospodarstvo dela murskega polja pomembno vlogo.²⁷

OPOMBE

1. V. Vrbnjak, Prvi slovenski tabor v Ljutomeru, Maribor, 1968, str. 35 — 2. V. Vrbnjak, o.c., str. 33 — 3. Novice 1865, str. 202 — 4. V. Vrbnjak, o.c., str. 46 — 5. Slovenec 1866, št. 38 — 6. Slovenec 1866, št. 23 — 7. Novice 1866, str. 98–90 — 8. V. Vrbnjak, o.c., str. 56 — 9. V. Vrbnjak, o.c., str. 56 — 10. V. Vrbnjak, o.c., str. 56 — 11. Novice 1867, str. 298 — 12. Slovenski gospodar 1868, št. 7, 8 — 13. Slovenski narod 1868, št. 49 — 14. Slovenski gospodar 1868, št. 33 — 15. Slovenski gospodar 1870, št. 32 — 16. Slovenski gospodar 1870, št. 32 — 17. Slovenski gospodar 1870, št. 15 — 18. Domovina 1908, št. 62 — 19. Domovina 1908, št. 62 — 20. Slovenski gospodar 1872, št. 39 — 21. Domovina 1908, št. 62 — 22. Slovenski gospodar 1870, št. 15 — 23. Slovenski gospodar 1878, št. 38 — 24. Slovenski gospodar 1884, št. 38 — 25. Slovenski gospodar 1878, št. 42 — 26. Biografski leksikon, Ljubljana 1931

ORGANIZIRANJE SLOVENSКИH TABOROV V LETIH 1868/69

(Analiza vabil)

STANE GRANDA

Kljub temu, da je bilo o taborskem gibanju že veliko napisanega,¹ pa še vedno ostaja vrsta vprašanj neraziskanih. V veliki meri so vzrok temu pomanjkljivi viri, ali celo njihovo pomanjkanje. Kljub temu pa ne smemo prezreti možnosti, da bodo mlajše in pronicljivejše generacije znale tudi iz obstoječih »iztisniti«² bistveno več. Med vprašanja, ki še vedno niso zadovoljivo pojasnjena, nedvomno sodi tudi organiziranje taborov. Ogromne množice, ki so jih ti privabili, so nedvomno prišle zaradi aktualne problematike. V nadaljevanju ne želim toliko govoriti o propagandi kot o zaupanju ljudi, da bodo predvidene točke resno obravnavane, da bo cela prireditve izzvenela resno, da se tabora »splača«³ udeležiti. Sklicevanje na to, da so se kmetje taborov udeleževali zgolj zaradi svoje nacionalne zavesti ali zaradi tega, ker so bili ti nekaj novega, nepoznanega, pomeni prehajati iz ene skrajnosti v drugo. Izhaja iz pretiranega zaupanja ali pa iz podcenjevanja naših prednikov.

Kot je znano, so slovensko javnost vabili na tabore preko časopisov, letakov in plakatov.² Najboljše in najbolj učinkovito propagandno sredstvo pa je bil nedvomno ljudski glas, ki je raznesel novico po naših mestih, trgih in vaseh in zvalil na te prireditve skoraj 150.000 ljudi. Ideja Zedinjene Slovenije je po dvajsetletnem životarjenju skupaj z drugimi aktualnimi potrebami prevzela velik del Slovencev in določila, kot je ugotovil pokojni Toussaint Hočevar, »skupinsko obnašanje sledečim generacijam«.

Ne glede na vso patetično navlako, ki se rada prilepi na ključne momente nacionalne zgodovine, se moramo strinjati z Vasilijem Melikom, da so shodi zavestno poudarjali »veljavo ljudske volje, ljudske suverenosti«.³ Ta ni prišla do izraza le v večinskem javnem sprejemanju resolucij, ampak že tudi v predhodnem vabljenju na tabore. Ti namreč niso bili ljudem predstavljeni kot zasebna pobuda, ampak kot odsev ljudske volje in potreb, ki in

kakor so jo spoznali ljudje, ki jim je večina zapupala. Zato bomo analizirali vabila na tabore, ne v smislu njihove vsebine, ampak podpisnikov vabil. Omejili se bomo le na tabore v letih 1868 in 1869: ljutomerskega, žalskega, šempaskega, briškega, sevniškega, notranjskega, vižmarskega in ormoškega. Podpisnike bomo skušali prikazati po njihovem številu, vrstnem redu naštevanja, poklicu, izobrazbi in socialnem ter političnem položaju in seveda krajih njihovega bivanja. Doslej sta se tega vprašanja dotaknila predvsem Viktor Vrbnjak in Branko Marušič.⁴ Podpisnike taborskega programa, s katerim so pozivali k udeležbi, so ponekod označevali kot taborski odbor. Vsekakor tega ne smemo zamenjevati s tisto skupino navdušenih in predanih mož, ki so neposredno pripravili posamezne tabore, ki so storili vse potrebno od razgласa preko prijave oblastem do krašenja govorniškega odra in ki so neposredno tabor izpeljali. Med temi so nam običajno znani le glavni pobudniki in organizatorji ter še eventuelno kakšen posameznik, ki je skrbel predvsem za finance, sicer pa so ostali v ozadju in padli v pozabo.

O podpisnikih vabila za prvi slovenski tabor 9. avgusta 1868, je Viktor Vrbnjak zapisal: »Kakor vidimo, je vabilo podpisalo 11 kmetov, 4 posestniki (tržani), 2 člana odvetniškega poklica, 1 duhovnik, 1 zdravnik in 1 trgovec. Bili so po večini vsi iz Ljutomera oziroma okolice, tako da smemo trditi, da so na tabor vabili narodni Ljutomerčani oziroma narodnoprebujeni Muropoljci.«⁵ Žalski tabor, ki je bil približno mesec dni za prvim, kaže že dokaj drugačno podobo. Število podpisnikov je 58. Že na prvi pogled je jasno, da so organizatorji hoteli poudariti, da tu ne gre za nikakršno zborovanje slovenske revščine, ampak gospodarjev te zemlje. Le 9 se jih ne predstavlja kot posestniki na prvem mestu, vendar so med temi 4 trgovci, 1 rudarski lastnik, 1 advokat, 1 zdravnik, 1 župan – državni in deželni poslanec. Zanimivo je, da se je nek zdravnik najprej predstavil kot posestnik, Josip Vošnjak pa zgolj kot posestnik. Za 4 lahko vidimo, da so intelektualci, med podpisniki ni predstavnika duhovščine. Druga značilnost je sklicevanje na opravljanje javnih funkcij. 35 jih namreč poudarja, da so ali župani, občinski svetovalci ali odborniki, člani okrajnega zastopa, celo načelnik, izvrševalci poslanskih funkcij v deželnem (2) oziroma državnem zboru. Za podpisnike iz nekaterih krajev – navajajo se po krajih – je značilno, da so vsi člani občinskega odbora in moremo domnevati, da je obstajala tendenca, da bi se podpisovali občinski odbori. Torej, ne samo posestniki, ampak tudi reprezentanti ljudske volje.

Pri primerjavi podatkov z razprostranjenostjo krajev podpisnikov se je pokazalo, da je bil žalski tabor v resnici tabor Savinjanov, ker je

teh največ med podpisniki. Najsevernejši kraj je Gornji Dolič že blizu Mislinje. Iz Celja, od koder so tudi bili podpisniki, segajo na sever do Frankolovega, na jug pa preko Laškega do sv. Krištofa oziroma Strmce. Opazna je tendenca vključiti tudi Kozjansko, ker je nekaj podpisnikov tudi s tega področja. Tendence, da tabore sklicujejo reprezentanti ljudske volje, je še bolj razvidna iz analize podpisnikov šempaskega tabora, ki je bil 18. oktobra 1868. V primerjavi s številom žalskega jih je več kot pol manj, le 25. Kar 14 se jih predstavlja le kot župan, 1 kot podžupan, 4 so deželni poslanci, 2 sta deželna uradnika, dr. Lavrič je odvetnik, eden je predsednik čitalnice, eden je zgolj posestnik in 1 zgolj duhovnik. Verjetno sem blizu resnice, če trdim, da so se zavestno omejili na župane in poslance, ostale pa so pripisali zaradi neposredne organizacije tabora. Zato število podpisnikov ni skoncentrirano v nobenem kraju, le iz Gorice jih je več, viden je delež Bricev, kakor tudi želja po povezavi s prebivalstvom ob Soči.

Tabor v Brdih, prvi v letu 1869, predstavlja v tem, poudarjeno političnem izboranju podpisnikov vrh v obravnavanem obdobju. V zvezi z njim je treba uvodoma poudariti dva momenta: izpostavljenost tega ozemlja v mednarodnem in po izgubi Beneške Slovenije tudi v nacionalnem smislu. Izbor 37 – poleg njih je navedeno še 1–5 njihovih predstavnikov podpisnikov – je strogo pretehtan.⁶ Ne podpisujejo se kot posestniki itd., ampak kot župani oziroma predstavniki za vseh 6 briških občin, po 1 predstavnik za 9 goriških okrajev, po 2 za dežele Kranjsko, Štajersko in Koroško ter 1 za tržaško okolico. Razen pri Kranjski, kjer so takratni prvaki še vedno bili brez jasne orientacije glede taborov, so vsi ostali dejansko takratni politični voditelji Slovencev. Same Brice so poleg omenjenih 6 županov predstavljali še 3 duhovniki in 12 drugih, med katerimi so tudi učitelji in celo veleposestnik, vendar tudi ti, kot n.pr. dr. Žigon, le Brici.

Sevniški tabor, 2. maja 1869 kot tretji na Štajerskem, po številu in navajanju podpisnikov, ki jih je 60, presega dotedanje. Čeprav je prvi vtis, da ni pri njihovem omenjanju nobene sistematike, pa je vendar odbor impozanten. Med njimi so 4 izobraženci: 2 pravnik, 1 zdravnik in 1 živinozdravnik, 1 učitelj in 1 srenjski uradnik, 2 sta obrtnika in 3 trgovci ter 2 gostilničarja. Županov je 6, 13 jih deluje v občinskih odborih, 11 je njihovih svetovalcev, 8 je okrajnih odbornikov, Lenček je poleg županstva še deželni in državni poslanec. Zanimiva slika se pokaže, če podatke o podpisnikih vnesemo na zemljevid. Če bi upoštevali Brestanico oziroma Rajhenburg kot mejo področja, ki gravitira k Sevnici, je le 25 podpisnikov s tega področja, ostali pa so s krško-brežiškega. Samo iz ožjega brežiškega jih je toliko kot iz Sevnice (11). Čeprav je področje

okolici Sevnice redkeje naseljeno kot brežiško, ter je zato manj primerno, je vseeno delež slednjega nesorazmerno velik. Iz ozadja sili postava dr. Razlaga, advokata iz Brežic, ki je gotovo pripeljal vse 4 izobražence. Preseneča, da je le 5 podpisnikov iz Kranjske. Tako jih ni iz okolice Laškega, zato pa so z vzhodnega Kozjanskega. Eden pa je doma iz Vel. Obreža ob slovensko hrvaški meji.

Ob pogledu na podpisnike Kalškega tabora 9. maja 1869 takoj začutimo Costov duh. Že abecedno naštevanje – mimogrede mu je to kot političnemu prvaku, pa tudi kot tamkajšnjemu deželnemu poslancu omogočilo, da je naveden prav na začetku – kaže na njegov velik smisel za red in sistematiko. Podpisnike je moč ločiti v reprezentativni in ostali del. K prvemu bi poleg omenjenega Coste prišteli goriškega dr. Lavriča, tržaškega Nabergoja, dr. Žigona, kastavskega glavarja Rubešo in druge, pa tudi nekatere domačine, ki so se uveljavili na Reki in v Ljubljani. Iz nje je Costa vključil tudi nekatere svoje politične sodelavce in somišljenike. Pod geslom »Vse za vero, dom in cara« je navedenih 10 duhovnikov, med katerimi so tudi predstavniki širše duhovščine, trije graščaki, 9 trgovcev, trije pravniki, 1 zdravnik, 1 visok in 1 nižji uradnik, 19 se jih je podpisalo kot posestniki, le 5 je županov, ljudje z neagrarnimi poklici so skoraj v večini. Večina »preprostih« podpisnikov je iz širše okolice, kjer se je tabor odvijal, 5 jih je s področja, ki je danes na Hrvaškem. Pri primerjavi z zemljevidom se je pokazala tendenca iskanja navezave z vipavskim oziroma goriškim področjem. Kakšno vlogo je pri tem taboru igral dr. Žigon iz Brd, ni jasno. Opozoril bi le na vest v Slovenskem narodu 15. 7. 1869, da Matija Majer zaradi bolezni ni mogel odgovoriti na vabilo, naj bo član taborskega odpora.

Vižmarski tabor je zbral največ udeležencev in ima največ podpisnikov. Odločilno besedo pri njegovi organizaciji so imeli slovenski konzervativni politiki. Formalno ga je organiziralo društvo za brambo narodnih pravic, ki je imelo za to med podpisniki rezerviranih prvih 10 mest, sledili pa so jim ostali predstavniki okrajev in ljubljanske okolice. Bleiweis in Costa, ki sta stala na čelu tega 102 moža obširnega seznama, sta poskrbela, da jima nihče od takratnih politikov niti na papirju ni konkuriral. Zaman iščemo vodilna imena takratnega slovenskega političnega življenja. Odličnost so kompenzirali s poudarjanjem županstva, članstva v občinskem odboru ali svetovalstva, saj jih od 92 kar 68 omenja eno od teh funkcij. Res so predvsem iz današnje Ljubljane ali njene periferije, najoddaljenejši je kranjski župan. Trudili so se, da bi dobili iz neke občine cel odbor. Rekord je Dol, saj sledi županu 5 odbornikov, 1 svetovalec in 4 posestniki. Teh je v celotnem številu 15. Omeni-

mo naj, da so med ostalimi 2 graščaka in trgovcev. Duhovnik je samo 1, za tri poklici niso znani. Kot zanimivost naj dodamo, da je bil eden izmed posestnikov poštar, drugi pa kipar. Bleiweis – Costov krog in društvo Slovenija sta se lahko hvalila, da se je na njenem taboru zbralo največ ljudi, da je bilo največ podpisnikov. Tudi v tem primeru so hoteli dokazati, koliko so sposobni. Med podpisniki je okoli 75% predstavnikov lokalne samouprave. Znanih imen pa ni.

Ormoški tabor, kot zadnji v letu 1869, kaže izrazito štajerski koncept organiziranja taborov. Med 49 podpisniki, ki so naštetih brez določnejšega reda, je 11 izobražencev: 3 pravniki, 4 duhovniki in 4 zdravniki, 1 pisarniški koncipient in 1 podučitelj; 2 sta krojača, 1 je trgovec, vendar jih le 12 živi od neagrarne dejavnosti: 3 zdravniki namreč navajajo, da so posestniki, 1 pravnik je celo veliki posestnik. Skupno 37 jih navaja, da so posestniki, 5 od njih jih navaja kot dodaten zaslužek obrt (knjigovez, trgovec, krčmar, sodar). 25 jih navaja delovanje v političnem življenju: 1 deželni poslanec, 1 predsednik okrajnega zastopa, 12 jih je njegovih članov, 13 je županov, 4 so šolski svetovalci, 1 je občinski odbornik.

Če naredimo primerjavo s podpisniki z leto starejšim ljutomerskim taborom z ozirom na kraje, iz katerih jih oba navajata, vidimo, da je ormoškega podpisal en Ljutomerčan več, Veržejčan je bil isti, iz Iljaševca isti, iz Pristave 1 manj, iz Cezanjevca sta 2 odpadla, 1 je isti, iz Podgrada je isti, iz Cvena isti.

Ne glede na to, da niso obdelani vsi tabori, je možno potegniti določene zaključke. Enotna je bila volja za organiziranje taborov, ni pa bilo navodil, kako jih organizirati. V odboru so morali biti ugledni ljudje, predstave o tem, kaj je ugled, pa zelo različne. Na Štajerskem je posest nedvomno pred javno funkcijo ali izobrazbo, v Brdih je ravno obratno. Nasploh pa so se vsi trudili, da je bil odbor reprezentativen. Zato nam sezname z vabil na tabore dajejo vpogled v družbo pomembnih Slovencev tiste dobe. Očitke, ki so bili nekoč popularni, da gre za bružoazno gibanje, podatki očitno demantirajo. Gre za najsplošnejše ljudsko gibanje, ki ga v večini primerov vodijo reprezentanti ljudske volje, kar je posebej poudarjeno z naštevanjem funkcij. Delež inteligence je razmeroma majhen, duhovščine je sprva malo. Prvemu so vzrok razmere, drugemu pa verjetno politična naravnost organizatorjev prvih taborov. Ne smemo izključiti tudi osebnih simpatij in antipatij, kar bi bilo zlasti pomembno, če bi hoteli na podlagi tistih, ki so na vabilih naštetih, sestavljati seznam »Kdo je kdo«.

OPOMBE

1. Osnovna literatura je zbrana v publikaciji Taborsko gibanje na Slovenskem, Ljubljana 1981, str.

55 — 2. V Narodnem muzeju v Ljubljani je o slovenskih taborih zbrana obširna dokumentacija. Najboljša zbirka plakatov je v zapuščini dr. E. H. Coste, Rokopisni oddelek NUK — 3. Vasilij Melik, Tabori 1868 — 1871 v: Taborsko gibanje na Slovenskem, str. 21 — 4. Viktor Vrbnjak, Prvi slovenski

tabor v Ljutomeru v: Svet med Muro in Dravo, Maribor 1968, str. 382 — 473 (obstajajo tudi separati). Branko Marušič, Primorski tabori (1868—1871). Goriški letnik 1974, str. 51—67 — 5. Viktor Vrbnjak, Prvi slovenski tabor v Ljutomeru, str. 452

VLOGA LJUTOMERSKE ČITALNICE PRI ŠIRJENJU IN UTRJEVANJU NARODNE ZAVESTI

MAKS ROJS

USTANOVITEV ČITALNICE

Z zlomom absolutizma in nastopom ustavnega življenja je politično delovanje pri Slovencih ponovno oživel. Politično in kulturno delovanje Slovencev se je osredotočilo v čitalnicah, ki sta jih od leta 1861 dalje ustanovljali v mestih in trgih narodno-zavedna inteligenca in rastoča buržoazija, ki je bila povsod v čitalniških odborih.

Podobno kot v drugih krajih na Slovenskem, je tudi v Ljutomeru vzknila misel o ustanovitvi čitalnice. Ob tisočletnici Cirila in Metoda, 6. 9. 1863, se je prvič rodila misel, da je treba v Ljutomeru osnovati narodno društvo — čitalnico. Bodoči čitalnici se je že nazdravljalo, a pot do njene ustanovitve je bila še dolga.

Zanimiv je članek Božidarja Raiča v Slovencu (1865, št. 92), v katerem med drugim pravi: »Ljutomer, rodišče slavnega Miklošiča, ni li mogoče, da bi tvoji doktori in drugi razumniki čitavnico izvalili? Le junaško naprej!«

Kljub temu do ustanovitve čitalnice še ni prišlo, kar si lahko razlagamo s tem, da je bilo v samem kraju premalo narodno zavedne inteligence, na drugi strani pa še preveč nemškutarjev.

Zato je razumljivo, da so zavedni slovenski Ljutomerčani začeli resneje misliti na čitalnico šele po izidu Zakona o zborovanjih, ki je izšel 15. 11. 1867 in je dal tudi pravno osnovo za organiziranje taborov.

V maju 1867 je bilo na pobudo Ivana Kukovca osnovano »Narodno pevsko društvo«, iz katerega se je razvila kasnejša ljutomerska čitalnica. To društvo je 18. avgusta 1867 nastopilo z Linhartovo igro »Županova Micka«. Tedaj je misel o čitalnici prodrla med kmečko ljudstvo, ki se je te predstave udeležilo v velikem številu.

Vendar je bil začasni odbor ljutomerske čitalnice osnovan šele 15. decembra 1867. V tem odboru so bili Matija Zemljič, trgovec in zemljiški posestnik, dr. Jakob Ploj, odvetnik,

Ivan Kukovec, odvetniški koncipient in zemljiški posestnik, Ivan Dragotin Huber, knjigovez in hišni posestnik, dr. Valentin Zarnik, odvetniški koncipient.

Odbor je poslal Vabilo (letak, ki ga je sestavil dr. Valentin Zarnik, založila ljutomerska čitalnica, tiskal pa Eger v Ljubljani), s katerim je vabil vse stanovce, zlasti kmečkega, da postanejo člani ljutomerske čitalnice. To vabilo je bilo v celoti priobčeno tudi v Slovenskem Gospodarju (1868, št. 1).

Do otvoritve čitalnice pa je lahko prišlo šele po odobritvi Pravil narodne čitalnice v Ljutomeru — to je po 24. januarju 1868. Sreski urad (Bezirksamt) je dne 11. januarja 1868 poslal pravila (v nemškem in slovenskem jeziku) namestništvu v Gradcu in le-to jih je 24. 1. 1868 potrdilo.

Najvažnejše točke čitalniških pravil so bile: člen 1.

Namen čitalnice je:

- čitati časopise in knjige pisane v slovenskih in tudi v drugih jezikih,
- razveseljovati se v besedah s pesmimi, igrami, petjem itd.

člen 2.

Družabnik sme biti vsak, kdor je omikan ter ni bil obsojen zaradi hudodelstva ali sramotnega pregreška

člen 3.

Družabniki so:

- domači, to je kateri v Ljutomeru,
- zunanji, to je kateri v avstrijskem cesarstvu prebivajo

člen 7.

Družabniki imajo te pravice:

- da čitajo časopise in knjige, ktere društvo napravi, ter da obiskujejo vsakovrstne veselice, besede, igre, plese i.t.d.
- da po določenem redu dobivajo časopise in knjige za domače čitanje
- da želje, nasvete in pritožbe v posebnem za to vedno odprtem knjižnici naznanjajo
- da smejo tudi nečlane v čitalnico vpeljati. Vsak vpeljeni gost se ima enemu odborniku izkazati, ter za tem svoje ime in stan v poseb-

no knjigo vpisati. Potem mu je dopuščeno, ako se začasno v Ljutomeru mudi, časopise in knjige brati in k tačasnim navadnim društvenim veseliam hoditi brez plačila.

Dejansko je bila čitalnica ustanovljena v januarju 1868; otvoritev čitalnice (prvi občni zbor) pa je bila 2. februarja 1868 na Vodnikov dan. Takratni narodni praznik je postal torej rojstni dan ljutomerske čitalnice. Njeni ustanovitelji so bili ljutomerski narodnjaki.

Nekateri iz kroga ljutomerske čitalnice so bili mnenja, da naj se čitalnica odpra tiho, brez vsakega večjega slavlja že 1. februarja 1868 pri Ignaciju Kornpichlu (lastnik kavarne), drugi pa, da naj se svečanost priredi v jeseni na prostem. Prevladali so tisti, ki so s to otvoritvijo hoteli obenem počastiti tudi Vodnikov spomin, pri čemer pa je ta del čitalniškega občinstva že tedaj mislil na prireditve »pod milim nebom« – tabor.

Dopis v Slovenskem Narodu (konec marca 1868) nam to potrjuje, saj pravi: . . . »In meseca avgusta ali v začetku septembra misli čitalnica napraviti, kakor za pravo svoje sijajno otvorjenje, velikansko besedo pod milim nebom, kamor se tudi mnogo Ogrskih Slovencev nadjemo, ob katerih so še nekateri kot člani k ljutomerski čitalnici pristopili.«

V Slovenskem Gospodarju (1868, št. 7) je zapisano:

»Na slavnosti ob otvoritvi čitalnice s katero smo odprli narodni dom: čitalnico, ki ima biti čvrst steber slovenstva proti severovzhodu, je bil navzoč ves Ljutomer; bilo je okoli 200 gostov, še od protivne stranke so vsi, to včisto vsi prišli. Prišli so gostje iz Ormoža, posebno pa je bilo mnogo naših vrljih kmečkih županov.«

Dne 17. 2. 1868 se je začasni čitalniški odbor odpovedal časti in volil se je nov, stalni odbor in sicer:

dr. Jakob Ploj (odvetnik), predsednik
Ivan Kukovec, blagajnik in namestnik predsednika

dr. Valentin Zarnik (koncipient), tajnik.
Dragotin Huber, I. Simonič (kaplan), arhivarja

V. Herzog (zdravnik) in dr. Anton Klemenčič (župnik), odbornika

I. Bauer (učitelj), pevovodja
J. Gomilšek, A. Jesih, I. Mohorič (župan v Podgradju), namestniki odbornikov.

Finančna sredstva, ki so bila potrebna za delovanje čitalnice, so dajali domači narodnjaki sami. Odvetnik dr. Jakob Ploj je na primer na svoje stroške naročil 25 izvodov Slovenskega Gospodarja za slovenske župane ljutomerskega okraja. Župnik dr. Anton Klemenčič in Ivan Kukovec sta bila stalna predavatelja čitalnice, Ignacij Kornpichel je brez plačila nudil svojo kavarno za čitalniške prireditve, dve sobi pa za čitalniško knjižnico, ki je ob Huberjevi in kasneje Lapajnejevi podpo-

ri hitro rasla.

Po ustanovitvi čitalnice se je njeno članstvo precej povečalo, saj je že v drugem mesecu svojega obstoja imela preko 100 članov. 31. marca 1868 je čitalnica štela že 132 članov. V tem času se je članstvo razširilo še v vaseh Kamenšak, Grlava, Cezanjevci, Gajševci, Bunčani, Kokoriči, Logarovci, Boreci, Kapela, Gornja Radgona, Slaptinci, Lovrenc v Slovenskih Goricah, Miklavž pri Ormožu in Ptuj. Vso to raztreseno članstvo je tudi pripravljalo tla za prvi slovenski tabor.

Da je ljutomerska čitalnica pripravljala taborovanje, dokazuje tudi dejstvo, da sta 22. marca 1868 govorila pred začetkom tombole v ljutomerski čitalnici dr. Jakob Ploj o 19. paragrafu temeljnih postav in dr. Valentin Zarnik o slovenskih odnošajih vobče (Slovenski Gospodar – 1868, št. 11).

Zasluga čitalnice je predvsem v tem, da je bila pobudnik prvega slovenskega tabora. Poleg propagandnega dela je ljutomerska čitalnica opravila zanj tudi vse organizacijske priprave.

Vabilo za prvi slovenski tabor je sestavil dr. Valentin Zarnik; vabilo je izšlo kot letak pri Egerju v Ljubljani v založbi ljutomerske čitalnice. Priobčeno je bilo tudi v Slovenskem Gospodarju (30. junija 1868) in v drugih časopisih.

Tabor je bil 9. avgusta 1868 v Huberjevem logu. Število udeležencev so cenili na približno 7.000. Najpomembnejši udeleženci tabora so bili dr. Josip Vošnjak, Božidar Raič, dr. Valentin Zarnik, dr. Matija Prelog, dr. Jakob Radoslav Razlag, Ivan Kukovec, dr. Anton Klemenčič in Josip Jurčič kot poročevalec Slovenskega Naroda.

Odprl ga je ljutomerski župnik in član čitalniškega odbora dr. Anton Klemenčič, sklicujoč se na postave, ki so dovoljevale zborovanje »pod milim nebom«. Pomemben je 19. člen, ki je določal, da so vsi narodi države enakopravni in nobenemu narodu se ne sme kratiti pravice, da sme gojiti in braniti svojo narodnost in svoj jezik. Država priznava enakopravnost vseh v deželi narodnih jezikov v šoli, uradu in v javnem življenju. V deželah, kjer živi več narodov, je treba javne učilnice tako urediti, da dobi sleherni teh narodov sredstva, da se more izobraževati v svojem jeziku, ne da bi ga smel kdo siliti, da bi se učil drugega deželnega jezika.

Za predsednika tabora je bil izbran dr. Razlag.

Na taboru v Ljutomeru (na njem so bili številni gostje, pa tudi Slovenci iz Prekmurja) so sprejeli naslednjo resolucijo: Tukaj zbrani slovenski narod soglasno izreka, da v paragrafih 19 državnih osnovnih postav ne najde poročstva za ohranitev in gojitev svoje narodnosti, dokler: 1. ne bo slovenski jezik na Slovenskem izključno uradni jezik in dokler se ne bo

v ta namen na Slovenskem nemudoma določil rok, in sicer pol leta, do katerega morajo vsi uradniki znati slovenščino v besedi in pismu; 2. ne bo cerkvena vlada na Slovenskem uradovala v slovenskem jeziku in se ne bodo v bogoslovnih predmeti, kateri se do zdaj nemško predavajo, odslej slovensko razlagali; 3. ne bodo ljudske šole čisto slovenske in v slednji učni jezik slovenski (nemščina ostane učni predmet); 4. se ne združijo Slovenci v Zedinjeno Slovenijo z narodno upravo; 5. se ne bodo iz deželnega zaklada štajerskega v razmerju števila Slovencev in njihovih prineskov napravili in vzdrževali slovenski narod.

POVEZAVA ČITALNICE Z DRUGIMI DRUŠTVI IN NJEN SPLOŠNI POMEN

Ljutomerska čitalnica se je zaradi večjega števila kmetovalcev vsaj v svojem začetku razlikovala od svojih predhodnic, ki so v začetku ustavne dobe nastajale v Trstu (1861), Mariboru (1861), Ljubljani (1861), Ptujju (1864) itd., saj je bil njen namen »prosti naš kmečki narod dramiti«.

To nam potrjuje tudi dejstvo, da je bilo od 58 članov, ki jih je imela čitalnica ob ustanovitvi, iz Ljutomera samo 23, ostali so pa bili izven njega. Večinoma so bili iz sosednjih vasi (Cven, Krapje, Podgradje, Stročja vas, Branek, Šalinci, Banovci) iz Križevca 2, iz Veržeja 2, od Male Nedelje 4, iz Vidma ob Ščavnici 1, od Negove 1, iz Štrigove 1.

To je tudi razumljivo, saj je bil tedaj Ljutomer slabo razvit in ni imel potrebne inteligence, vendar pa je povezava z drugimi »nekmečkimi« čitalnicami izven Ljutomera nedvomno obstajala.

Že pred ustanovitvijo čitalnice v Ljutomeru so bili njeni ustanovitelji in kasnejši člani v tesnih stikih z drugimi slovenskimi društvi, kar se je pokazalo ob priliki prve besede v Ljutomeru 6. 9. 1863 ob tisočletnici Cirila in Metoda, ko se je že rodila misel o ustanovitvi čitalnice v Ljutomeru. Navzočih je bilo mnogo gostov (iz Celja, Maribora, Ptujja, Mozirja, Slovenske Bistrice, Varaždina itd.), zbranim pa je govoril poznejši vodja čitalnice dr. Jakob Ploj; prav tako so bili kasnejši čitalničarji v povezavi z drugimi društvi ob veliki narodni besedi pri Mali Nedelji (Bučkovci), 15. septembra 1867, ko je bila proslava v čast Antona Kremplja.

Dejstvo je, da so bili najtesnejši stiki z drugimi čitalnicami in društvi ob pripravah na prvi slovenski tabor in pa na samem taboru 9. avgusta 1868.

Tesno sodelovanje se je nadaljevalo tudi kasneje, zlasti ob Miklošičevi slavnosti, o kateri poroča tudi Slovenski Gospodar (1883, št. 16). Miklošičeva svečanost je bila v Ljutomeru 2. 9. 1883; priprave nanjo so se pričele leto poprej. V pripravljalnem odboru so bili mno-

gi iz vrst čitalniškega odbora, kot na primer Božidar Raič in Ivan Kukovec.

Na dan svečanosti, ki je bila na glavnem trgu v Ljutomeru, sta bila med govorniki tudi Božidar Raič in slavljencev brat profesor Ivan Miklošič. Uspešen nastop ljutomerskih pevcev je rodil misel o združitvi vseh slovenskih pevcev v pevsko društvo, ki bi imelo svoj sedež na Ptujju. Množično sodelovanje z drugimi čitalnicami in društvi se je pokazalo tudi ob odkritju spomenika Antonu Kremplju 11. 8. 1895 pri Mali Nedelji (Bučkovci).

Kmalu po taboru je dobila čitalnica pomembno vlogo v narodnonaprednem organiziranju slovenskega učiteljstva; to se je odrazilo pri uspešnem delu učiteljev ljudskih šol. Leta 1872 se je ustanovila Napredovalna kmetijska šola, s pomočjo Josipa Vošnjaka pa je bila istega leta ustanovljena tudi Okrajna založnica kot osnova slovenskega denarnega zavoda.

Ljutomerska čitalnica je bila pred I. svetovno vojno članica naslednjih najpomembnejših društev oziroma družb: Slovenske Matice, Hrvatske Matice, Glasbene Matice, Mohorjeve družbe; leta 1894 pa je postala članica Dramatičnega društva v Ljubljani. Kasneje je opustila Glasbeno Matico.

Po prvi svetovni vojni pa je bila čitalnica članica Zgodovinskega društva v Mariboru, Mohorjeve družbe, sadjarskega društva, čebelskega društva, Vodnikove družbe (od 1925 dalje), Slovenske Matice, Cankarjeve družbe in še nekaterih drugih. Od navedenih družb je prejela tudi knjižne zbirke. Bila je tudi članica Zveze kulturnih društev v Mariboru, ki je bila napredno usmerjena, dočim je bila Prosvetna zveza v Ljubljani bolj konzervativno in klerikalno usmerjena; pod njenim okriljem so bila prosvetna društva.

Čitalnica je imela tudi častne člane, med najpomembnejšimi so bili dr. Janez Bleiweis, dr. Štefan Kočevar in škof dr. Josip Jurij Strossmayer.

Najtesnejši in najdaljši so bili stiki s čitalnico v Ormožu. Ljutomerska in ormoška čitalnica sta prirejali skupne izlete in zborovanja, na katerih sta nastopali tudi s kulturnim programom in budili narodno zavest.

Na razne prireditve, ki so jih prirejali Ljutomerčani, so vabili ormoške čitalničarje in obratno. Prav tako so vabili tudi zastopnike drugih društev na svoje občne zборе.

Čitalnica v Ljutomeru je imela (poleg največje zasluge – organizacije I. slovenskega tabora in širjenja slovenske knjige) neposredni ali posredni vpliv na širjenje slovenskega jezika v najširšem smislu in na ustanovitev mnogih društev v Ljutomeru in okolici; z mnogimi je tudi aktivno sodelovala.

Tu je potrebno omeniti pevske skupine, ki so sicer delovale že pred ustanovitvijo čitalnice in godbe, ki jih omenja Ljutomerska kroni-

ka že pred revolucionarnim letom 1848, torej v dobi, ko se je slovensko ljudstvo začelo narodno prebujati. Vendar so se te skupine najbrž zbirale in vadile bolj za določene priložnosti, trajno in načrtno pa niso delovale. Brez dvoma so nastopili ljutomerski pevci na I. besedi v Ljutomeru 6. 9. 1863, saj so se pripeljali pevci tudi iz drugih krajev. Verjetno so bili že takrat združeni v pevskem klubu, ki je nastopil 15. 9. 1867 pri Mali Nedelji (Bučkovci) na proslavi znanega pisca Dogodivščin Štajerske zemlje Antona Kremplja. Ob ustanovitvi čitalnice je pevski klub postal njen bistveni del kot čitalniški pevski zbor. S svojimi narodnimi budnicami je podžigal razpoloženje ljudstva zlasti na prvem slovenskem taboru v Ljutomeru in na Miklošičevi slavnosti; nastopal pa je tudi na številnih prireditvah.

Čitalniški pevski zbor je deloval od leta 1868 do 1894., ko je v čitalniškem odboru vzklila misel o ustanovitvi samostojnega pevskega društva. Politična oblast je dovolila ustanovitev Slovenskega pevskega društva v Ljutomeru. V odboru tega društva je bilo več predstavnikov ljutomerske čitalnice (Ivan Skuhala, Janko Karba, Fran Zacherl, Anton Štamberger in drugi).

Pevsko društvo se je ukvarjalo tudi s prirejanjem zabavnih večerov, gledaliških del, pa tudi z izleti, pri čemer je tesno sodelovalo s čitalnico. Slovensko pevsko društvo Ljutomer je s svojimi nastopi vzbujalo ljubezen do slovenske pesmi in s tem krepilo narodno zavest, kar je bilo prav v dobi Avstro-Ogrske monarhije največjega pomena.

Prav tako je treba omeniti, da je čitalnica vplivala tudi na ustanovitev bralnih društev; sama je leta 1899 ustanovila bralno društvo za ljutomersko okolico ter mu odstopila nekaj knjig. Pozneje je društvo praktično delovalo v sklopu čitalnice. Posredno pa je vplivala na ustanovitev bralnih društev predvsem v Cezanjevcih, Mali Nedelji (Bučkovcih), Križevcih pri Ljutomeru, Cvenu, Sv. Juriju ob Ščavnici, (Vidmu ob Ščavnici) in Veržeju, verjetno pa tudi v Vučji vasi. Središča teh bralnih društev so bile šole, nosilci naprednih idej pri delu le-teh pa zavedni slovenski učitelji, ponekod pa tudi narodno zavedna duhovščina.

Čitalnica je bila tudi pobudnik za ustanovitev slovenskih gasilskih društev, ki so se leta 1894 združila v Zvezo gasilskih društev ljutomerskega okraja.

Leta 1903 je prišlo do ustanovitve prvega slovenskega telovadnega društva v Ljutomeru. To je bilo prav na začetku našega stoletja, ko je bilo potujčevanje naših ljudi še precej močno. Iz težnje, da se obratno nemškega vpliva, so narodno zavedni Ljutomerčani ustanovili po zgledu Čehov Murski Sokol kot protiutež takratnemu nemškemu Turnvereinu. Pobudnik za ustanovitev društva je bil dr. Karel Chloupek (zdravnik, po rodu Čeh). To dru-

štvo je bilo med prvimi v mariborskem zaledju in je našlo številne simpatizerje po vsej Prlekiji.

Poudariti je treba, da so bili med ustanovitelji Murskega Sokola v Ljutomeru spet prav ljudje iz čitalniških vrst (dr. Chloupek, Rajh, Stajenko, Karba) in da je bilo pozneje več odbornikov čitalnice tudi istočasno v odboru ljutomerskega Sokola (Jan Baukart, Fran Zacherl, Karel Chloupek, Vlado Porekar, Ciril Porekar, Mikl, Misja).

Sodelovanje med ljutomerskih Sokolom in čitalnico je bilo uspešno. Skupaj s pevskim društvom so prirejali izlete v bližnjo in daljno okolico, ter tudi tako budili narodno zavest. Najboljša povezava med Sokolom, čitalnico in pevskim društvom pa je bilo leta 1907, ko so sklenili predstavniki teh društev na pobudo čitalnice sporazum o medsebojnem sodelovanju.

Ljutomerski Sokol se ni ukvarjal samo s telesno vzgojo, temveč z njegovi člani opravljal tudi kulturno poslanstvo, saj so s pomočjo čitalnice prirejali razne gledališke predstave in prireditve; imeli so svoj tamburaški zbor, pevski zbor, orkester in lutkovni odsek.

Slovensko misleči Ljutomerčani in okoličani so se začeli še bolj kulturno in nacinalno uveljavljati.

Čitalnica je torej ves čas tesno sodelovala s Sokolom kot izrazito narodno naprednim društvom ter ga tudi moralno in delno materialno podpirala. Razen tega je čitalnica v svojih pravilih zapisala, da se v slučaju ukinitve prepusti vse njeno premoženje Sokolu.

Po ustanovitvi Sokola v Ljutomeru se je dejavnost čitalnice omejevala vse bolj na knjižničarstvo; manj se je samostojno ukvarjala z raznimi prireditvami in izleti. Na občnem zboru 1. 2. 1911 navaja zapisnikar Jan Baukart naslednje: »Sploh se je delovanje čitalnice osredotočilo v knjižnici in razpošiljanju časnikov.«

V prelomnem letu 1918, ob koncu prve svetovne vojne, so bili čitalničarji med glavnimi organizatorji velike proslave na glavnem trgu v Ljutomeru 3. 11. 1918, na kateri je bil objavljen proglas ob »ujedinjenju Srbov, Hrvatov in Slovencev«.

Po prvi svetovni vojni pa se je čitalnica skoraj izključno ukvarjala s knjižničarsko dejavnostjo (knjige je izposojevala tudi izven Ljutomera), medtem ko je bila ostala kulturnoprosvetna dejavnost v že omenjenih društvih, katerih člani so bili tudi čitalničarji.

V zvezi s povedanim lahko trdimo, da se je prav na osnovi dela čitalnice od njene ustanovitve dalje krog zavednih Slovencev neprestano širil ne samo v njej, ampak tudi z ustanavljanjem številnih naprednih slovenskih društev, ki so pritegnila širše plasti naših ljudi – Prlekov – pa tudi prekmurskih Slovencev v boj proti nemškemu vplivu v času Avstro-

Ogrske, ne samo na jezikovnem, kulturnem in izobraževalnem področju, temveč tudi v ekonomskem pogledu.

Za Ljutomer in njegovo okolico je pomen čitalnice predvsem v osveščanju in kreptivi narodne zavesti pri ljudeh, ki jih je prežela ideja vseslovenskega narodno-političnega programa, ki je bil jasno oblikovan na prvem slovenskem taboru.

»Slovenci so na ljutomerskem taboru premostili stoletne zapreke, ki so razdeljevale prebivalstvo levega in desnega brega Mure, pokazali pa so tudi pot proti narodnemu središču – Ljubljani«, je zapisal Viktor Vrbnjak v Svetu med Muro in Dravo na strani 466.

Vloga ljutomerske čitalnice je bila v času Avstro-Ogrske nesporno velika in pomembna. Pozitivno vlogo je odigrala tudi kasneje v stari Jugoslaviji v prizadevanjih proti nacionalnemu zatiranju in socialnim krivicam.

V času narodnoosvobodilne borbe pa so bili mnogi člani čitalnice in tedanjih naprednih društev žrtev fašističnega nasilja. Nekateri so bili izseljeni, mnogi so bili tudi aktivisti in borci. Po osvoboditvi pa so bili med prvimi, ki so kljub starosti z mladostno zagnanostjo in

bogatimi izkušnjami ponovno pričeli s kulturno-prosvetno dejavnostjo.

OPOMBA

Pri zbiranju in urejanju gradiva o nastanku, razvoju, dejavnosti in pomenu ljutomerske čitalnice sem se posluževal različnih virov in literature, ki se posredno ali neposredno nanašajo na obdobje taborских gibanj in slovensko nacionalno vprašanje, n.pr. razprav in prispevkov Vasilija Melika, Ivana Prijatelja, Frana Kovačiča (Ljutomer, Zgodovina trga in sreza, 1926), Edvarda Kardelja, Josipa Vošnjaka in drugih, pa tudi člankov, ki so izšli ob raznih jubilejih v takratnih časopisih, predvsem v letih 1865–1892, od Slovenskega Gospodarja, Novic, Slovenskega Naroda, Slovenca, Večernika in drugih, pa tudi v nekaterih nemških časopisih.

Pomembni pa so tudi zapisniki čitalnice o odborovih sejah in občnih zborih, ki so skoraj v celoti ohranjeni v treh debelih zvezkih, od leta 1892 do 1941, ko je čitalnica prenehala delovati.

Ob stoletnici 1. slovenskega tabora v Ljutomeru leta 1968 je izšel zbornik Svet med Muro in Dravo, ki ga je uredil Viktor Vrbnjak in vsebuje poleg številnih prispevkov posebno poglavje urednika Vrbnjaka o taboru v Ljutomeru, pri čemer ni mogel mimo ljutomerske čitalnice, ki je bila zaslužna za priprave in organizacijo tega velikega zborovanja.

Prizorišče prvega slovenskega tabora v Ljutomeru

ORGANIZIRANJE SLOVENSКИH UČITELJEV NA ŠTAJERSKEM OD 1869 DO 1918

ALENKA KAČIČNIK-GABRIČ

UČITELJSKO DRUŠTVO ZA SLOVENSKI ŠTAJER

Na Štajerskem so v začetku 70. let 19. stoletja kot gobe po dežju nastajala okrajna učiteljska društva. Ta so združevala učitelje in učiteljice le po posameznih okrajih, širše pa ne. Slovenskih učiteljev na Štajerskem je bilo okoli 300, delovali so na slovenskih šolah, to je na šolah, ki so imele za učni jezik slovenščino. Učitelji so se zavedali, da z novim državnim osnovnošolskim zakonom nastopa čas večjih sprememb v šolstvu, zato bi svoje interese lažje uveljavljali združeni kot pa vsak posamezno. Zaradi spremembe učnega sistema so pripravljali nove učne načrte, ki pa jih »bode treba našim slovensko-štajerskim razmeram ugodno preustojevati; prišlo bode na versto vprašanje o učnih knjigah za naše slovenske šole, tako tudi pitanje o imenovanju učiteljev, o razmerji učitelja nasproti krajnim šolskim svetom itd.«¹

Slovenski učitelji na Spodnjem Štajerskem so izkoristili leta 1867 izdani zakon o društvih. Ta je odpravil dotedanjo določbo, da so prepovedana društva, ki posegajo na področje zakonodaje ali javne uprave in s tem tudi učiteljem omogočil združevanje.² Tako je kot eno izmed prvih nastalo Učiteljsko društvo za slovenski Štajer, ki ga je cesarsko-kraljevo namestništvo v Gradcu potrdilo s slovenskim odlokom 26. aprila 1874.³ Svoj nastanek so utemeljili: »Treba marveč, da ima učitelj pri šolstvu veljaven glas, da ima potrebno samostalnost, da nej mervto orodje v rokah šolskih poveljnikov. Zato pa treba večjega društva, ki zastopa in vodi posamezne moči, ki združeno odločuje o vseh važniših zadevah, ker še le taki sklepi imó vrednost in veljavo.«⁴

Ustanovnega zborá se je udeležilo kakih 70 štajerskih učiteljev. Že pred nastankom Učiteljskega društva za slovenski Štajer je v Gradcu obstajal Lehrerbund, ki je sicer »koristna naprava graških učiteljev, vendar«, kot pravi spet Slovenski učitelj, »oni ne poznajo naših razmer, ne vedo za naše potrebe, še manje za sredstva, s katerimi bi se pomagalo slovenskemu šolstvu na spodnjem Štajerji. Slovensko učiteljsko društvo v Ljubljani je skoro preoddaljeno, da bi njegovo delovanje na slovenske šole pri nas zadosta uplivalo.«⁵

Še dodatni vzrok za nastanek tega društva pa je bilo kljubovanje nemškim učiteljem na Spodnjem Štajerskem: »Da je bilo tega novega društva na slovenskem Štajerji treba, pokazali

so nam lansko leto nemški učitelji sami. Osnovali so namreč takrat učitelji mariborske okolice svoje društvo. Nemški učitelji pa so to tako razumeli, kakor bi se bilo osnovalo učiteljsko društvo za ves slovenski Štajer, in bili so zarad tega jako serditi za slovensko-štajerske učitelje. S pobijanjem društva, katerega še nej bilo, kazali so nam, da ono za nas nebi bilo brez pomena. Sicer pa imó tudi učitelji na severu naše dežele svoje društvo za gornji Štajer, zakaj bi se pa torej tudi mi slovenski učitelji ne združili v celoto?«⁶

Duša vsega učiteljskega gibanja na Spodnjem Štajerskem v sedemdesetih letih je bil Ivan Lapajne, založnik Slovenskega učitelja in ustanovitelj Učiteljskega društva za slovenski Štajer. Program novo nastalega društva, ki je takoj sprejelo novo šolsko zakonodajo, je takole predstavil: »Borili se bomo proti dvema strankama. Ena jemlje šolstvu narodno podlago, druga je iz principa sovražnica novih šolskih postav.«⁷ Društvo je v bistvu reševalo slovenske učitelje pred alternativno izbiro, ali naj se odločijo za slovenske klerikalce kot »sovražnike novih šolskih postav«, in katerim je pripadalo Močnikovo Slovensko učiteljsko društvo v Ljubljani, ali za nemške liberalce, ki pa »jemljejo šolstvu narodno podlago«.

Učiteljsko društvo za slovenski Štajer se je osnovalo okoli glasila Slovenski učitelj. Glasilo se je prvo leto izhajanja, to je leta 1873, imenovalo s celim imenom Slovenski učitelj, list za učitelje, odgojitelje in šolske prijatelje, leta 1874, ko je nastalo Učiteljsko društvo za slovenski Štajer, pa je postalo društveni časopis: »Časnik izdavatí, zlasti slovenski časnik pa je za poedinega vsakako negotovo podvzetje. Povsod se v enaki namen moči združujó. In tudi Učiteljsko društvo za slovenski Štajer ima v prvi versti to nalogo, da izdaja šolski list, ki naj bi ugajal večini slovenskih učiteljev po Slovenskem, zlasti pa po Štajerskem. Ker bode nadalje to društvo edino na slovenskem Štajerji, ki se bode po vsej tej pokrajini razprostiralo, ker bode odločno narodno, zavoljo tega zasluži gotovo podpore od vseh slovenskih domoljubov. Saj druga društva (čitalnice, politična društva) so po večjem utihnili in učiteljske in šolske zadeve pa vendar veliko več zanimajo učitelja in neučitelja. Zavoljo tega želimo, da bi se našemu društvu pridružili ne le samo učitelji slovenskega Štajerja, marveč, da bi to novo podvzetje podpirali učitelji in šolski prijatelji po vsem Slovenskem. Saj vsi slovenski domoljubi hrepenimo le po

večji omiki svoji in svojih sorojakov; z večjo omiko bomo pa dospeli tudi do večjega materialnega blagostanja in do večjega napredka. Temelj vsej omiki je pa narodno šolstvo, to pospeševati naj bi bila tudi slovenskega domljuba prva dolžnost.«⁸

Tudi pravila, po katerih je društvo delovalo, so objavili v Slovenskem učitelju.⁹ Prav tako so v njem objavljali vso tekočo problematiko, sklice, poteke in sklepe občnih zborov, razpise služb, posebej pa so se ukvarjali s problemom poučevanja in učnih vsebin. Občni zbor so sklicevali enkrat letno. Prvi občni zbor je bil 21. in 22. septembra 1874 v Mariboru.¹⁰ Obravnavali so šolsko problematiko, dopolnili pravila Učiteljskega društva za slovenski Štajer, za prvega predsednika društva so izbrali gospoda Lapajneto. Prvi sedež društva je bil v Ljutomeru.¹¹

Drugi občni zbor je bil 5. oktobra 1875 v Celju, predsednik je ostal gospod Lapajne, sedež društva pa Ljutomer, »tam kder je duša vsega podvzetja in kjer je glavna moč vsega delovanja, namreč v Ljutomeru.«¹² Na drugem občnem zboru so se po ureditvi vseh tehničnih vprašanj, ki se dotikajo društva, lotili vprašanj šole in pouka. V prvi točki so obravnavali drugi deželni jezik v šolah, za kar pa ni bilo dovolj podatkov. Sklenili so o tem poprašati deželni šolski svet.¹³ Druga obravnavana točka so bile čitanke za slovenske šole.¹⁴ Teh v slovenskem jeziku ni bilo, oz. vse, ki so jih imeli, niso zadovoljile. Napisali so že veliko prošenj vladi za zadovoljivo število ustre-

nih čitank za slovenske šole, vendar do takrat ni bilo uspeha. Na zborovanju so sestavili koncept novih čitank za slovenske šole. Gospod Ivan Kunštič je predlagal, da bi se štajerski deželni šolski svet povezal z deželnimi šolskimi sveti v Celovcu, Ljubljani in Gorici in bi skupaj izdelovali šolske čitanke.¹⁵ Največji problem pri izdaji le-teh je bila namreč pravneenotnost slovenskih učiteljev. Predlogu Učiteljskega društva za slovenski Štajer, da ustanovijo Slovensko šolsko matico, ki bi skrbelo za izdajo slovenskih šolskih knjig, je namreč nasprotovalo strogo klerikalno usmerjeno Slovensko učiteljsko društvo v Ljubljani.¹⁶ Naslednja točka obravnave je bilo kmetijstvo v šolah, nato disciplina.¹⁷ Po zaključku zborovanja so se udeleženci zbrali na kosilu v dvorani Pri belem volu, popoldne je sledil ogled Celja, zvečer pa še veselica.¹⁸

Tretji občni zbor so imeli 16. avgusta 1876 na Ptuj. Pregledali so delovanje društvene blagajne, za pregledovalce računa so izvolili gospode Štrenklja, Štuhca in Kosija.¹⁹ Spregovoril je gospod Romih in pogrjal, da niso sklicali zborovanja v času šolskih počitnic, in to, da se »društveni organ Slovenski učitelj v politiko vtika in prinaša polemike. Govornik želi imeti v tem listu več učilnih poskusov.«²⁰ Predsednik in sedež društva sta ostala ista.²¹

Četrti zbor naj bi bil v torek 18. septembra 1877 v Brežicah, vabilo je bilo objavljeno skupaj z dnevnim redom,²² vendar so že v naslednji številki zbor odpovedali. Za vzroke so navajali okrajne društvene zборе v istem času,

počitnice, največji vzrok pa je bil strah pred ukrepi oblasti, pri katerih je bilo delovanje društva nezaželeno. Tega leta občnega zbora ni bilo, s številko 24 pa je Slovenski učitelj nehaj izhajati: »Slovenski učitelj bode s prihodnjo (24. številko) prenehal izhajati. Zakaj? Eden vzrok je ta, da imamo Slovenci za obilo svojih časopisov premalo materialnih sredstev, a društvene moči premalo uporabljamo za-se, one ali mirujejo vsled strahu pred sedanjim vetrom, ali pa jih obračamo v korist tujščine. S tem, da bode naš list prenehal, utegne se pa stanje drugim našim časopisom izboljšati, kar želimo posebno onim slovenskim listom, kateri šolske interese zagovarjajo. Drugi vzrok temu je, da se je materialno stanje Učiteljskega društva za slovenski Štajer kot založnika zelo poslabšalo, in to vsled večkratnih konfiskacij, pravnih in kazni (cenzura v listu, o.p.) in velikega davka, katere so naš organ zadele. Veliko denarja je omenjeno društvo utaknilo tudi v knjige, katere so našle namerodajnem mestu tako malo milosti in po katerih so slovenski učitelji radi tega in radi mlačnosti tako malo segli. K slabemu stanju našega društva pripomogli so pa tudi oni slovenski učitelji, kateri so sicer list in knjige naročevali in prijemali – toda malo nič plačali. Zato je društvo prišlo v take razmere, da ima društvo še veliko denarja pri naročnikih, a žalibog tudi veliko dolga v tiskarni. Radi tega pa prosimo že danes, prav lepo, da se nam ves zaostali denar v kratkem pošlje, kajti mi moramo svojo dolžnost nasproti tiskarni izpolniti. Še drugi nalog temu, da s svojim delovanjem prenehamo, je ta, da piha sedaj tako mrzel in suh veter za slovenske liste, slovenske knjige, da se mora vse posušiti in zmerzniti, kar ne dobiva dovolj moči in močje. No, možje pa, kateri so bili glavni podporniki listu, so vsled teh okoliščin prišli v zadrege, v neprilike in tudi materialno škodo tako, da jim vsaj zdaj ni mogoče ovijati se v plašč svojega domoljuba in braniti se mrzlemu, sušilnemu, severnemu vetru. Vsaj nas gg. učitelji menda razume. Več pa morebiti še prihodnjič povemo, ako bomo smeli.«²³

Slovenski učitelj je konec leta 1877 res nehaj izhajati, še v 24. številki, ki je bila njegova zadnja, pa je zatrjeval, da to ne pomeni tudi razpada Učiteljskega društva za slovenski Štajer. Vendar, društvo ni več imelo svojega glasila, okoli katerega je nastalo in ki ga je najbolj trdno povezovalo, njegovo finančno stanje pa je bilo borno. Ko je nato Ivan Lapajne odšel na Kranjsko, je nastopil čas sloge med učiteljskimi društvi. Lapajne se je odpovedal idejam in usmeritvi Učiteljskega društva za slovenski Štajer, ter pustil na cedilu vse slovenske liberalne učitelje. Liberalno usmerjena okrajna učiteljska društva so po letu 1875 začela pristopati k Lehrerbundu, nemški učiteljski zvezi na Štajerskem, ki je imela sedež v

Gradcu. Učiteljsko društvo za slovenski Štajer ni imelo več zaledja, iz katerega bi delovalo in je razpadlo. Med Učiteljskim društvom za slovenski Štajer in med Zvezo slovenskih štajerskih učiteljev in učiteljic pa ni bilo nobene povezave, le nekatere njune ideje so si v osnovi zelo podobne.

ZVEZA SLOVENSКИH ŠTAJERSКИH UČITELJEV IN UČITELJIC

Učiteljsko društvo za slovenski Štajer je imelo zelo kratko življenje, saj je nehalo aktivno delovati že po treh letih delovanja (1874 – 1877). Zdaj slovenski učitelji na spodnjem Štajerskem spet niso imeli organizacije, ki bi jih povezovala. Obstajala so sicer okrajna učiteljska društva, ki pa so sama zase lahko le životarila, njihov glas pa se ni daleč slišal. Zato so se začeli aktivno vključevati v Lehrerbund, Štajersko učiteljsko zvezo (Steiermärkischer Lehrerbund), ki je imela sedež v Gradcu, ustanovljena pa je bila oktobra 1871. Lehrerbund je sprva skrival težnjo po hegemoniji nemštva v svoji organizaciji. Ko pa so se vanj vključila vsa spodnještajerska učiteljska društva, ni več gledal na to, da so zdaj v njihovi zvezi tudi Slovenci, ki imajo svoje posebne interese in zahteve, šolstvo na področju, s katerega prihajajo, pa zahteva specifičen način reševanja. Med člani so se jeli pojavljati nacionalni konflikti, ki so povzročili, da so slovenska okrajna učiteljska društva začela izstopati. Leta 1885 je kot prvo izstopilo Ptujsko učiteljsko društvo. Svoj izstop je utemeljevalo takole: »Vsaj nemški kolegi za nas slovenske sotrudnike kažejo le malo sodružne ljubavi ter smešijo to, kar je nam najdražje, najljubše: naš materin jezik. Čemu tudi podpirati ljudi, ki ne umejo takta in ki hlinijo kolegialnost le takrat, kadar česa potrebujejo od slovenskega sobrata. Tu pač velja: Svoji k svojim.«²⁴

Leta 1887 je Ptujskemu sledilo še Ljutomersko učiteljsko društvo. Celjsko in Mariborsko okoliško učiteljsko društvo formalno sploh nista izstopili, pač pa že prej nista hoteli izpolniti svojih obvez do Bunda in je tako njuno članstvo samo ugasnilo. Kmalu so izstopila tudi druga društva.²⁵

V politiki so Slovenci uvideli, da se res vsak drži načela: Svoji k svojim. Zato so štajerski učitelji sprva mislili ustanoviti slovensko učiteljsko društvo samo za spodnjo Štajersko, kakršno je bilo prej Lapajnetovo Učiteljsko društvo za slovenski Štajer. Ta ideja je živela med spodnještajerskim učiteljstvom še leta 1887, čeprav je ravno iz tega učiteljstva ponovno izhajala pobuda za vseslovensko združenje učiteljstva.²⁶ Za ustanovitev Zveze slovenskih učiteljskih društev je prvi javno nastopil Franc Kocbek, takrat podučitelj v Žalcu. Na zborovanju Celjskega učiteljskega društva v Celju je imel novembra 1887 obširen

referat, v katerem je prikazal nujnost takojšnjega pristopa k delu. Celjsko učiteljsko društvo je njegove misli soglasno in v celoti osvojilo in prevzelo nase obvezo, izvršiti vsa pripravljala dela. Bodoči zvezi so bile določene sledeče naloge: potegovati se za šolske in učiteljske interese, ustanoviti društvo za slovenske učitelje, postaviti Slovenski učiteljski dom za obolele in okrevanja potrebne učitelje, izdajati pedagoške knjige, skrbeti za dobro slovensko mladinsko knjigo in osnovati svoje društveno glasilo. Sestavo pravil, vsa organizatorska in propagandna dela so na tem zborovanju poverili posebnemu odboru, v katerem so bili že prej omenjeni Franc Kocbek, podučitelj v Žalcu, Anton Brezovnik, učitelj v Vojniku in predsednik Celjskega učiteljskega društva, ter Armin Gradišnik, podučitelj v Hrastniku.

Že leta 1888 je bilo vse pripravljeno za ustanovitev zveze. Ustanovni občni zbor naj bi se vršil v Celju. Zaradi ovir, ki so jih postavljale avstrijske oblasti novo se snujoči organizaciji učiteljstva vseh slovenskih dežel, v kateri so videli nevarno panslavistično ustanovo, je bila ustanovitev preložena in prenešana v Ljubljano. 22. aprila 1889 so ustanovili Zvezo slovenskih učiteljskih društev. Za njeno glasilo je bil proglašen Popotnik.²⁷ Iz Štajerske je bilo vključenih deset slovenskih učiteljskih društev.²⁸ Zveza je delovala že 10 let, ko se je vedno očitneje kazalo, da je za učitelje na Štajerskem preoddaljena in ne pozna dobro posebnih razmer na Štajerskem. Slovenještajersko učiteljstvo, ki je bilo protiklerikalno razpoloženo in se ni številčno vključevalo v Slomškovo zvezo (ustanovljena 10. septembra 1900 v Ljubljani kot trdna krščanska organizacija učiteljev, postala je vseslovenska, vendar se na Štajerskem ni mogla usidrati), se je organiziralo zase. Pobudo je dal Vekoslav Strmšek, nadučitelj v Medvedjem selu, ki ga v nekaterih dokumentih imenujejo tudi »oče Zveze«.²⁹

Pomagali so mu možje iz Celjskega učiteljskega društva, ki so bili prej med glavnimi ustanovitelji Zveze slovenskih učiteljskih društev. V novembru 1900 je Armin Gradišnik sklical v Celju sestanek predstavnikov slovenskih učiteljskih društev na Štajerskem, da bi se vsa okrajna učiteljska društva povezala v Zvezo, ki bi kot enakopravna stopila v novo deželno učiteljsko organizacijo. Zamisel se je uresničila dve leti pozneje, ko so 6. januarja 1903 v Celju ustanovili Zvezo slovenskih štajerskih učiteljev in učiteljic, ki se je leta 1909 preimenovala v Zvezo slovenskih učiteljev in učiteljic na Štajerskem.³⁰ Z njo se je trdneje povežalo vse slovensko neklerikalno učiteljstvo na Štajerskem. Ta slovenskoštajerska učiteljska organizacija, ki se ni ukvarjala samo s stanovskimi in političnimi (protiklerikalnimi) problemi, pač pa predvsem tudi s pedagoški-

mi vprašanji, je postala potem, ko se je osamosvojila od nemškega Bunda, pomembna usmerjevalka osnovnošolskega izobraževalnega procesa in slovenjenja šolstva na Štajerskem pred letom 1918.

Osnovni odbor je bil sestavljen takole – načelnik: Armin Gradišnik, člani: Franc Krajnc, Franc Ferlinc, Vekoslav Strmšek in Franc Brinar.³¹

PRAVILA

Prva pravila so bila potrjena 15. avgusta 1902,³² o zvezi pa pravijo tole: društvo se imenuje in podpisuje Zveza slovenskih štajerskih učiteljev in učiteljic. Namen zveze je združitev vseh slovenskih štajerskih učiteljev (učiteljic) in šolskih prijateljev, pospeševanje družbenih in materialnih interesov učiteljstva ter gojitev splošne, posebno pa pedagoško-didaktične izobrazbe svojih članov. Svoj namen bodo dosegli tako, da bodo sklicevali zborovanja po raznih krajih na Štajerskem ter razpravljali in sklepali o dolžnostih in pravicah učiteljstva, o vzgoji in pouku mladine ter prirejali javna, splošna in poučna predavanja in koncerte. V posebnih slučajih bodo na zборе krajevnih učiteljskih društev pošiljali svoje govornike, višjim oblastem pa peticije in resolucije. Podpirali bodo izdajo šolskih listov, mladinskih spisov, prizadevali si bodo za ustanovitev svoje ter šolskih in ljudskih knjižnic in bralnih društev. Povezovali se bodo z drugimi avstrijskimi učiteljskimi društvi. Vzdrževali se bodo sami iz letne članarine članov Zveze.³³ Za uradni sedež društva so določili Celje.³⁴

Pravi člani so lahko bila vsa slovenska učiteljska društva na Štajerskem ter posamezni učitelji in učiteljice, ki sicer niso bili člani društev, a so pristopili k Zvezi. Podporni član je postal vsakdo, ki je podpiral društvene cilje in je plačal na leto vsaj 5 kron v društveno blagajno. Priznavali so še častne člane Zveze, tiste, ki so za šolstvo in učiteljstvo ter posebej za Zvezo opravili kakšno veliko in pomembno nalogo.³⁵ Društva so lahko pristopala k Zvezi, če so tako sklenili člani na svojem zborovanju. Svoj pristop so morala pismeno javiti vodstvu Zveze, ta je nato sklenila, ali jih sprejme ali ne. Tudi vsak posameznik, ki je želel pristopiti k Zvezi, je moral tako ravnati. Oboji so morali ob pristopu plačati članarino za tekoče leto. Če so hoteli iz Zveze izstopiti, so prav tako morali to najprej pismeno javiti, nato pa še poravnati vso zaostalo članarino in članarino za tekoče leto. Članstvo v Zvezi je prenehalo, če društvo po trikratnem in posameznik po dvakratnem opominu ni plačal članarine, ali pa je tako sklenil upravni odbor. Podporniki so bili člani le do roka, do katerega so plačali prispevek.³⁶ Vsako učiteljsko društvo je moralo Zvezi predložiti do avgusta

tekočega leta imenik svojih članov, plačati letno članarino, poslati napisano sestavo svojega odbora, podobno pa tudi člani-posamezniki. Vsak član je imel pravico udeležiti se društvenega shoda, voliti, glasovati in biti voljen.³⁷

Zvezo sta upravljala vodstvo in upravni odbor. Vodstvo je bilo sestavljeno iz predsednika, njegovega namestnika, tajnika in dveh odbornikov, izvolil pa ga je upravni odbor za dobo dveh let. Upravni odbor je bil sestavljen iz vodstva in iz zaupnikov posameznih učiteljskih društev, oziroma posameznih učiteljev in učiteljic. Vsako društvo, ki je štel do 30 pravih članov, je imelo pravico poslati enega člana upravnega odbora, društvo s 30 do 60 pravih člani je lahko poslalo dva člana v upravni odbor, itd. Posamezni pravi člani so imeli pravico do enega odborniškega mesta, če jih je bilo vsaj 15, do dveh, če jih je bilo 30 do 60, do treh, če jih je bilo 60 do 90 itd. Svoje odbornike so volili le člani, navzoči na zborovanju Zveze, z listki. Če je kak član upravnega odbora, razen članov vodstva, umrl, odstopil ali izgubil zaupanje vsaj polovice članov, je moral takoj določiti namestnika.³⁸

Predsednik je vodil Zvezo in jo zastopal na zunaj, skliceval vodstvene seje, odločal sklepe pri enakem številu glasov, podpisoval s tajnikom vse spise, kadar pa je bil zadržan, ga je nadomeščal namestnik. Tajnik je opravljal vsa pisarska dela: pisal je zapisnike sej vodstva in odbora ter občnih zborov, in vsako leto je moral sestavljati letna poročila o delovanju Zveze. Blagajnik je vodil vse blagajniške posle, sprejemal in izdajal denar, izterjeval zastalo članarino in skupaj s predsednikom podpisoval vse spise, ki so se nanašali na denarne zadeve.³⁹ Seje vodstva je moral sklicevati predsednik, če sta to zahtevala vsaj dva člana vodstva; seje upravnega odbora pa so sklicevali po sklepu vodstva ali pa na pismeno zahtevo vsaj ene tretjine odbornikov. Vodstvo je bilo sklepčno, če so bili zraven predsednika še vsaj trije člani, upravni odbor pa, če je bilo navzočih več kot polovica članov. Upravni odbor je določal letno članarino društev, kraj in čas občnih zborov, imenoval častne člane, izbiral med pravimi člani tri pregledovalce letnih računov, spreminjal pravila Zveze, sklepal o pristopu k drugim učiteljskim zvezam, oziroma o izstopu in njih, o razpustu Zveze, kakor tudi o vseh drugih pomembnih problemih. Sklep je veljal, če so ga izglasovali z relativno večino, če pa je bilo število glasov enako, je odločil predsednik.⁴⁰

Občni zbor so lahko sklicali vsako leto, vsako drugo leto pa so ga morali. Na njem so morali poročati o delovanju Zveze, o delovanju Zvezine blagajne, obravnavati pa so morali vse točke dnevnega reda, ki ga je sestavil upravni odbor. Zbor je veljavno sklepal, če je bila navzoča poleg odbora vsaj tretjina

članov.⁴¹ O razpustu Zveze je lahko sklepal le upravni odbor, navzoči pa sta morali biti vsaj dve tretjini članov. Za razpust sta morali glasovati najmanj dve tretjini navzočih odbornikov. Že pred nameranim razpustom Zveze so morali vsaj četrto leta prej (3 mesece) javiti sklep vsakemu okrajnemu učiteljskemu društvu. Če bi Zveza nehala delovati, bi postalo oskrbnik njenega imetja Učiteljsko društvo za celjski in laški okraj, ki je to sprejelo z dopisom 1. decembra 1901, dokler se ne bi ustanovila nova Zveza slovenskih učiteljev in učiteljic ali drugo temu enako društvo, ki bi nato prevzelo vso društveno lastnino. Če bi se tako društvo v treh letih ne ustanovilo, bi dobil premoženje Učiteljski konvikt ali drugo podporno društvo slovenskoštajerskih učiteljev, ako pa tega ne bi bilo, pa bi določila Zveza jugoslovanskih učiteljskih društev, kaj naj se zgodi s premoženjem.⁴²

Zveza je imela v pravih določbo, da začne delovati, ko pristopi vsaj pet okrajnih učiteljskih društev, društveno leto pa se je pričelo s 1. januarjem. Prva pravila so bila napisana v Celju 15. julija 1902.⁴³

Leta 1908 in 1909 so izdelali nova pravila, predvsem zato, ker se zdaj dejanski odnos do Lehrerbunda ni ujemal s tem, kar je bilo zapisano v prvih pravih. Nova pravila so delovanje Zveze bolj natančno določala, vnesli pa so tudi nekaj sprememb.⁴⁴ Najbolj očitna je sprememba imena. Prej so se imenovali Zveza slovenskih štajerskih učiteljev in učiteljic, po novem pa Zveza slovenskih učiteljev in učiteljic na Štajerskem.⁴⁵ Sedež društva so iz Celja prenesli v kraj, kjer je živel vsakokratni predsednik.⁴⁶ V II/7 točki pravil so napisali določilo, da se Zveza priključi k štajerskemu Lehrerbundu.⁴⁷

Odbor so razširili od dveh na sedem odbornikov,⁴⁸ predsedniku in tajniku pa so dali precej večja pooblastila: »V zadevah, katere zahtevajo tako nujno rešitev, da se ne da sklicati odborova seja, sme predsednik v dogovoru s tajnikom samostavno postopati, mora pa naznaniti pri prihodnji odborovi seji svoje ukrepe, da se odobre.«⁴⁹ Za društveno glasilo so določili Učiteljskega tovariša, vendar so delegacijo (prej imenovano upravni odbor) pooblastili, da lahko določi tudi katero drugo glasilo.⁵⁰ Po novem sta bila delegacijski in občni zbor sklepčna pri vsakem številu navzočih, če sta le bila pravilno sklicana,⁵¹ za veljavnost sklepov pa so zahtevali navadno večino. Pri enakem številu glasov na volitvah je odločal žreb.⁵² Le o razpustu društev so morale po novem glasovati »za« kar tri četrtnine članov delegacije⁵², ki so tudi odločale, kaj bo s premoženjem Zveze.⁵⁴ Le-to je prevzela v hrambo Zveza avstrijskih jugoslovanskih učiteljskih društev, ki je to tudi vzela na znanje.⁵⁵ Nova pravila so bila odobrena z naredbo c. kr. namestništva v Gradcu 20. okto-

bra 1909,⁵⁶ vendar šele v drugem poizkusu. Prvič jim jih niso hoteli odobriti, saj jim je bila Zveza ves čas obstoja in delovanja trn v peti, vendar so bila ta pravila skoraj prevod pravil Lehrerbunda, zato so jih ob drugi predložitvi le morali potrditi.⁵⁷ Ob izdaji novih pravil so morali voliti tudi celotno novo vodstvo.⁵⁸

ČLANSTVO

Med prvimi so k novo nastali Zvezi pristopila naslednja učiteljska društva: prvo je bilo Učiteljsko društvo za konjiški okraj; pristopilo je že pred uradno ustanovitvijo Zveze, o božičnih počitnicah 1902, za njim pa kar po vrsti Učiteljsko društvo za brežiško-sevniški okraj 6. 1. 1903, istočasno tudi Učiteljsko društvo za ormoški okraj, nato Učiteljsko društvo za ljutomerški okraj 5. 3. 1903, Učiteljsko društvo za ptujski okraj, 2. 4. 1903, Učiteljsko društvo za kozjanski okraj 4. 4. 1903, Učiteljsko društvo za okraj Gornji grad, 1. 5. 1904, Učiteljsko društvo za okraj Slovenj Gradec 5. 6. 1904, Učiteljsko društvo za Maribor-okolico 7. 3. 1905, Učiteljsko društvo za št. lenartski okraj 3. 4. 1906 in kot društvo iz najbolj nemčurskega mesta v okolici Celja še Učiteljsko društvo za laški okraj 5. 5. 1907.⁵⁹ Ob nastanku je Zveza že štela za članke tri okrajna učiteljska društva, kmalu pa so se pridružila še tri, kar je zanj že pomenilo začetek aktivnega delovanja. Pozneje so se včlanila še učiteljska društva za šmarsko-rogaški in vranski okraj. V letih najbolj aktivnega delovanja je Zveza štela sedemnajst članov.⁶⁰

Tudi Učiteljsko društvo za marenberški okraj (danes Radlje ob Dravi) se je želelo vključiti v eno izmed obstoječih zvez, vendar se je soočilo s problemom, kot so se verjetno društva v mnogih slovenskih krajih, posebej na severu, vendar so ga vsi drugače reševali. Njihov dopis z dne 13. 1. 1906 pravi: »Ker se bo združitev štajerskih učiteljev, Nemcev in Slovencev, v kratkem uresničila in je vsled tega skrajni čas, da pristopijo posamezna učiteljska društva ali k Verbandu ali k Zvezi, tedaj si dovoljuje podpisano vodstvo marenberškega učiteljskega društva vljudno vprašati, ali zamorejo slovenski udje našega učiteljskega društva skupno pristopiti Zvezi, nemški udje pa bi pristopili potem Verbandu. Skupno naše društvo ne more pristopiti nobenemu imenovanih društev, kajti udov je ta čas štirinajst Nemcev, dvanajst Slovencev in to razmerje je vedno precej isto. Da bi se razdelili na dve društvi, nemško in slovensko, tudi ne gre, pa tudi nimamo nobenega vzroka, kajti naše sporazumljenje je vedno dobro. Ako nam Zveza to dovoli, tedaj stopimo vsi slovenski udje Zvezi, nemški pa Verbandu, mi vsi smo potem udje Bunda. Ako pa se nam to, držječ se strogo pravil, odkloni, tedaj se naše društvo

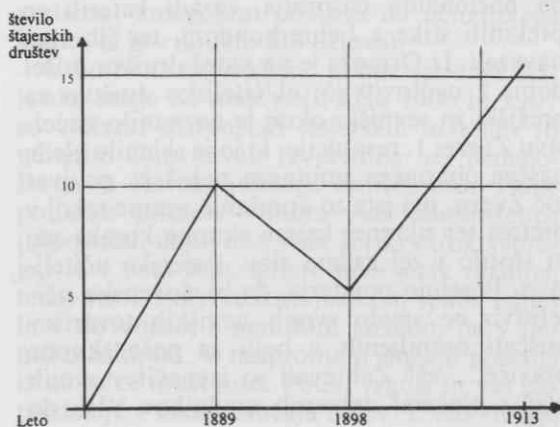
sploh ne more udeležiti organizacije.«⁶¹ V arhivu Zveze sicer ni pristopne listine marenberškega okrajnega učiteljskega društva, vendar so ga ves čas po tem vodili v evidenci članov Zveze. V drugih učiteljskih društvih pa take povezave med nemškimi in slovenskimi učitelji ni bilo, ker se navadno med sabo niso marali, še manj pa, da bi si pomagali pri delu.

Vsako učiteljsko društvo je moralo v začetku novega leta Zvezi poslati svoj »izkaz«, kot so imenovali seznam članov, razmerje moških in ženskih članov, ter stanje društva (kolikokrat so zborovali, kdo je tam predaval in kaj, kako visoka je članarina društva in s čim se člani še ukvarjajo). Iz tega je tajnik Zveze izdelal Zvezin izkaz, vendar so bili podatki društev velikokrat netočni in nepopolni, pa tudi pošiljali so jih neredno, včasih so z njimi kasnili celo leto, in tajniki so društvene odbore vedno priganjali, naj jih pošljejo: »So pa tudi društva – žal – ki nam še do danes niso poslala imenik članov in odbora, ki nam na naša vprašanja sploh ne odgovarjajo, ki nam niso vrnila polo glede pevcev, pevk in godbenikov. Prosimo, nujno prosimo, storite vendar to. Saj nas le ovirate, če ne storite najnujnejših svojih dolžnosti.«⁶²

Častni člani Zveze so bili tisti ljudje, ki so za slovensko šolstvo na Štajerskem naredili kaj izjemnega. V arhivu Zveze seznama častnih članov sicer ni, vendar je znano, da je bil njen prvi častni član Henrik Schreiner, šolski ravnatelj in nadzornik.⁶³

Zveza sama pa je tudi bila članica nekaterih drugih zvez. Že pred nastankom Zveze slovenskih štajerskih učiteljev in učiteljic so bila posamezna okrajna učiteljska društva iz Spodnje Štajerske člani leta 1889 nastale Zveze slovenskih učiteljskih društev, ki se je pozneje preimenovala v Zavezo avstrijskih jugoslovanskih učiteljskih društev.

Leta 1889, ob ustanovitvi, je bilo v Zavezi avstrijskih jugoslovanskih društev deset okrajnih učiteljskih društev iz Štajerske. Zaradi spora med Štajerci in Kranjci pa je članstvo učiteljskih društev iz Štajerske v prvem desetletju močno upadlo.

Članstvo okrajnih učiteljskih društev iz Štajerske v Zvezi avstrijskih jugoslovanskih društev.⁶⁴

Pod zaporedno številko 38. je 1. julija 1907 pristopila celotna Zveza slovenskih štajerskih učiteljev in učiteljic s 16 okrajnimi učiteljskimi društvi.⁶⁵ Vsa okrajna učiteljska društva iz spodnje Štajerske, ki so bila prej samostojni člani Zaveze, so sedaj sicer ostali člani Zaveze, vendar v okviru Zveze slovenskih štajerskih učiteljev in učiteljic. Pravila iz leta 1909 določajo še, da mora Zveza pristopiti k Lehrerbundu. Res je postala članica le-tega, skupno stično točko z njim pa je našla v borbi za izboljšanje učiteljskih plač.

»GMOTNO VPRAŠANJE«

Najvažnejše vprašanje, s katerim se je Zveza slovenskih štajerskih učiteljev in učiteljic ukvarjala od začetka pa do konca svojega obstoja, je bilo »gmotno vprašanje«, oz. vprašanje povišanja učiteljskih plač. Nagrajevanje učiteljev na Štajerskem je bilo v smislu zakona iz leta 1870 razdeljeno v štiri plačilne razrede, in to glede na povprečno ceno najbolj vsakdanjih živil in z upoštevanjem krajevnih razmer. To razdelitev je potem popravljala deželni šolski svet v Gradcu vsako deseto leto, pri čemer se je naslanjal na poročila preteklega desetletja. Mestni učitelji so bili večinoma v I. in II. plačilnem razredu, podeželski pa v III. in IV. Ker je bilo življenje na deželi drago in možnosti za kulturno življenje neznatne, so se učitelji III. in IV. razreda borili za prevedbo pri vsaki regulaciji učiteljskih plač.

Kolikor toliko pravična plača je bila po letu 1870 za učitelja pomembna, ker mu je zakon prav v tem času odvzel enega od virov dohodkov, prepovedal mu je namreč opravljati cerkovniško službo.⁶⁶ Sramotno bedo učiteljstva je že leta 1899 razkril Vekoslav Strmšek, ko je kot glavni govornik govoril na demonstrativnem zborovanju slovenskega učiteljstva v Celju.⁶⁷ Leta 1910 je bila sicer izvedena redna regulacija plač, vendar slovenskoštajerski učitelji s tem niso bili zadovoljni.

V borbi za boljše plače so Slovenci pozabili na nacionalna nasprotja, zaradi katerih so prekinili stike z Lehrerbundom, ter jih spet navezali. Iz Ormoža je na sedež društva prišel dopis z ugotovitvijo: »Učiteljsko društvo za brežiški in sevniški okraj je naznanilo načelstvu Zveze: 1. resolucijo, ki jo je sklenilo glede našega obupnega smotnega položaja, pozivajoč Zvezo, naj ista to vprašanje vzame takoj v pretres ter ukrene, katere skupne korake naj bi storilo v tej zadevi slov. štajersko učiteljstvo. Posebno poudarja, da bi slovensko učiteljstvo ne smelo svojih nemških tovarišev puščati osamljenih v boju za naše skupne pravice;...«⁶⁸ Zahtevali so izenačitev svojih plač s plačami državnih uradnikov VIII. do

XI. plačilnega razreda in odpravo podučiteljev. Ker ti predlogi niso bili upoštevani, so pozneje predlagali odpravo III. in IV. krajevnega plačilnega razreda, ali pa celo odpravo celotnega plačilnega sistema.⁶⁹

Na Dunaju za regulacijo učiteljskih plač dolgo časa niso hoteli ničesar ukreniti. 18. februarja 1914 je Lehrerbund sklical sejo, ker so hoteli prirediti demonstracijsko zborovanje učiteljev, tam pa so sklenili: »Opustili smo misel na demonstracijsko zborovanje: 1) ker bi preveč stalo, 2) ker bi s takim zborovanjem morda res izsilili takojšnjo regulacijo, ki pa bi slabo izpadla, a) ker bi bil prekratek čas za posvetovanje, b) ker predodkazi države še niso izplačani in ker ne zadostujejo za naše zahteve. Ako pa bi dobili slab plačilni zakon, morali bi se ž njim zadovoljiti na leta in leta. Zato smo sklenili rajši do jeseni ali spomladi 1915 počakati in do takrat priti do našim zahtevam odgovarjajoč plačilni zakon...«⁷⁰ Optimizem pa je vzbudil stavek na koncu tega pisma: »Obljubili so nam za jesen ali prihodnjo pomlad moderni plačilni zakon. Zdi se mi, da je v vseh strankah dobra »Stimmung« za nas, zato je tem bolj potrebno, ne naših zahtev forsirati, temveč najprevidnejše postopati.«⁷¹

Vendar se je poleti 1914 začela prva svetovna vojna, ki je spremenila vse načrte, obljubljene za jesen in pomlad 1915. Mnogi učitelji so bili mobilizirani. Tisti, ki so ostali doma, so se borili za dodelitev vojne doklade kot začasne rešitve gmotnega vprašanja: »Že pred vojno je deloma obstojal namen, deželam nakloniti državne podpore za učiteljske plače. Sedaj med vojno si je učiteljstvo te podpore direktno zaslužilo. Denarja je baje dovolj in parlament ne more nič ugovarjati, ker ga med vojno ni. Potrebna je samo odločna odredba centralne vlade in avstrijskemu učiteljstvu bi bilo takoj in radikalno pomagano.« in dalje, »koliko naj država deželam prispeva? Toliko, da bi bili učitelji v vseh deželah v svojih skupnih prejemkih prejemkom državnih uradnikov VIII. – XI. razreda (z njihovo draginjsko doklado vred) enaki!«⁷²

V vojni je bilo denarja vedno manj, zato so bili učitelji leta 1916 že prepričani, da bodo vojno doklado izgubili, vendar so proti temu nastopili skupno: »Zopet lep uspeh našega organizatoričnega dela. V začetku leta smo se bali, da zgubimo dosedanjo doklado, a z odločnim nastopom organizacija ni le preprečila tega zla, ampak priborila še precejšnjo vojno doklado za leto 1916, za katero je prvotno določil deželni zbor 500.000 K, katera vsota se je zopet po prizadevanju organizacije zvišala za 150.000 K, tako da bomo dobili skupaj 650.000 K, katerih razdelitev je bila naznanjena tudi v Tovarišu. A še ne bomo mirovali, dokler ne dobimo doklade, kakoršno imajo državni uradniki.«⁷³

Četrty krajevni plačilni razred so že odpra-

vili in učiteljstvo se je zdaj borilo že za odpravo III. krajevnega plačilnega razreda: »Proti odpravi III. krajevnega plačilnega razreda doslej nismo mogli opraviti ničesar. Upamo pa, da bo s to zastarelo in res krivično institucijo pometla vojna, kakor bo pometla z marsičem drugim!«⁷⁴

Velikokrat je bilo naprezanje za povišanje plač učiteljem zaman ravno zaradi njihove neenotnosti in razcepljenosti. Nekaj bolj katoliško usmerjenih slovenskih učiteljev je 10. septembra 1900 v Ljubljani ustanovilo Slomškovo zvezo,⁷⁵ ki se je borila za ponovno povečanje vpliva cerkve v šoli. Na Štajerskem ni bila posebno močna. Pri glasovanju za ali proti predlogom za izboljšanje učiteljskih plač so velikokrat glasovali proti sprejetju. Zveza je njihovo delovanje imenovala »obstrukcija«⁷⁶: ... »Lehrerbund je pisal, da se je zavlekla regulacija plač radi obstrukcije slovenskih poslancev. Pozival je vodstvo Zveze, naj ona deluje na to, da nastopijo na vseh shodih volilcev učitelji govorniki, ki bi energično protestirali napram ravnanju naših poslancev. Vodstvo Zveze je odgovorilo v Gradec, da se Lehrerbundova zahteva ne more izvršiti, kajti vsi slovensko-štajerski volilci so ob strani svojih poslancev in bi protestujoče učiteljstvo ne imelo nobene stranke za seboj. Tak nastop učiteljstva bil bi politično nezrel...«⁷⁷

KNJIŽNICA

V začetku obstoja Zveza slovenskih štajerskih učiteljev in učiteljic ni imela svoje knjižnice. Obsežno knjižnico pa so imeli mariborski učiteljskišniki, ki so jo leta 1911 ponudili Zvezi: »Kakor je slavni Zvezi znano, imajo slovenski mariborski učiteljskišniki že sedem let svojo knjižnico. Ista je za učiteljski naračaj velikega pomena, ker je nekako duševno ognjišče, okoli katerega se zbirajo slovenski učiteljskišniki, se medsebojno spoznavajo in izobražujejo. Posebno odkar so se nekateri naprednemu učiteljstvu sovražni elementi vrgli na njegov naračaj, je pomen knjižnice tem večji. Ker pa knjižnica nima pravice javnosti, je zmiraj v nevarnosti, da jo oblasti zaplenijo. Vodstvo knjižnice bi pa bilo v tem slučaju strogo kaznovano. Zgodi pa se tudi lahko, da pridejo v vodstvo knjižnice brezvestni ljudje, ki bi jo spravili do razpada. Da je ta strah popolnoma opravičen, nas učijo nekateri žalostni slučajji za dobe obstoja knjižnice. Vodstvo Knjižnice slovenskih mariborskih učiteljskišnikov je zategadelj v prid njenih udov sklenilo prositi slavno Zvezo, da blagovoli vzeti knjižnico pod svoje okrilje. Vodstvo misli tako: Zveza bi naznanila politični oblasti, da bode ustanovila v Mariboru knjižnico. Zveza bi zastopala knjižnico na zunaj, vodstvo in last knjižnice pa ostane v rokah učiteljskišnikov. Najbolje bi bilo, ako bi si izvolila v

bližini Maribora svojega zastopnika, ki bi imel knjižnico vedno pred očmi. Stanje knjižnice v začetku letošnjega šolskega leta: Udov je izmed 130 slovenskih dijakov nad sto. V knjižnici je 237 vezanih in 63 nevezanih knjig, 20 komadov muzikalij za popoln orkester, ki je odsek knjižnice. Knjižnica dobiva tudi vse revije.«⁷⁸

Zveza je sklenila, da še istega leta prevzame knjižnico: »Sklenili smo pri odboru, da Zveza (mariborsko) knjižnico prevzame in da vso zadevo realizuje odbornik Zveze tovariš Požegar. O tem sem istotako danes učiteljskišnike obvestil in tebi ne preostaja drugega kot pismo ekshibirati. V nadaljni tok bo spravil zadevo tov. Požegar!«⁷⁹ Določili so tako razmerje med Zvezo in učiteljskišniki: »Zveza slovenskih štajerskih učiteljev in učiteljic na Štajerskem prevzame knjižnico mariborskih slovenskih učiteljskišnikov ter je nje omejena lastnica. Vse poslovanje oskrbujejo učiteljskišniki sami, a morajo pri naročitvah se ravnati po mnenju od Zveze določenega zastopnika, kateri mora imeti tudi vedno vpogled v denarne zadeve knjižnice. Zveza se zaveže prispevati letno po 50 kron za to knjižnico.«⁸⁰

Zdaj je slovenska štajerska učiteljska zveza dobila svojo knjižnico, vendar ni podatkov o tem, koliko so jo učitelji uporabljali. Leta 1920 so se zbrali zastopniki vseh društev, ki so imela svoje knjižnice, da bi iz njih oblikoval javno študijsko knjižnico, vendar iz tega ni bilo nič.

BOJ ZA SLOVENŠČINO V OSNOVNIH ŠOLAH

Nekaj je tudi podatkov o delu Zveze za prevlado slovenskega jezika v osnovnih šolah na spodnjem Štajerskem. V večjih mestih so bile šole bolj nemške, v manjših krajih pa bolj slovenske. V Mariboru so bile vse šole popolnoma nemške, tukaj je tudi med učenci prevladoval nemški element. Praviloma naj bi veljalo, da naj bi imele šole tam, kjer je prevladoval slovenski element, v šolah slovenski učni jezik, nemščina pa naj bi bila le učni predmet in obratno. Vendar je bilo to od šole do šole različno, mnogokrat odvisno od učiteljskega kadra, ki je v dotični šoli deloval.

V borbi za slovenščino je bila spodnja Štajerska nekje na sredi poti. Leta 1906 in 1907 so v Zvezi slovenskih štajerskih učiteljev in učiteljic obravnavali ta predlog: »S pedagoškega in človekoljubnega stališča brez vsake politične primesi – mora vsak naobraženec pripoznati, da se ima vsak šolski otrok vsprejeti le v tisto šolo, katere učni jezik razume; tedaj otrok s slovenskim jezikom spada edino le v slovensko, z nemškim jezikom pa v nemško šolo, itd. V nasprotnem slučaju postane iz učilnice mučilnica. Pouk, vzgoja in ves napredek je v takem slučaju ničev. Z vso vneto

naj delajo na to, da postane ta predlog zakon, vsa društva, Zveza, Lehrerbund in v obče vse korporacije. Ugovor, da stariši lahko otroka pošiljajo v šolo, v katero hočejo, je ničev, ker ako bi se oziralo v šolskih zadevah na želje in zahteve nevednih ali slabo poučenih starišev, bi to vprašanje ne bilo nikdar rešeno tako, kakor zahtevajo načela pedagogike in prava korist šolskih otrok.»⁸¹ Pod slovensko osnovno šolo je bila tukaj smatrana tista šola, ki je imela slovenski učni jezik, nemščino pa le kot učni predmet.

Leta 1909 pa so postale zahteve štajerskih učiteljev večje:

»1. Učiteljsko društvo sklene:

a) naročiti vodstvu, da stavi pri letošnji uradni učiteljski konferenci predlog, s katerim se zahteva, da se vrše v bodoče vse razprave pri uradnih učiteljskih konferencah za slovenske učitelje na Štajerskem v slovenskem jeziku in se pišejo slovenski zapisniki;

b) zahtevati, da se zapisniki, spisani o priliki nadzora šol sestavljajo slovensko, se dopisuje šolskim vodstvom slovensko in da se izdajo vse tiskovine za slovenske šole v slovenskem jeziku, z eno besedo, da se izvrši člen XIX. tudi za slovensko šolstvo;

c) obrniti se potom Zveze na slovenske poslance, da podpirajo akcijo in ako treba, da se v varstvo zakona izzove celo razsodba npr. sodišča;

2. Društvo se obrne na vsa slovenska bratska društva na Štajerskem, da stavijo v svojih okrajih enake predloge.»⁸²

Ko so končno ločili uradne učiteljske konference za zgornjo in spodnjo Štajersko, so bile take zahteve res upravičene, saj ni bilo razloga, da bi na njih govorili nemško in bi jih razumeli tudi nemški učitelji. Svojo zahtevo so takole utemeljili: »Z odlokom od 13. 3. 1908 je ustanovil g. naučni minister za spodnještajerske nemške šole posebnega šolskega nadzornika, kateri že posluje od 1. 9. 1909. S tem, da ne prisostvujejo več učitelji nemških ljudskih šol našim uradnim konferencam, so odpadli vsi oziri in razlogi, iz katerih se je do zdaj zapostavljalo v našem šolstvu slovenski jezik in se tako kršil člen XIX. državnega osnovnega zakona.»⁸³

Zahtevi so leta 1910 ugodili: »Led je prebit! Zvedeli ste, dragi tovariši in cenjene tovarišice, že iz listov, da je bil predlog glede slovenskega poslovnega jezika pri uradni konferenciji v Celju, dne 4. t. m. dopuščen in soglasno sprejet. Celje, bodi nam vzor!«⁸⁴ Slovenski učitelji so res slavili zmago, vendar je dejanski položaj treba pogledati od šole do šole, kjer so učitelji velikokrat poučevali precej po svoje, ne da bi upoštevali zakone in pravila.

ZAKLJUČEK

S pedagoškimi problemi se Zveza sloven-

skih štajerskih učiteljev in učiteljic ni veliko ukvarjala. Ko se je začela prva svetovna vojna, so se učitelji borili za »avstrijsko očetnjavo«, kot so tudi imenovali Avstrijo. V zmedu, ki je takrat nastala, verjetno večina ni vedela, kako in kam naj se obrnejo, dejstvo pa je, da je šola vedno služila in delala za tistega, ki jo je plačeval. Zdaj je bila to država in njej je morala pomagati. Med vojno ni bilo šolskega poka. Mlajši učitelji so bili mobilizirani, starejši učitelji in učiteljice pa so organizirali pomoč za vojsko doma. Zbirali so denarne prispevke za vojni sklad, Rdeči križ, zbirali obleko, obutev in še marsikaj: »V mirnih časih je slovensko štajersko učiteljstvo vzgajalo izročno mu šolsko mladino k ljubezni do slovenske domovine, k ljubezni do avstrijske očetnjave in k ljubezni in udanosti do presvitlega cesarja Franca Jožefa I. Sedaj stoji Avstrija v boju – vse naše šole so zaprte in torej nismo v neposrednem stiku s šolsko mladino! Zdaj se patriotizem javlja na drug način. Mnogi naši tovariši so odšli na bojno polje za čast in slavo Avstrije! Doma ostali pa se moramo pobrigati za avstrijski Rudeči križ, da bo lažje vršil svojo patrijotično zadačo. Včeraj sem pooblastil blagajnika naše Zveze, da pošlje Rudečemu križu 50 – 100 kron. Danes dam tebi nalogo, da nemudoma v kratki okrožnici pozoveš vseh 16 naših slovenskih štajerskih učiteljskih društev, da vsako po svoji zmožnosti pošlje primerni znesek za avstrijski Rudeči križ.«⁸⁵

Delovanje Zveze je vedno bolj usihalo, za leto 1917 je za njo le nekaj podatkov, za 1918 pa skoraj nič več. Tudi vsa redna učiteljska zborovanja so bila v času vojne prekinjena. Po vojni Zveze slovenskih štajerskih učiteljev in učiteljic niso več obnavljali, še vedno pa je obstajala Zaveza avstrijskih jugoslovanskih učiteljskih društev, ki se je z učiteljskimi zvezami ostalih jugoslovanskih narodov v Beogradu 18. 6. 1920 združila v Udruženje jugoslovanskog učiteljstva in služila novi državi.⁸⁶

OPOMBE

Kratice:

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor;

SŠM – Slovenski šolski muzej, Ljubljana;

SBL – Slovenski biografski leksikon;

SU – Slovenski učitelj, list za učitelje, odgojitelje in šolske prijatelje;

UT – Učiteljski tovariš;

SP – Sodobna pedagogika.

Viri:

PAM, Zveza slovenskih štajerskih učiteljev in učiteljic I. 1903 – 1910 in II. 1911 – 1918. – SŠM, Arhiv Zaveze avstrijskih jugoslovanskih društev. – SŠM, Slovenski učitelji 1873 – 1877. – SŠM, 1888 – 1913, Petindvajsetletnica Zaveze avstrijskih jugoslovanskih učiteljskih društev, spominski spis, Ljubljana 1913. – SŠM, Učiteljski tovariš, 6. julija 1939, štev. 1., 2. in 3., 50 let skupne slovenske organizacije.

1. SŠM, SU 1257/II., šte. 2, MB, 20. junij 1874, letnik II., str. 17 — 2. dr. Vlado Schmidt, Začetki organizacije slovenskega učiteljstva, SP, leto 1967, letnik XVIII, str. 236 — 3. SŠM, SU 1257/II., šte. 2, MB, 20. junija 1874, letnik II., str. 18 — 4. prav tam, str. 17 — 5. prav tam, str. 18 — 6. prav tam, str. 19 — 7. dr. Vlado Schmidt, Začetki ... SP, leto 1967, letnik XVIII, šte. 5 — 6, str. 248 — 8. SŠM, SU 1257/II., šte. 2, ... str. 19 — 9. prav tam, str. 19 — 10. SŠM, SU 1257/II., šte. 6, MB, 20. avgusta 1874, letnik II., str. 81 — 11. SŠM, SU 1257/II., šte. 9, MB, 5. oktobra 1874, letnik II., str. 134 — 12. SŠM, SU 1257/III., šte. 21, MB, 5. novembra 1875, letnik III., str. 323 — 13. prav tam, str. 325 — 14. prav tam, str. 325 — 15. prav tam, str. 326 — 16. dr. Vlado Schmidt, Začetki ... SP, leto 1967, letnik XVIII, šte. 5 — 6, str. 249 — 17. SŠM, SU 1257/III., šte. 23, MB, 5. decembra 1875, letnik III., str. 354 — 18. prav tam, str. 355 — 19. SŠM, SU 1257/IV., šte. 17, MB, 5. septembra 1876, letnik IV., str. 262 — 20. SŠM, SU 1257/IV., šte. 18, MB, 20. septembra 1876, letnik IV., str. 280 — 21. prav tam, str. 281 — 22. SŠM, SU 1257/V šte. 16, MB, 20. avgusta 1877, letnik V., str. 252 — 23. SŠM, SU 1257/V šte. 23, MB, MB, 5. december 1877, letnik V., str. 357 — 24. SŠM, sing. 1769, 1888 — 1913, Petindvajset letnica Zaveze avstrijskih jugoslovanskih učiteljskih društev, spominski spis, Ljubljana 1913, Franc Kocbek, Nekaj spominov na ustanovitev Zaveze — 25. SŠM, sing. 1252, UT, LJ 6. julija 1939, šte. 1., 2. in 3., 50 let skupne slovenske organizacije — 26. Ruška kronika, Ruše 1985, str. 485 — 486 — 27. SŠM, UT, 6. julija 1939, šte. 1., 2. in 3., 50 let skupne slovenske organizacije — 28. prav tam — 29. PAM, Zveza slovenskih štajerskih učiteljev in učiteljic I. 1903 — 1910, dopisi socialnega odseka zveze, l. 1908, št. 51 — 30. Ruška kronika 1985, str. 501 — 31. PAM, Zveza slovenskih štajerskih učiteljev in učiteljic I. 1903 — 1910, mapa: pravila 1908, 1909, pravila str. 8. — 32. prav tam, str. 8 — 33. prav tam, str. 1, 2 — 34. prav tam, str. 2 — 35. prav tam, str. 2, 3 — 36. prav tam, str. 3 — 37. prav tam, str. 4 — 38. prav tam, str. 5 — 39. prav tam, str. 5 — 40. Prav tam, str. 5, 6 — 41. prav tam, str. 6 — 42. prav tam, str. 6, 7 — 43. prav tam, str. 8 — 44. PAM, Zveza slovenskih štajerskih učiteljev in učiteljic I. 1903 — 1910, l. 1907, 08, 09, 10, 11, št. 35, Okrožnica I, Gornji grad, 10, 12. 1907 — 45. PAM, Zveza ... I. 1903 — 1910, mapa: pravila I. 1908, 1909, pravila str. 1 — 46. prav tam, str. 1 — 47. prav tam, str. 2 — 48. prav tam, str. 4 — 49. prav tam, str. 4, 5, št. VII/9 — 50. prav tam, str. 6, št. X — 51. prav tam, str. 6, št. XI/2 — 52. prav

tam, str. 7, št. XI/7 — 53. prav tam, str. 7, št. XII — 54. prav tam, str. 7, št. XII — 55. PAM, Zveza ... I. 1903 — 1910, mapa: pravila 1908, 09, št. 10, Izjava — 56. PAM, Zveza ... I. 1903 — 1910, mapa: pravila 1908, 09, pravila str. 8 — 57. PAM, Zveza ... I. 1903 — 1910, dopisi socialnega odseka Zveze I. 1908, št. 51 — 58. PAM, Zveza ... I. 1903 — 1910, l. 1907, 08, 09, 10, 11, št. 35, Okrožnica XIV. — 59. PAM, Zveza ... I. 1903 — 1910, Časnikarska poročila 1905, 1908, št. 4 — 60. PAM, Zveza ... I. 1903 — 1910, l. 1907, 08, 09, 10, 11, št. 68 — 61. PAM, Zveza ... I. 1903 — 1910, časnikarska poročila 1905, 1908, št. 4 — 62. PAM Zveza ... I. 1903 — 1910, l. 1907, 08, 09, 10, 11, št. 35 — 63. Prosvetni delavec, 23. februar 1987, št. 4, letnik XXXVIII, Tatjana Hojan, Pred tremi leti je izšel Popotnikov koledar za slovenske učitelje, str. 12 — 64. SŠM, sign. 1769, 1888 — 1912 Petindvajsetletnica ..., Izkaz članov ob ustanovitvi 1889. l., Ob 10-letnici 1898. l. in ob 25-letnici 1913, str. 34 — 65. prav tam, Fr. Kocbek, Nekaj spominov na ustanovitev Zaveze, str. 23 — 66. Ruška kronika 1985, str. 478 — 67. Slovenski biografski leksikon III, geslo Vekoslav Strmšek, str. 521/522 — 68. PAM, Zaveza ... II. 1911 — 1918, št. 125+8, Tomažič, dopis št. 47, Ormož, 2. april 1912 — 69. PAM, Zveza ... I. 1903 — 1910, št. 60+1, dopisi l. 1910, 15. 3. 1910 — 70. PAM, Zveza ... II. 1911 — 1918, št. 125+20, dopisi 1914, J. Rajšp, Pismo, št. 18, Ormož, 21.2.1914 — 71. prav tam — 72. PAM, Zveza ... II. 1911 — 1918, št. 98, Rajšp, dopis, Ormož, 20. 6. 1916, št. 164 — 73. PAM, Zveza ... II. 1911 — 1918, št. 116+8, dopisi 1915, 16, 17, XI. okrožnica — 74. PAM, Zveza ... 1911 — 1918, št. 116+8, dopisi 1915, 1916, 1917, št. 1 — 75. Ruška kronika 1985, str. 500 — 76. Verbinc, Slovar tujk, str. 495: oviranje, nasprotovanje; ovira, zapreka — 77. PAM, Zveza ... I. 1903 — 1910, l. 1907, 08, 09, 10, 11, št. 35 — 78. PAM, Zveza ... II. 1911 — 1918, dopisi l. 1911, 26. september 1911 — 79. PAM, Zveza ... II. 1911 — 1918, dopisi l. 1911, Pismo Rajšpa Šijancu — 80. PAM, Zveza ... II. 1911 — 1918, dopisi 1912, št. 125+8, Tomažič, Pismo, Stara cesta, 12. marca 1912 — 81. PAM, Zveza ... I. 1903 — 1910, št. 61, dopisi 1907, Rajšp, št. 13, Ormož, 16. 4. 1907 — 82. PAM, Zveza ... I. 1903 — 1910, št. 42, dopisi l. 1909, A. Gnus, Dol, 18. 2. 1909 — 83. PAM, Zveza ... I. 1903 — 1910, št. 35, l. 1907, 08, 09, 10, 11, Okrožnica XVII — 84. PAM, Zveza ... I. 1903 — 1910, št. 35, l. 1907, 08, 09, 10, 11, Ormož, dne 10. VI. 1910 — 85. PAM Zveza ... II. 1911 — 1918, št. 125+20, dopisi 1914, Rajšp, št. 47, Ormož, 13. avgust 1914 — 86. SŠM, UT, 6. julij 1939, šte., 2. in 3., 50. let ..., Iz zgodovine učiteljskih društev

MIGRACIJA IN EMIGRACIJA V OBDOBJU DUALIZMA V ŽELEZNI ŽUPANIJI JENŐ RÁCCKÁY

Železna županija (Vasvármegye) se je po zapisih iz obravnavanega obdobja (1905) razprostirala na obrobju tedanje jugozahodne

zgodovinske Madžarske in je zavzemala 5.035,31 km² površine; če pogledamo na zemljevid, ugotavljamo, da je spadala med sred-

nje velike županije, v nasprotju z današnjim stanjem, ko je izmed obstoječih 19 županij ena najmanjših. Te pomembne teritorialne spremembe so nastopile po prvi svetovni vojni kot rezultat določb pariške mirovne konference. V svojem prispevku sem seveda upošteval podatke pred letom 1918.

Geografski položaj Železne županije je odločilno vplival na njene gospodarske in politične spremembe. Etnična podoba pokrajine se je skozi dolga stoletja komaj kaj spremenila, o asimilaciji bi lahko govorili le v ožjem pomenu besede. Županijo so zaznamovale tri etnične skupine: Slovenci, od časa Arpadovičev (1000–1301) Madžari, ki so ob osvojitvi domovine v jugozahodnih predelih prišli v stik z Vendi (Slovenci), nato od 12. in 13. stoletja na novo naseljeni Nemci. Glede na etnično sestavo prebivalstva na zahodu županije, v pokrajinah, kjer so živeli Nemci in Slovenci ter v srednjem predelu, kjer so živeli Madžari, izjemoma ni prišlo do izmenjave narodov. Na to je v veliki meri vplivalo dejstvo, da se je prodor Turkov ustavil na vzhodnih in jugovzhodnih mejah županije, ter ni presegel meja Rábe.

Ta, skoraj 150-letna turška oblast je povzročila velike razlike v gospodarskem razvoju med razvitimi zahodnimi in manj razvitimi vzhodnimi pokrajinami. Te razlike so se le težko izravnale. Značilnost županije, ki je izgubila tretjino svojega ozemlja in prebivalstva, je, da so bili prav ti predeli (Vasvár in Hegyhát, Celldömölk in Kemenesalja) tisti, kjer je bil zaradi zaostalosti največji problem zaposlovanje. Srednjeveška ureditev naselij županije je bila manj načeta, za razliko od nižinskih pokrajin, ki so v turških časih v veliki meri izumrle; tu najdemo še vedno občine z več tisoč prebivalcev in k temu spadajoče pristave.

V jugozahodnih županijah (Železna, Zala) so prevladovali naselbine, sestavljene iz mnogih manjših vasi. Ob prelomu stoletja (1905) je 418.905 prebivalcev županije živelo v 615 manjših ali večjih občinah in v dveh mestih, v Kőszegu in v Szombathelyu.

Ta ureditev naselij (manjše vasi) je ostala značilna vse do danes, tako v današnji županiji, kakor tudi v pokrajinah, ki so pripadle državam naslednicam – v Sloveniji in na Gradiščanskem.

Po tem kratkem uvodu preglejmo tisto obdobje, ki je prišlo v središče tako mednarodnega kakor tudi domačega zanimanja, ki so ga tako na Dunaju kakor v Budimpešti imenovali »srečni mirni časi«, kljub kontradikcijam v obdobju dualizma 1867–1914. V tem obdobju so postale metropole Dunaj, Budimpešta, Zagreb, Praga, kar je milijone prisililo k temu, da so si poiskali srečo v tujini, v deželi sanj in želja. Poglejmo, kaj so prinesle gospodarske in družbene spremembe in ne nazadnje neverjet-

ni tehnični razvoj, ki je v obliki telegrafa, železnice, mlatilnice in kombajna prišel v še tako majhno vas, v življenje slehernega prebivalca.

Po avstrijsko-madžarskem sporazumu iz leta 1867 je Madžarska doživela pomemben gospodarski razvoj, ki ga je bila deležna tudi Železna županija. Medtem ko je v začetku tega obdobja delovalo na področju županije le nekaj manjših nepomembnih podjetij, ko je bila šele leta 1865 zgrajena glavna železniška proga Győr–Szombathely–Graz in je bilo mesto Szombathely le prašno podeželsko mesto s 6000–7000 prebivalci, so do konca obdobja nastopile v županiji velike spremembe na področju zaposlovanja in migracije. Lahko trdimo, da je bil razvoj Železne županije (Vasvármegye) eden izmed najbolj uravnoteženih vse do leta 1913. V tem zadnjem letu pred pričetkom svetovne vojne se je lahko opirala na lastne čvrste gospodarske temelje. Pogoj za industrializacijo, modernizacijo kmetijstva, za ustanovitev trgovskih mrež, za razvoj bančne mreže na evropski ravni je bila uvedba moderne železniške mreže. V zadnjih desetletjih dualizma je postala Železna županija ena izmed najrazvitejših na področju železniškega transporta. To je imelo zelo ugoden vpliv na selitev prebivalstva in na razvoj naselij. »Ožilje« gospodarstva je prav železnica. Ko je čas za potovanje postal krajši, so se naselja takorekoč približala drugo drugemu, razširil pa se je tudi svet, ki je bil prehodan v enem dnevu.

V celi državi, postopoma pa tudi v županiji, je prav infrastruktura odigrala vodilno vlogo v obnovi gospodarstva. Če pogledamo prometno ureditev avstroogrske monarhije, ugotovimo, da je imelo Zahodno Podonavje ob prelomu stoletja eno najbolj razvitih železniških omrežij.

Železniško središče županije in obenem tudi najpomembnejši železniški kraj Prekdonavja je bil Szombathely. Več kot 500 km prog v županiji je omogočilo, da je bilo mogoče neposredno priti do skorajda vsakega okrajnega središča. Železnica je imela pomembno vlogo pri modernizaciji kmetijstva in obenem tudi pri industrializaciji. Železniške proge so še bolj približale najpomembnejši agrarni tržišči županije, Graz in Dunaj.

Vzporedno s prometom se je v letih do 1910 razvilo tudi telegrafsko telefonsko omrežje: večina naselij z 2–3000 prebivalci je že imela razvito telefonsko omrežje. Razvila se je tudi infrastruktura in celoten bančni sistem, ki je predstavljal gonilno silo gospodarstva. Medtem ko je v začetku 60-ih let 19. stoletja delovala v županiji le ena banka, je do leta 1910 število bank in hranilnic preseglo 50. V Szombathelyu je bilo 7–8 bančnih ustanov, Murska Sobota, Sárvár, Felsőőr so jih imeli 2–4. Razvoj infrastrukture je silovito povečal število zaposlenih v gospodarstvu in trgovini,

s tem pa se je zmanjšalo število zaposlenih v tradicionalnih gospodarskih dejavnostih, kot sta poljedelstvo in živinoreja. Medtem ko je bilo leta 1900 zaposlenih v gospodarstvu županije 12.968 ljudi, je že do leta 1910 to število doseglo 17.846. To število je bilo najvišje na celotnem ozemlju Prekdonavja (v Zalski županiji 11.755, v Veszprému 8.559), obenem je pa bilo tudi zelo veliko samostojnih trgovcev (1.628). Vendar je bilo še vedno poljedelstvo tisto, ki je dajalo zaposlovanju značilne poteze. Po podatkih iz leta 1910 je bilo 115.225 zaposlenih v poljedelstvu razdeljenih takole: 44.800 samostojnih posestnikov, 169 upravnikov večjih kmetijstev, 38.991 družinskih članov v kmetijstvu, 13.490 gospodarskih slug (hlapcev), 18.407 dninarjev (kar je zelo visoko število tudi v celotnem državnem pogledu). Iz teh podatkov je razvidno, da je bilo zelo veliko samostojnih malih kmetovalcev. V celotnem Prekdonavju lahko le v županiji Zala zasledimo večje število manjših kmetovalcev. Ti številni samostojni kmetovalci so bili tisti, ki jih je najbolj zajel val preseljevanja znotraj države, pa tudi emigracije. Še preden se lotimo podrobnega razčlenjevanja, je nujno potrebno pregledati položaj prebivalstva v županiji. Kljub izgubam ob izseljevanju opazimo, da se je število prebivalstva eksplozivno dvignilo. Če primerjamo porast prebivalstva v celotni državi in v županiji, pridemo do naslednjih podatkov:

Število prebivalcev na Madžarskem:

1869 13.663.691 (skupaj z vojaškim prebivalstvom)

1880 13.883.964

1890 15.261.864

1900 16.838.255

1910 18.264.533

Lahko torej ugotovimo, da je bil na madžarskem zgodovinskem ozemlju skozi celotno obdobje naravni porast prebivalstva 5,8 milijonov, skupaj s Hrvaško 6,7 milijonov.

Razen že omenjene migracije je Madžarska doživela tudi izgubo 1,2 milijonov ljudi zaradi preseljevanja: odliv je zajel predvsem Galicijo, pa tudi razno rusko, poljsko in židovsko prebivalstvo v 80-ih letih 19. stoletja. Prišlo je do demografskega preobrata, značilnega za prvotno obdobje pomeščanjenja prebivalcev, ki je spremenil razmerje med nataliteto in mortaliteto. V tem obdobju vidno pojenja tudi učinek različnih epidemij (kolera). Pri rojstvih je padlo razmerje z 42,5 na 34,5 promilov, razmerje pri umrljivosti pa s 34,5 na 23,7 promila. Na Madžarskem je bila zadnja velika epidemija kolere v 70-ih letih 19. stoletja. Do desetletja pred svetovno vojno je letno povprečje natalitete doseglo 11 promilov.

Oglejmo si zdaj podatke o stvarnem porastu madžarskega prebivalstva v obdobju med 1890 in 1910, ki govore o oblikovanju doma-

čega prebivalstva države in vplivih mikromigracije. K mikromigraciji, migraciji znotraj županije, se bom kasneje še vrnil. Opazimo, da je prebivalstvo najbolj naraslo v Budimpešti in v večjih mestih (Zagreb, Debrecen, Miskolc, Nagyvárad itd.) ter v pokrajinah med reko Donavo in Tiso, kakor tudi v pokrajinah, ki so se razprostirale prek reke Tise, najmanj pa v severnih in vzhodnih obmejnih pokrajinah. Prekdonavje in zahodni t.i. Felvidék sta v tem pogledu zavzemala nekakšen sredinski položaj. Velik del naravnega porasta so tu predstavljali priseljenci.

Po podatkih iz tega obdobje se je večji del meščanstva v Železni županiji oblikoval takole:

Celotno meščansko prebivalstvo županije:

1869 331.706

1880 360.590

1890 390.371

1900 416.492

1910 433.262

Porast prebivalstva v županiji je bil tako v primerjavi z državnim trendom v letih 1869–1890 višji, v letih 1890–1910 pa sorazmerno nižji. To je zanimivo tudi zato, ker so bili podatki o mortaliteti v županiji ugodnejši od državnega povprečja. Zmanjšanje naravnega porasta v županiji pa ni bilo le rezultat izseljevanja, zato je nujno pregledati tudi položaj na področju županije. Spremembe v položaju prebivalstva imajo po mojem mnenju tri glavne vzroke:

1. mikromigracija znotraj županije,
2. migracije znotraj monarhije (predvsem prodor prebivalstva v smeri stalnih avstrijskih provinc)
3. izseljevanje v Ameriko.

Poglejmo, kako se je oblikovalo stanje prebivalstva znotraj županije. V prvih letih dualizma sta bili po zakonih iz leta 1871 v Železni županiji (Vasvármegye), ki je imela samostojno zakonodajo, dve mesti podrejeni županiji, imeli pa sta svojo skupščino in ju je vodil župan; to sta bila Kőszeg, ki je imel bogato zgodovinsko preteklost in takrat še nepomembni Szombathely. Število prebivalstva Szombathelyje je leta 1869 doseglo 9.666, leta 1910 pa z vojaškim prebivalstvom skupaj 30.945 oseb. Kőszeg je imel leta 1869 6.915 prebivalcev, leta 1910 pa 7.874.

Oblikovanje prebivalstva mest kaže, da je imel Szombathely isto vlogo v županiji, kot Budimpešta v celotni državi. Če upoštevamo naravni porast prebivalstva, je »migracijski dobiček« županijske metropole okrog 17–18 tisoč ljudi. To je ogromna številka na nivoju županije, večja, kot skupno število v dveh naslednjih največjih mestih. Kőszeg je imel 7.874 prebivalcev, Kőrmend pa 6.970 (podatki iz leta 1910). O tem, da je Szombathely po-

stopoma postajal regionalno središče, sem uvodoma že govoril. Železnica, trgovsko in ekonomsko vozlišče, se je tudi po mnenju sodobnikov razvijala v amerikanskem tempu. Vzporedno z naglim razvojem tovarn in bank se je razvijala tudi infrastruktura mesta. Gyula Ehen, župan z evropskimi pogledi, je postavil temelje modernega mesta s pomočjo bančnih kreditov, zgradil je kanalizacijo, vodovod, asfaltiral je ceste, parceliral je zemljo. Moderna električna železnica in javna razsvetljava sta povzdignili mesto z nivoja prašnega podeželskega mesta. Razvijajoča se infrastruktura, kakor tudi povečanje števila delovnih mest, sta privlačevala priseljence. Razvoj mesta je bil tudi v državnem pogledu izreden. Razvoj mesta Szombathelyja je bil 79,2 %, medtem, ko je bil v ostalih mestih v obdobju med 1890 in 1910 50,2 %, oz. 27,9 %. Ta podatek je zelo zgovoren, če vemo, da je Pečuh porasel za 40,5 %, Győr za 42 %, Sopron pa za 14,9 %. Za Szombathelyem in Köszegom poglejmo še nekaj takšnih naselij, ki so postala nekakšna manjša središča, ali pa so v času industrializacije na nek način močno privlačevala prebivalstvo. Tretje pomembno naselje je bil Körmend. Ob prelomu stoletja je imel razvito obrt (čevljar, mizar, izdelovalec vozov). Med pomembnejša naselja so ga povzdignili tri bančne ustanove, 72 trgovin in parni mlin ter železniška proga. Tudi število prebivalstva je naraslo za več kot 50 %, s 4.238 v letu 1869 na 6.970 v letu 1910. Število prebivalcev je bilo v Sárvarju večje, toda to mesto je raslo tudi s priključitvami. Pomembno je razmerje med razvojem in rastjo prebivalstva v Monostru. Tovarna svile, urarstvo, tovarna kos in predvsem tobačna tovarna, ki je zaposlovala veliko število delavcev, je število prebivalcev tega majhnega naselja povečalo v letih 1869–1910 z 938 na 2.618 oseb.

Tedaj je opaziti tudi pojav aglomeracije. Pri razvoju Szombathelyja so imele velik vpliv bližnje vasi, ki pa spadajo danes že k mestu. Tisti, ki niso mogli ali niso hoteli v celoti prekiniti s kmetijstvom, so se preselili v naselja, 3–4 km oddaljena od mestnega središča. Takšna naselja so bila Gyöngyösszöllös, Kámon, Zanat. Podatki o teh naseljih: v letih 1869–1910 je Gyöngyösszöllös narastel s 459 prebivalcev na 1460, Kámon z 255 na 699, Zanat pa s 173 na 369. Takšen aglomeracijski porast je opazen tudi v primeru Szombathelyja. Prebivalstvo Rábakéthelyja je s 359 poraslo na 855, prebivalstvo Zside pa z 236 na 535. Na povezanost z industrializacijo kaže tudi to, da sta se obe naselji eksplozivno razvili v obdobju med 1890 in 1910. Tretje naselje, ki se je tudi zelo razvilo predvsem zaradi tovarne sladkorja, je bil Sárvár, kjer se je število prebivalstva s 3.418 povzpelo na 7.056. Tudi Sárvár je imel svoje naselje, Péntekfalvo, ki je v letu 1869 štela 451 oseb, leta 1910 se je

to število povzpelo na 1.003 osebe, med 1890 in 1910 pa se je število prebivalcev skoraj podvojilo. Tudi druga manjša okrajna središča so se sorazmerno dobro razvijala. V centrih mest Jánosháza, Murska Sobota, Felsőőr, Celldömök, Vasvár so zrasle nadstropne hiše, zgrajene so bile banke, trgovine, tako da so ta naselja dobila podobo manjših mest, njihovega razvoju pa je sledil tudi porast prebivalcev. Pri pregledu 15 največjih naselij države je razvidno, da se je razvoj nekaterih večjih mest, kjer je živel nemško prebivalstvo, ustavil ali vsaj stagniral. Nagyszentmihály je imel leta 1869 2.239 prebivalcev, leta 1910 pa 2.163, Pinkafő leta 1880 2.865, leta 1910 pa 2.872, Rohonc leta 1869 3.989, leta 1910 pa 4.131. To stagnacijo lahko razlagamo tudi s tem, da se je staro nemško rokodelstvo le s težavo spoprijelo z razvojem industrije, ter da manj aktivna pokrajina s hladnim podnebjem ni mogla vzdrževati večjega števila prebivalcev. Železna županija se je tudi v tem razlikovala od državnega povprečja, ko zaradi bližine Graza in Dunaja ni bila Budimpešta glavna točka preseljevanja, temveč avstrijske pokrajine. Število zaposlenih na sezonskem delu ali za daljši čas, delavcev v tovarnah, hlapcev in dekel je zelo visoko. Vse to nam prikaže stanje prebivalstva v Zahodnem Prekdonavju in v naseljih Zahodnega t.i. Felvidéka v novi luči. Po popisu iz leta 1910 je bilo število v Avstriji živečih Madžarov zelo visoko, večinoma so bili iz Železne županije. Iz Zalske županije je živel v avstrijskem delu monarhije 6.170 ljudi, iz Železne županije pa 46.200 ljudi. Po spolu: na Dunaju 6.411 moških in 7.260 žensk, v Dolnji Avstriji 5.361 moških in 4.555 žensk, na Štajerskem 9.005 moških in 6.624 žensk, v Gradcu 2.463 moških in 2.344 žensk. V ostalih pokrajinah najdemo le malo prebivalcev iz Železne županije. Po podatkih jih je največ najti v 50–100 km oddaljenih avstrijskih pokrajinah. Še posebej zanimivo je, da se zadržuje na Dunaju 7.260 žensk, najverjetneje je bilo največ gospodinjstev pomočnic ali pa delavk v tovarni. Ti podatki so izredno zanimivi, če vemo, da je iz Budimpešte, mesta z milijonskim prebivalstvom, najti v avstrijskih pokrajinah skupaj 12.304 ljudi.

Selitve v avstrijske pokrajine ne moremo obravnavati kot izseljevanje, kajti v obeh delih monarhije je bila ta vrsta stikov stalna. Pomislimo samo na avstrijske, češke itd. kvalificirane strokovnjake, ki so imeli pomembno vlogo pri razvoju madžarske industrije. Ti ljudje – znanje nemškega jezika je bilo dokaj razvito – so predvsem hoteli zavarovati svojo lastno eksistenco in svojo lastnino.

Gyula Ehen je o tistih, ki so si kruh služili v Avstriji, zapisal: »Iz Železne županije ter iz obmejnih pokrajin Spodnje Avstrije in Štajerske zaradi pomanjkanja dela in zaslužka množično hitijo naši rojaki v sosednje dežele. Zgo-

daj spomladi odidejo ter se pozno jeseni vračajo prinašajoč s sabo prihranke, s katerimi preživijo zimo.«

V živinoreji so zaman prešli na dobre švicarske pasme krav, niti to ni preprečilo razpada mnogih kmetij. Mnogi niso več videli v szombathelyskem in avstrijskem zaposlovanju nobene rešitve, zato so odpluli v Ameriko, kjer so v nekaj letih zbrali potreben denar za nakup posestva doma in se vrnili v domovino. Gyula Ehen je videl konec izseljevanja v razvoju industrije, kakor tudi v intenzivnem razvoju gospodarstva. Če pogledamo državne podatke, se je iz Madžarske izselilo 1,8–2 milijona oseb v Ameriko (od tega med leti 1899–1914 1,4 milijona).

V druge pokrajine – Avstralijo, Nemčijo, Romunijo – se je izselilo okrog 300–400 ljudi. Nacionalna sestava teh je: 33 % Madžarov, 25 % Slovakov, 18 % Nemcev, 15 % Romunov, majhen pa je južnoslovanski delež, 2,6 %.

Vzporedno s tem kažejo županijski podatki naslednje: v letih med 1899 in 1913 je bilo 25.006 izseljencev, vrnilo pa se je 6.063 ljudi. Glede na materinščino izseljencev dobimo naslednje podatke (za celotno obdobje 1899–1913): madžarska 9867 ali 36,6 %, nemška 10.683 ali 42 %, hrvaška 1.308 ali 5,8 %, drugo (večinoma slovenska) 3.107 ali 12,4 %.

	1900	1910
Razmerje Madžarov	53 %	56,9 %
razmerje Nemcev	30 %	26 %
razmerje Hrvatov	4,8 %	3,7 %
razno (slovensko)	12,6 %	12,4 %

Ob teh podatkih, nam postane jasno, zakaj se je ravno v naseljih z nemškim prebivalstvom zmanjšalo število prebivalcev ali stagniralo skozi tisočletja. Seveda niso le nemška naselja trpela zaradi izgub, ki jih je povzročilo izseljevanje, tudi v murskosoboškem okraju najdemo vasi z vendskim (slovenskim) prebivalstvom, ki so v statističnih podatkih označeni kot »izseljevanje v Ameriko«. Tako je število prebivalcev v letih 1900 do 1910 v Gesztenyésu padlo s 534 na 471, v Lakháza pa z 280 na 243.

V podatke o izselitvi so zajeti tudi podatki o izselitvi v Avstralijo in Ameriko. Med leti 1901 in 1913 je 9.666 oseb zapustilo državo, vrnilo pa se jih je 6.041, torej je le 3.623 oseb ostalo v Ameriki.

Na koncu lahko ugotovimo, da je bilo izseljevanje iz Železne županije mnogo večje v bližnje pokrajine kot v Ameriko. Asimilacija pa ni bila tako pomembna, kot so to nekateri zatrjevali, saj je bil padec števila prebivalstva velik zaradi izseljevanja in odseljevanja.

PREBIVALSTVO OKRAJNEGA GLAVARSTVA LJUTOMER V LETIH 1880 – 1910

IVAN RIHTARIČ

Članek obravnava prebivalstvo v okrajnem glavarstvu Ljutomer v letih od 1880 do 1910 na podlagi statističnih podatkov, ki jih nudijo popisi prebivalstva v letih 1880, 1890, 1900 in 1910.¹

Ti popisi prebivalstva so bili objavljeni, v njih pa so bili prikazani naslednji podatki:

– kraj; razvrščen je bil v pripadajočo občino, dodan mu je bil status, ki ga je imel (npr. vas, del vasi, trg ali mesto)

– občina; bila je uvrščena v sodni okraj in ta v pristojni višji del, v okrajno glavarstvo; označena je bila velikost v km² ali ha

– pri vsakem kraju je bilo označeno število hiš; celo podrobnosti, če so bile hiše raztrezene ali grupirane v kraju

– število moškega in ženskega prebivalstva ter njihovo skupno število

– verska pripadnost prebivalstva (katoličani, protestanti, židje in »ostali«)

– občevalni jezik domačega prebivalstva

(»Umgangssprache«); nemški, slovenski in »ostali«.

Nekatere rubrike, predvsem pri kraju, so bile v poznejših popisih (npr. 1910) že zelo bogate, saj so obsegale še tudi podatke o šolstvu, kulturi, gospodarstvu, prometu, itd.

Vsa zamotanost in problematičnost omenjenih popisov ni bistveni del in ne tudi predmet natančnejših raziskav in interpretacij, je pa vseeno neizogiben okvir za opazovanje demografskih gibanj v okrajnem glavarstvu Ljutomer.

LETO 1880

Sodni okraj Ljutomer

V sodnem okraju Ljutomer je bilo 29 občin: Stara in nova vas, Stara cesta, Grlava, Gode-marce, Iljašovce, Mala nedelja, Križovci, Krištanci, Slamnjak, Logarovci, Lukavci, Ljuto-

mer, Pernožavci, Moravci, Presika, Pristava, Radoslavci, Ključarovi, Slabtinci, Kamenščak, Noršinci, Bunčani, Veržej, Vučja vas, Bolehnece, Boreci, Bučočovci, Cezanjevci in Cven. Le kraja Ljutomer in Veržej sta imela status trga, vsi ostali kraji so bili vasi. Občine so bile različno velike, imele so bodisi en sam kraj (Iljaševci, Ljutomer, Bunčane, Veržej, Vučja vas in Boreci), ali pa dva ali več (največ jih je imela občina Slamnjak, kar 5 vasi).

Skupaj je bilo v teh občinah 2.655 hiš: najmanjši občini sta bili Krištanci in Bunčani, obe z le po 36 hišami, največja pa je bila občina Mala nedelja s 193 hišami; največji kraj je bil seveda trg Ljutomer s 138 hišami, najmanjša kraja v celotnem sodnem okraju pa sta bila Budislavci in Presika z 10 hišami.

Povprečno velika občina po številu hiš (91) bi tako bila samo podeželska občina Logarovci, saj je bilo pod povprečjem 15 občin, 13 pa jih je bilo nad to številko.

V sodnem okraju je bilo skupaj 13.248 prebivalcev oz. 6.980 žensk in 6.268 moških. Razmerje med spoloma je bilo 1:1,11 za ženske, oz. žensk je bilo za 11,36 % več (absolutno pa 712 več kot moških). Ženske so absolutno prevladovale v 24 občinah, moški le v 5, pa še to le skromno (največ v Cezanjevcih +8), a ženske najbolj v Ljutomeru (+92).

Kraja z največjim številom prebivalstva sta bila trg Ljutomer, sedež okrajnega glavarstva, s 1.140 prebivalci (616 žensk in 524 moških) ter Veržej s 639 (334 žensk in 305 moških). Najmanjši kraj (vas) so bili Bodislavci s 33 prebivalci (16 moških in 17 žensk).

Povprečna občina bi tako imela 457 prebivalcev (241 žensk in 216 moških); takšen primer je bila občina Pristava z 241 ženskami in 212 moškimi.

Verska statistika nam dokazuje v okraju kar 13.233 katoličanov, 14 židov in le enega protestanta; protestant je bil v Vučji vasi, židje pa v Ljutomeru (8), Veržeju (3) in na Moti v občini Cven (3). Župnije v tem sodnem okraju so bile v Ljutomeru, Križevcih, Veržeju in pri Mali nedelji.

Občevalni jezik domačega prebivalstva je poznal tri rubrike, ki pa le zelo redko v seštevku dajo število vsega prebivalstva, saj so pri nekaterih krajih ali občinah kar veliki izpadi v manjkajoči skupni številki (npr. občine: Grlava – 10, Veržej – 30, Cven – 60 in Ljutomer – 64). V celotnem sodnem okraju je bilo kar 2,5 % ali 331 prebivalcev izpada. V sodnem okraju je bilo po tej opredelitvi 517 ljudi z nemškim jezikom ter 5 pod rubriko »ostali« in kar 12.395 s slovenskim jezikom, kar pomeni 96 % za slovenski in 4 % za nemški jezik.

Nemški občevalni jezik je bil priznan v občinah Stara in nova vas, Stara cesta, Mala nedelja, Križovci, Ljutomer, Pernožavci, Kamenščak, Veržej, Boreci in Bučočovci, oz. v

10 občinah, pri čemer seveda največ v občini Ljutomer (468 ali kar 90,5 %) in Križevcih (13 ali 2,5 %).

Kraj, kjer je bil izkazan največji odstotek nemškega občevalnega jezika, je bil Ljutomer (44 % od vsega po jezikih opredeljenega prebivalstva v kraju). Odločitev za nemški občevalni jezik je bila izkazana v obeh trgih ter v krajih, ki so imeli videz trga oziroma večjega naselja (Križevci 13, Kamenščak – naselje nad trgom Ljutomer, Boreci in Bučočovci 6, Desnjak 4 ter Lukavci, Drakovci in Stara nova vas 3).

Sodni okraj Gornja Radgona

V sodnem okraju Gornja Radgona je bilo 24 občin: Ivanjševci, Hrastje-Mota, Galušak, Sv. Jurij, Krabonoš, Ivanjci, Kapela, Črešnjevci, Okoslavci, Kraljevci, Murski vrh in Zasadi, Negova, Orehovci, Polički vrh, Radenci, Gornja Radgona, Rihtarovci, Šratovci, Ščavnica, Stanetinci, Očeslavci, Terbegovci, Zbigovci in Boračeva. V sodnem okraju še ni bilo nobenega trga, vsa naselja so bila vasi oz. zaselki vasi. Občine so bile različno velike, nekatere so imele le en kraj (Hrastje-Mota in Črešnjevci), ostale so bile z dvema ali več kraji, največ jih je imela občina Galušak – 7 vasi.

Skupaj je bilo v občinah 3.146 hiš, najmanjša občina je bila občina Šratovci s 50 hišami, največja pa Terbegovci z 285 hišami. Največji kraj ni bila Gornja Radgona, saj še ni bila vodena pod tem imenom, statistika jo pozna pod pojmom »Gornja Radgona« le delno in sicer grad z eno samo hišo. Tako je bil največji kraj Polički vrh s 125 hišami, najmanjši pa Rinkovci s 4 hišami.

Povprečno velika občina po številu hiš bi imela 131 hiš; takšni bi bili v sodnem okraju občini Očeslavci in Ščavnica, pod to številko je bilo 12 občin ter 10 nad tem povprečjem.

V sodnem okraju je bilo skupaj 12.367 prebivalcev, 6.628 žensk in 5.739 moških. Razmerje med ženskim in moškim prebivalstvom je bilo 1:1,5 za ženske, oz. žensk je bilo za 15,49 % več kot moških (+ 889 žensk).

Ženske so absolutno prevladovale v vseh občinah, najbolj v Terbegovcih (+91) in Gornji Radgoni (+58).

Največji kraj po številu prebivalcev so bili Črešnjevci s 560 (308 žensk in 252 moških), najmanjši pa Rinkovci z 21 prebivalci (11 žensk in 10 moških).

Povprečna občina v gornjeradgonskem sodnem okraju bi morala tako imeti 515 prebivalcev (276 žensk in 239 moških); takšnemu povprečju je bila še najbliže občina Radenci s 486 prebivalci v treh vaseh (247 žensk in 239 moških).

Verska statistika nam dokazuje v okraju kar 12.362 katoličanov in le 5 protestantov, sodni okraj je bil brez židov, kar je skorajda never-

jetno zaradi bližine mesta (Radgona) in siceršnjega gospodarskega povezovanja s tem mestom. Tako je bila katoliška pripadnost prebivalstva kar 99,9 %. Župnije v tem okraju so bile v Gornji Radgoni, pri Sv. Juriju ob Ščavnici, na Kapeli ter pri Negovi.

Občevalni jezik domačega prebivalstva nam nudi tudi primanjkljaj glede na število prebivalstva in sicer 133 ali 0,7 % od vsega prebivalstva v okraju. Največji je bil v občini Gornja Radgona (- 18), ni pa ga bilo v občini Kرابonoš.

V okraju je bilo po tej opredelitvi 247 prebivalcev z nemškim občevalnim jezikom, 10 pod rubriko »ostali« in kar 11.977 s slovenskim občevalnim jezikom; 96,8 % za slovenski in le 2 % za nemški občevalni jezik.

Nemški občevalni jezik je bil izkazan v občinah Sv. Jurij ob Ščavnici, Črešnjevci, Nego-va, Orehovci, Polički vrh, Radenci, Gornja Radgona, Šratovci, Ščavnica, Terbegovci in Boračeva, oz. v 11 občinah, pri čemer seveda največ v občini Gornja Radgona (128 ali 51,8 %), pri Svetem Juriju ob Ščavnici (32 ali 13 %) ter v Radencih (20 ali 8 %). Kraj z največjim odstotkom za nemški občevalni jezik opredeljenega prebivalstva je bila vas Hercegovščak, saj je imel med 306 prebivalci kar 99 opredeljenih za nemški (32,2 %) in le 189 (61,8 %) za slovenski jezik ob kar 18 »poza- bljenih« (5,9 %).

Ob dejstvu, da je bil okraj Gornja Radgona mejni okraj z izrazito nemškim sodnim okrajem Radgona (kar 84,3 % za nemški in le 9,7 % za slovenski), so podatki resničen odraz jezikovnega stanja na tem teritoriju.

LETO 1910

30 let pozneje se nam pokažejo podatki v vseh rubrikah v precej drugačni podobi v celotnem okrajnem glavarstvu kot tudi v obeh sodnih okrajih.

Sodni okraj Ljutomer

Sodni okraj je tega leta obsegal 17.281 ha površine ter je bil sestavljen iz 29 občin. Povprečna velikost občine je bila okoli 600 ha oziroma v razponu od najmanjše - Križevci (267 ha) do največje - Cven (1.536 ha).

V sodnem okraju je živelo 14.676 prebivalcev, od tega 7.080 moških in 7.596 žensk, oziroma en prebivalec na 0,84 ha teritorija.

Najmanjši kraj so bile Sitarovce s komaj 46 prebivalci, največji pa trg Ljutomer s 1.302 prebivalcema. Povprečno je imel kraj v sodnem okraju 271 ljudi (131 moških in 140 žensk).

Verska situacija v okraju je bila izrazito v prid katoliški veri (14.662) ob le nekaj drugih veroizpovedih: evangeličani (8), židje (5) in »ostali« (1). V sodnem okraju so bile 4 župni-

je: Ljutomer, Križevci, Veržej in Mala Nedelja, pri čemer sta bili župniji Ljutomer in Veržej trški s kmečko okolico, a župniji Križevci in Mala Nedelja le s trško okolico.

Posebno pozornost zasluži analiza jezikovne slike v sodnem okraju. Ob že znanem dejstvu, da je popis prebivalstva v monarhiji leta 1910 poznal pri rubriki »občevalni jezik avstrijskih državljanov« tudi še rubriko »inozemci«, se nam vendarle pokaže, pa čeprav ne najbolj realno, da je bilo v sodnem okraju z nemškim občevalnim jezikom 666 prebivalcev ter s slovenskim kar 13.080 prebivalcev. Le 1 prebivalec je imel rubriko »ostali«. Omenjenih inozemcev je bilo kar 929.

Nemško prebivalstvo je bilo v sodnem okraju porazdeljeno med 11 občin, oziroma med 12 krajev. Največja koncentracije je bila pričakovano v Ljutomeru (606), kar je dobrih 90 % vseh Nemcev, oziroma prebivalcev z nemškim občevalnim jezikom v sodnem okraju. Število vseh Nemcev v sodnem okraju pa je predstavljalo le 4,53 % prebivalstva okraja in le 4,84 % prebivalcev, ki so bili avstrijski državljani.

Odstotek Nemcev v posameznih krajih je bil pač zelo različen, od skorajda zanemarljivo majhnega (Moravci, 0,19, Kamenščak 0,41, Noršinci 0,44, Nunska Graba 0,49 in Branoslavci 0,64), preko opazno višjega (Kolvaci in Presika 1,62, Gresovščak 2,39, Križevci 2,90, Stročja vas 3,81 in Ključarovci 5,23) do prevladujočega (trg Ljutomer 46,54) v relativnem številu večine (606 Nemcev: 557 Slovencev ob 138 tujcih in 1 »drugem«).

Ta porazdelitev Nemcev je vezana na trg Ljutomer kot središče sodnega okraja, kraje z gradovi (Branoslavci in Lokavci), vinogradniško posest, bližino trga Ljutomer ali na večji kraj, ki pa ni dosegel povišanja v trg (Križevci in Ključarovci) in staro kolonijo strelskega dvorca (Stročja vas). Trg Veržej izstopa izmed trgov na Spodnjem Štajerskem kot kraj brez enega samega prebivalca z nemškim občevalnim jezikom.

Odstotek tujcev v popisu prebivalstva leta 1910 je kar 7,10 % glede na Slovence ter 6,33 % glede na vse prebivalstvo in je absolutno večji od vsega nemško opredeljenega občevalnega jezika (929 tujcev: 666 Nemcev), pri čemer pa ni opredeljeno, kakšen je bil jezik te kategorije prebivalstva, ki pa, kakor vemo, tudi ni bilo avstrijskega državljanstva ter kot tako tudi ni uradno in odločilno vplivalo na narodnostno sliko in boje.

Opredelitev prebivalstva za slovenski občevalni jezik je bila kar 89,1 % glede na vse pri- sotno prebivalstvo ter 95,1 % glede na opredelitev vsega prebivalstva avstrijskega državljanstva ali kar okoli 20-krat večja od števila Nemcev in 14-krat od števila tujcev.

Rubriko tujci ali inozemci lahko v vsem opazovanem obdobju (1880 - 1910) beremo

kot prebivalce iz sosedstva, Prekmurce in Hrvat, ob verjetno le redkih tujcih v pravem smislu besede.

Med 54 kraji v sodnem okraju so živeli v 42 krajih (77,7 %) ter v 18 občinah (62,1 %) samo Slovenci. Kar 9 občin, ki so bile sestavljene le iz enega samega kraja, je bilo čisto slovenskih (Bereci, Bučecovci, Bunčani, Cezanjevci, Iljaševci, Krištanci, Stara Nova vas, Vučja vas in že omenjeni trg Veržej), pa tudi 9 občin z več kraji (Bolehnci, Cven, Godemarci, Grlava, Logarovci, Mala Nedelja, Radoslavci, Slaptinci in Stara cesta).

Sodni okraj Gornja Radgona

Sodni okraj Gornja Radgona je leta 1910 obsegal 14.314 ha površine ter je bil sestavljen iz 24 občin z 68 kraji, med njimi je bil od leta 1907 dalje tudi trg Gornja Radgona.²

Povprečna velikost občine je bila okoli 600 ha, oziroma v razponu od najmanjše Kapele (298 ha) do največje Negove (1.020 ha).

V sodnem okraju je živelo 12.840 prebivalcev, od tega 5.975 moških in 6.865 žensk, oziroma en prebivalec na 0,89 ha površine.

Skupaj je bilo v okraju 3.122 hiš, pri čemer je bil najmanjši kraj Rinkovci z 10 prebivalci, največji pa Črešnjevci s 628 prebivalci (337 žensk in 291 moških). Povprečen kraj bi imel tako 189 prebivalcev (101 ženska in 88 moških), kar velja za kraja Lokavci pri Negovi in Murščak pri Radencih.

Razmerje med moškimi in ženskami je bilo 1:1,15 za ženske, oziroma žensk je bilo za 14,89 % več kot moških ali 890 v absolutni številki za ženske.

Ženske so prevladovale absolutno v vseh občinah, najbolj v občinah Radenci (+71) in Negova (+65), najmanj pa v občini Stanetinci (+5).

Verska slika nam dokazuje izrazito prednost za katoliško vero, saj je bilo kar 12.810 prebivalcev (99,76 %) katolikov in le 25 protestantov (0,19 %), pa še 3 židje in 2 »ostala«.

Posebno pozornost zasluži analiza jezikovne rubrike, ki pozna možnosti po opredelitvi za občevalni jezik avstrijskih državljanov kot nemški, slovenski in ostali. Tako je bilo v sodnem okraju za nemški jezik opredeljeno 827, za slovenski pa 11.629 ter 2 »ostala« ob 382 inozemcih, to je 0,56 % za slovenski in le 6,44 % za nemški občevalni jezik; inozemci so predstavljali skoraj 3 % vsega prisotnega prebivalstva v sodnem okraju.

Nemško prebivalstvo je bilo porazdeljeno med 14 občin, oziroma med 21 krajev. Največja koncentracija je bila v občini Gornja Radgona, ki je imela kar nemško večino (508 Nemcev, 245 Slovencev in 83 tujcev) ter v vseh štirih vaseh občine Orehovci (59 Nemcev, 363 Slovencev in 15 tujcev). Odstotek nemškega občevalnega jezika v občini Gornja Radgona

je bil kar 60,69 %, v Orehovcih 13,5 %, pri čemer pa so še po posameznih krajih predstavljenih občin odstotki veliko bolj v korist nemškega občevalnega jezika: v trgu Gornja Radgona 174 Nemcev in 118 Slovencev, ali 54,71 % : 37,1 %, ter v Hercegovščaku 334 Nemcev in 128 Slovencev, ali 64,35 % : 24,66 %. V občini Orehovci v kraju Orehovci (22 za nemški in 38 za slovenski), ter predvsem v Žabjaku (10 za nemški in 23 za slovenski, kar pa je že 30,3 % : 69,7 %) pa slika kaže v obeh občinah in krajih z izjemo trga na vinogradniško prebivalstvo ter na viničarske odnose. Število članov družine, glede na število hiš v občini oziroma kraju, kaže na nepreštevilo družino (npr. v 7 hišah v Žabjaku je živelo 33 ljudi ali v Hercegovščaku v 104 hišah 519 ljudi ali 5 prebivalcev na hišo). Tudi kraj Črešnjevci kot največji kraj v sodnem okraju je imel med 628 prebivalci 184 nemških (29,3 %) in 437 slovenskih odločitev (69,6 %).

Podatki, ki nam prikazujejo tujce (382), nam pokažejo, da je le-teh v primerjavi z nemško opredeljenimi prebivalci manj od polovice, pri čemer ni opredeljeno, kakšen je bil jezik teh tujcev, ki pa uradno niso mogli kaj dosti vplivati na politične dogodke v sodnem okraju.

SINTEZA OBDOBJA 1880 – 1910

Okrajno glavarstvo Ljutomer je bilo sestavljeno iz sodnih okrajev Ljutomer in Gornja Radgona, ter je merilo skupaj 31.605 ha. Prebivalstvo je živelo v 53 občinah s 122 kraji, med katerimi so bili tudi trije trgi (Ljutomer, Veržej in Gornja Radgona – od 1907 leta dalje). V 5.970 hišah je živelo 27.516 prebivalcev (14.461 žensk in 13.055 moških, oziroma 52,55 % : 47,45 %).

Povprečna velikost kraja v okrajnem glavarstvu je bila 225 prebivalcev, od tega 118 žensk in 107 moških.

Verska opredelitev je bila izrazito v korist katoliške cerkve (99,8 %) ob le 8 protestantih in 3 »ostalih«. V okrajnem glavarstvu Ljutomer je bilo 8 župnij: Ljutomer, Križevci, Veržej, Mala Nedelja, Gornja Radgona, Kapela, Negova in Sveti Jurij ob Ščavnici.

Občevalni jezik avstrijskih državljanov je bil slovenski v 89,79 % (24.709) in nemški v 5,42 %, pri čemer pa je bilo še 4,76 % (1.311) tujcev z neopredeljenim jezikom. Strnjenost nemških opredelitev je bila večja ob reki Muri, oziroma v radgonskem okraju z izrazito nemško opredelitvijo, ter na vinogradniškem področju gornjeradgonske okolice, kjer so prevladovali viničarski odnosi na relaciji nemški lastnik in slovenski delavec – viničar.

Primerjava podatkov iz leta 1880 ter 1910 pokaže naslednje značilnosti:

– vse rubrike v popisu kažejo na porast v

absolutnih številkah, razen padca števila židov za skoraj polovico (od 14 na 8)

– povečalo se je prebivalstvo za 1.901 prebivalca ali za 9,3 % (+853 ženske in + 1048 moških)

– katoliška cerkev je obdržala visok odstotek (od 99,92 % na 99,83 %) ob povečanju števila 1.877, kar pomeni ob skupnem povečanju prebivalstva v okrajnem glavarstvu le 24 ljudi ali za 1,3 % izpada od vsega povečanja prebivalstva

– opredelitev prebivalstva po občevalnem jeziku se je leta 1910 izvedla dosledneje kot leta 1880, ko je bilo precej »izgubljenih«, povečalo pa se je število ljudi, ki so se opredelili za nemški občevalni jezik (za 729 ali 195,42 %); število prebivalcev, ki so izpovedali slovenski občevalni jezik je naraslo za 337 ali 1,3 %

– razmerje med nemškim in slovenskim občevalnim jezikom je bilo leta 1880 še 1 : 31,9 za slovenski, leta 1910 pa le 1 : 16,5 v prid

slovenskega jezika

– število tujcev se je nedvoumno povečalo z verjetnih 464 v 1880 letu na 1.311, kar je porast za 282,5 % ali za 847 prebivalcev.

Prikazani demografski podatki za okrajno glavarstvo so istočasno tudi poizkus statistično-analitične obdelave teritorija, pri čemer je bila orisana njegova nacionalna in jezikovna opredelitev ter prikazane razvojne tendence v tem prostoru.

Drugi vidiki teh rezultatov so bili delno že obdelani, posebej natančno z vidika delovanja Okrajnega sodišča v Ljutomeru med leti 1900 do 1914.³

OPOMBE

1. Special Ortsrepertorium für 1880, 1890, 1900 und 1910 — 2. Ivan Rihtarič: Prispevek k nastanku trga Gornja Radgona, Kronika 2–3/1985 — 3. Okrajno sodišče Ljutomer in raba jezika (1900 – 1914); magistrska naloga, obranjena na Oddelku za zgodovino FF v Ljubljani 28. 6. 1989

TRG LJUTOMER V PRVIH LETIH SLOVENSKE TRŠKE UPRAVE

MIROSLAV NOVAK

Bogato in izredno dobro ohranjeno arhivsko gradivo trga Ljutomer lahko razdelimo na dva dela, ki sta skozi zgodovino doživela različno usodo. Starejše arhivsko gradivo, ki obsega trideset pergamentnih in štiri papirne listine iz obdobja od 1396 do 1838 ter 156 škafel spisovnega gradiva iz 16. do 19. stoletja, je bilo v letih 1891 in 1894 izročeno v hrambo Štajerskemu deželnemu arhivu v Gradcu. Šele po drugi svetovni vojni je bilo to gradivo na podlagi restitucije vrnjeno in ga sedaj hrani Pokrajinski arhiv Maribor.¹

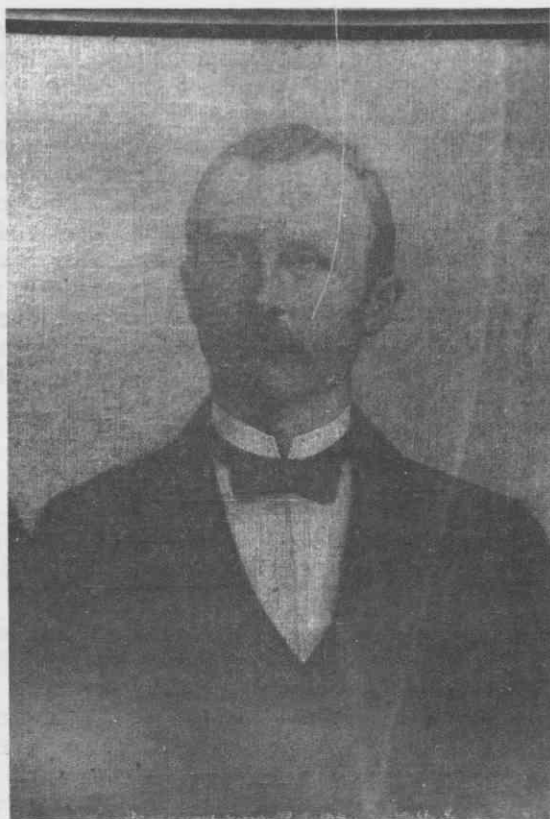
Drugi del ali mlajše arhivsko gradivo, ki je omejeno predvsem na prvo polovico 20. stoletja, se je na srečo ohranil skozi vihro druge svetovne vojne pri trški občini in je bil nato predan v Pokrajinski arhiv Maribor. Za to gradivo je značilno, da ga raziskovalci do sedaj niso kaj prida uporabljali, je pa pomembno, ker se fond Sreskega načelstva Ljutomer skorajda ni ohranil. V nadaljevanju je nanizanih nekaj manj znanih zanimivosti iz življenja in dela prvih let slovenske uprave trške občine, ki jih najdemo bodisi v prepisih originalnih dokumentov, bodisi v povzetkih oziroma omembah v zapisnikih trškega sveta.

Županske posle je med prvo svetovno vojno opravljal Julius Thurn, člani sveta pa so bili dr. Ernst Schwarz, Oswald Hoenigmann, Anton Arnovšek, Ludvik Babnik, Fric Dijak,

Anton Misja, Albert Novak, Jožef Novak, Alojz Rajh, Johan Reisinger, Josef Strasser, Franc Zacherl, Mathias Stermann, Viktor Kukovec in Johan Erjavec. Zapisnike sej trškega sveta so v tem času pisali v nemškem jeziku. Šele na seji trškega sveta dne 18. marca 1918 so slovensko orientirani člani trškega sveta predložili prvi slovensko pisani dokument v vezani zbirki sejnih zapisnikov, ki ga v celoti objavljamo.

»Podpisani odborniki 3. volilnega razreda trga Ljutomer, ki zastopamo po številu sigurno večino vseh davkoplačevalcev kakor tudi prebivalstva občine sploh, predlagamo k edini točki dnevnega reda današnje izredne seje občinskega odbora sledečo resolucijo:

Občinski zastop trga Ljutomer priznava, da so vsi narodi, kakor veliki tako tudi majhni, v vsakem oziru povsem enakopravni in da imajo vsi popolnoma enako pravico do samoodločbe. V popolnem prepričanju, da se zmore le iz medsebojnega priznanja popolne enakopravnosti in iz vzajemnega uvaževanja povsem svobodne samoodločbe vseh narodov razviti njih prava svoboda in bratstvo, medsebojno spoštovanje, vseobči mir in pravo človečanstvo, – dalje v svojem stremljenju po splošnem in trajnem miru, ki naj odstrani vse krivice in vsako nasilje in nadvlado narodov nad narodi in ki naj zajamči v smislu prave

Fric Dijak, portretiran leta 1912

demokracije vsem narodom kakor tudi vsem narodnim manjšinam samostojni in svobodni razvoj in neovirano prijateljsko tekmovanje v kulturnem in gospodarskem napredku v korist vesoljnega človeštva, – in končno v trdnem pričakovanju, da je le z ustanovitvijo skupne samostojne države za vsa tri jugoslovanska plemena avstro-ogrške monarhije pod žezlom habsburške dinastije in v okviru avstrijske monarhije zajamčen obstanek slovenskemu narodu, ki ima, če tudi majhen, ravno tako pravico živeti kakor vsak drugi narod, – izjavlja občinski zastop Ljutomerski slovesno, da se z deklaracijo, podano v avstrijskem državnem zboru dne 30. majnika 1917 po državnoborski delegaciji združeni v jugoslovanskem klubu povsem strinja in se isti v celem obsegu zadostno in z navdušenjem pridružuje.

V Ljutomeru dne 18. marca 1917«.²

Podpisani so Anton Misja, Ludvik Babnik, Alojz Rajh, Viktor Kukovec, Franc Zacherl, in Fric Dijak.³ Avtor resolucije je bil verjetno Anton Misja.

Nemško orientirani člani pa so se opredeljevali za »mariborsko resolucijo«, ki se je zavzemala za nedeljivost Štajerske v okviru nemške Avstrije. Po glasovanju za eno ali drugo resolucijo so bili poslanci slovenske opredelilne poraženi.⁴

Toda socialdemokrat Viktor Kukovec je že pol leta zatem z odločno akcijo⁵ zamenjal župana Juliusa Thurna z narodno zavednim

Antonom Misjo. Sprememba oblastne garniture v trgu Ljutomer je bila izvedena v romantično sentimentalnem tonu, saj arhivski vir poroča, da je župan Julius Thurn »ves pobit sedel v fotelj. Solze so mu zalile oči. Tudi Kukovcu je bilo nekako tesno pri srcu... Najprej v slovenskem potem pa v nemškem razglasu se je župan poslovil od tržanov. A. Misja je takoj prevzel posle ter skrbel v prvi vrsti za mir in red.«.⁶

Prvi zapisnik seje trškega sveta⁷ v slovenskem jeziku je z dne 16. novembra 1918. Na tej seji so bili navzoči občinski poverjenik⁸ Anton Misja »in po njem imenovani posvetovalci za občinsko upravo g.g. Babnik Ludvik, Dijak Franc in Kukovec Viktor.«⁹ Že na seji trškega sveta 5. avgusta 1919 so sprejeli sklep, da se svet zaradi lažjega in tekočega poslovanja razširi za tri člane. Predlagani so bili Alojz Krajnc, Franc Stajnko, Fran Zacherl.¹⁰

Glavni viri dohodkov trške občine so bili iztržki od prodanega vina iz vinogradov na Gomili in v Brebrovniku,¹¹ najemnine trških nepremičnin, prodaje lesa iz trških host in različne takse. Tako je bilo treba plačati:

1 a) za prostovoljen sprejem tuzemca v domovinsko zvezo 200 K

b) za zagotovitev sprejema inozemca v domovinsko zvezo 1000 K; ako nasledujejo prostovoljno sprejetega tuzemca ali inozemca, kateremu se je zagotovil sprejem v domovinsko zvezo, obenem v domovinski pravici druge osebe, ne sme skupna taksa (rodbinska taksa) presežati štirikratne, za eno osebo določene takse; če inozemec, kateremu se je zagotovil sprejem v domovinsko zvezo, ne dobi jugoslovanskega državljanstva, se mu plačana taksa vrne

2) za vsak razglas z nabitkom na občinsko tablo 4 K

3 a) za prostovoljno dražbo premičnin ali za prostovoljno zakupovanje nepremičnin 2 % izkupila ali zakupnine, najmanj pa za vsakega pol dne 20 K

b) za izklicevalca se plača za vsakega pol dne 10 K

4) za ogled na mestu v stavbnih ali drugih zadevah strank 50 K

5 a) za odobritev razdelilnega načrta (parcelizacije) 100 K

b) za določitev stavbne črte in nivela, če se izvrši ločeno od stavbne dovolitve 100 K

c) za stavbno dovolitev

– pri novih stavbah 50 K

– pri prezidavah ali pri bistvenih popravah ali preuredbah 30 K

d) za dodelitev stanovanja in porabe 10 K; ako je treba vsled uime graditi nove stavbe ali stare prenavljati, so te stavbe proste takse

6) za izdajo domovnice (domovinskega lista) se plača za tiskovino 2 K

7) za uradni prepis sejnega zapisnika ali drugih uradnih spisov, za vsako čeprav le za-

četo stran 2 K

8) za vsako vročitev povabil ali drugih uradnih spisov, razen če gre za vročbe, ki se morajo v javnih zadevah izvršiti na zahtevo drugih oblastev, uradov in občin, v kraju uradnega sedeže 2 K; v ubožnih zadevah se ta taksa ne pobira

9) za izdajo izpričeval, certifikatov in drugih uradnih potrdil 2 K; v ubožnih zadevah se ta taksa ne pobira

10) za prireditve splošno pristopnih plesnih zabav za en dan 50 K, poleg tega za vsakega godca 20 K

11) če so gostilne in kavarne odprte čez policijsko uro, se plača za vsako noč 20 K; kadar se pri tem ne prekoračijo tri ure, se plača za vsako uro 5 K

12) za tombolo, kegljanje na dobitke, streljanje na dobitke in sploh za vsako igro na dobitke 20 K

13) za tekmovalno vožnjo ali za tekmovalno jahanje 50 K

14) za prireditve umetnega ognja, bakljade ali za javne zabavne obhode v preoblekah 20 K

15) za slovesno praznovanje svatbe 20 K

16) za predstave v gledališčih, cirkusih in varijetjih in za koncerte, od vsake predstave 20 K; ako se take predstave prirede v dobrodelne namene, so oproščene občinske takse, vendar pa ima županstvo pravico zahtevati dokaz, da se je čisti dohodek tudi resnično uporabil za dobrodelne namene

17) za posestnike menezarij, vrtiljakov, strelišč, panoram, gugalnic in marionetnih gledališč, telovadcev, brzotekov, čarodejev i.t.d., potem za predstave z električnimi in elektrotehničnimi aparati (n.pr. s kinematografi) in enake umetniške prireditve za vsak dan 20 K

18) I. za živinski in mesni ogled pri mesarjih:

a) za vsako veliko žival 5 K

b) za vsako malo žival 2 K

II. za izvedenski ogled vsake živali pri posestnikih, preden se izda za njo živinski potni list

a) za konja 5 K

b) za vsako veliko žival 2 K

c) za vsako malo žival 1 K

Za ogled več živinčet enega in istega posestnika naenkrat ne sme ogledna pristojbina presežati desetkratne, za ogled črede (to je najmanj 30 glav iste vrste in istega posestnika) pa ne dvajsetkratne pristojbine, ki je dovoljena v enak namen za ogled posamičnih živali iste vrste.

19) za izdajo živinskega potnega lista brez ozira na število živinčet 2 K

20) za vsakega psa 8 K

Kdor ukoristi taksi zavezane pravice brez dovolitve (sodelovanja) občinskega urada ali, če to po veljavnih predpisih ne bi bilo potrebno, brez prejšnjega naznanila občinskemu

uradu, plača takso v dvojnem znesku.

Zelo natančno je bil določen tudi cenik javne tehtnice. Takse za tehtanje so se konec leta 1920 gibale od 80 vinarjev do 2 kron.¹²

Občina je imela veliko različnih izdatkov. Naštejmo le nekatere: tako je 500 kron darovala za vzdrževanje vpoklicanega vojaštva novembra 1918, 20 kron podpore Zavodu za slepe v Gradcu,¹³ skrbeti je morala za plače in doklade občinskih uslužbencev – straževodja, občinskega redarja, poljskega in gozdnega čuvaja, občinskega tajnika, hlapca, za osebje v elektrarni, za nagrade in potne stroške članov trškega sveta, za opravljanje županskih poslov, za različne odškodnine, za socialne podpore, itd.

Zaključni račun občine za leto 1918 nam pove, da so se izdatki pokrili s prihodki, v blagajni pa je ostalo še 113 kron in 59 vinarjev,¹⁴ leta 1919 pa celo 64.793 kron in 85 vinarjev.¹⁵

Največje in najsodobnejše trško podjetje je bila elektrarna in z njo povezano električno omrežje. Delavci, zaposleni v trški elektrarni, so imeli status občinskih uslužbencev, zato jih je trški svet razporejal na delovna mesta, jim določal višino plač, pa tudi odpuščal z dela z enomesečnim odpovednim rokom.

Za strokovno in tehnično plat delovanja elektrarne in za trško električno omrežje je skrbel vodja elektrarne,¹⁶ njemu je pomagal pomožni inštalater.¹⁷ Poleg vodje elektrarne in pomožnega inštalaterja je bil v elektrarni zaposlen še kurjač. Za opravljeno delo je trški svet v začetku leta 1919 obljubil vodji elektrarne »300 K stalne plače na mesec, od 1. maja tekočega leta prosto stanovanje s pritlikino v elektrarni, letno 10 kubičnih metrov drv, polovico njive nasproti Pekarjeve hiše v hasnovanje, in polovico zaslužka od inštalacij, to je 2 kroni od delovne ure, druga polovica pa pripada občini.«¹⁸ Pomožni inštalater je zaslužil prav tako dve kroni na uro, ni pa imel drugih bonitet.¹⁹

V obdobju od 1918 do 1920 je moral trški svet odkloniti več prošenj za službo kurjača v elektrarni. Velik interes za to delovno mesto si lahko razlagamo z relativno dobrim zaslužkom. V začetku leta 1919 je kurjač prejemal 180 K na mesec, 10 kubičnih metrov drv na leto in v hasnovanje polovico njive nasproti Pekarjeve hiše.²⁰

Uporabnikom so različno obračunavali električno energijo in to pavšalno ali pa na podlagi ugotovljene porabe s pomočjo števcev. Tovarnarju Ignacu Sinigoju so tako zaračunali »toliko konjskih sil, kolikor jih zavarovalna žica vzdržati in prenašati zmore.«²¹ Zaradi različnega obračunavanja porabljene energije je šest tržanov vložilo prošnje z željo, da bi plačevali porabljeno energijo elektromotorjev po pravičnih cenah. Glede na splošno pomanjkanje materiala »kakor kamnita,

tako sirovega olja«, svojih motorjev niso popolnoma izkoriščali, zato je trški svet sklenil, da se prispevki znižajo samo za gospodarske motorje na 5 kron po konjski sili.²² Cena električne energije se je zviševala v skladu z zvišanji obratovalnih stroškov, vendar ne za vse porabnike enako. Na seji trškega sveta dne 29. maja 1920 je predsednik ugotovil, da je »sedanja pavšalna cena nepravilna v odnosu na ceno energije, ki se ugotavlja s števci. Cena za pavšalno elektriko se je povečala že na seji dne 19. novembra 1919 za 150 %, 30. januarja 1920 pa še za 50 %, medtem pa se je cena porabljene energije, ki se ugotavlja s števci zvišala samo za 50 %. Trški svet je nato soglasno sprejel sklep, da se cene ne glede na načine ugotavljanja porabljene energije procentualno enako zvišujejo.²³

Seveda je imela elektrarna poseben režim obratovanja, zato so morali porabniki energije izven obratovalnega časa posebej zaprositi trški svet za električno energijo. Tako je bilo lastnikom motorjev z mlatilnicami ves dan omogočeno nemoteno delo v času spravila zrnja.²⁴ Ferdinandu Kosiju, lastniku kino gledališča, pa je trški svet dovolil uporabljati električno energijo za štiri predstave na teden po navadni ceni in sicer po 2 kroni 80 vinarjev za kilovat, za žarnico na ulici pa so pavšalno zaračunali 9 kron mesečno. Vodja elektrarne je moral napraviti vse potrebno, »da ob času predstav električni tok regulira tako, da se drugim konsumentom vsled tega luč ne poslabša.«²⁵

Delovanje elektrarne trški občini ni prinašalo dobičkov. Leto 1918 je zaključila z izgubo 1 krone,²⁶ leto 1919 pa kar z 18.990 kronami in 87 vinarji.²⁷ Edino na podlagi nerentabilnosti trške elektrarne si lahko razlagamo akcijo povezovanja predstavnikov trga Ljutomeru z mestnim zastopom Ptuj in drugimi zainteresiranimi glede razširitve električnega omrežja elektrarne Fala na obravnavano področje.²⁸

Trški svet se je ukvarjal tudi s kmetijsko politiko. Na seji dne 30. januarja 1920 so ugotovili, da v trgu potrebujejo:

300 motik, 100 lopat, 100 sekir, 10 plugov, 50 kos, 3 kosilnice, 5 strojev za luščenje koruze, 2 trijarja in 5 reporeznic.²⁹ Ko pa je okrajni komisar za agrarne operacije v Mariboru predlagal komasacijo zemljišč v občini Ljutomer, je bil trški svet mnenja, da le – ta ni izvedljiva.³⁰

Iz prej navedenega cenika taks je razvidno, da je bilo pridobivanje domovinske pravice lahko tudi draga investicija. V prvih povojnih letih je trški svet obravnaval 18 prošenj, od tega jih je 12 pozitivno rešil, eno pogojno pozitivno, 5 pa jih je odklonil. Obrazložitve odklonjenih prošenj so bile v glavnem argumentirane s prekratim rokom stalnega bivanja državljana zaradi nedorečene zakonodaje gle-

de pridobivanja državljanstva.

Za red in mir v trgu je v prvi vrsti skrbel trški svet. Konec leta 1920 so izgnali zaradi tatvine zakonca F. in A. R. in sprejeli sklep, da je treba »tudi vsakogar, kdor nima v občini domovinske pristojnosti, pa bode zaradi tatvine kaznovan, iz občine izgnati.«³¹

V Ljutomeru je delovalo več ustanov bodisi na dobrodelnem bodisi na izobraževalnem področju.

– Siromašni sklad

Siromašnemu skladu je v letu 1918 ostalo 3.244 kron in 6 vinarjev³², v naslednjem letu pa celo 5.949 kron in 71 vinarjev.³³

– Dr. Gottweisova bolnišnična ustanova

Dr. Gottweisova ustanova, ki je oskrbovala trško bolnišnico, je imela v letu 1918 9.499 K 82 v prejemkov in 2.818 K 80 v izdatkov,³⁴ leta 1919 pa zaradi izredno dobre vinske letine kar 52.445 kron in 57 vinarjev prihodkov in samo 2.802 kron in 1 vinar izdatkov.³⁵ Zaradi visokega pozitivnega salda je trški svet sklenil, da si občina kratkoročno sposodi iz sklada 48.000 kron za pokritje tekočih občinskih stroškov stroškov elektrarne. Posojilo naj bi občina vrnila z obrestmi vred, potem ko bi prodala vinski pridelek leta 1920.³⁶ Istega leta so iz vinograda dr. Gottweisove bolnišnične ustanove v Desnjaku na javni dražbi prodali 902 litrov vina po 20 kron.³⁷

– Dr. Gottweisova šolska ustanova

Dr. Gottweisove meščanska šolska ustanova je imela v letu 1918 8.4237 K 61 v prihodkov in 6.829 K izdatkov,³⁸ v letu 1919 je imela ustanova le 2.001 krono in 13 vinarjev prihodka ter samo 800 kron izdatkov.³⁹

– Pokopališki fond

Pokopališki fond je imel v letu 1918 1.872 K ostanka,⁴⁰ v letu 1919 pa 2.087 kron in 2 vinarja.⁴¹

– Volilo gospe Hedvike Grafskopf

Volilo gospe Hedvike Grafskopf za občinske siromake je znašalo 1.000 avstrijskih kron. Občinski svet je bil v dilemi, ali naj takoj zamenja denar, ali pa naj počaka, da se izboljša valutna razlika.⁴⁴

– Ubožna hiša

Trški svet je vzel na znanje poročilo o prepirih med ženskami v ubožni hiši.⁴³

– Gasilsko društvo

Pred in med prvo svetovno vojno je v Ljutomeru delovalo nemško gasilsko društvo, zato so sredi leta 1919 poverili reorganizacijo Janku Dijaku. V obdobju, ko v trgu ni bilo organizirane gasilske službe, so ustanovili poseben sklad v višini 500 kron. S tem denarjem

naj bi se plačali tisti gasilci, ki bi pri eventuelnih požarih ponoči stražili ali bi bili potrebni pri gašenju še naslednji dan. V drugi polovici leta 1920 je novoustanovljeno gasilsko društvo predložilo potrjena pravila delovanja trškemu svetu in od njega prosilo, da se mu izroči gasilsko orodje in celotno premoženje razpuščenega društva Freiwillige Feuerwehr, kar je trški svet tudi odobril.

– Obrtna nadaljevalna šola

V šolski odbor obrtne nadaljevalne šole so izvolili Viktorja Kukovca,⁴⁴ na eni izmed naslednjih sej trškega sveta pa je le ta prispeval 500 kron za šolsko leto 1920 in 1921.⁴⁵

– Meščanska šola

Trška občina se je z izjavo dne 24. avgusta 1919 skupaj z okrajno posojilnico in okrajnim zastopom zavezala vzdrževati meščansko šolo. Trški svet je izvolil v vzdrževalni odbor Antona Misjo in Viktorja Kukovca.⁴⁶

– Murski sokol

V začetku leta 1919 je Murski sokol zaprosil za dodelitev telovadnih prostorov. Posestnik Ludvik Babnik je predlagal, da se zapleni telovadnica v prejšnji nemški šulfereinski šoli, hišna številka 160 in se da v najem za določeno najemnino. Ta sklep je bil soglasno sprejet.⁴⁷

– Narodna čitalnica

Trški svet je omogočil Narodni čitalnici v Ljutomeru osnovne pogoje za delovanje. Brezplačno ji je dovolil uporabljati veliko omaro v občinski pisarni, katero je prej uporabljala tudi Südmärkische Volksbücherei v Ljutomeru za knjižnico. Na razpolago pa je dal občinsko pisarno za izposojanje knjig pod pogojem, da le-to ne bo motilo občinskega poslovanja. Prostorski problem čitalnice so nameravali dokončno rešiti, ko bi se iz sobe v prvem nadstropju občinske hiše izselil kurjač, ki je bil zaposlen v trški elektrarni. Sobo naj bi čitalnica brezplačno uporabljala kot društveni prostor.⁴⁸

– Plesna šola

Okrajno glavarstvo je kar dvakrat zapored zahtevalo mnenje trške občine o krajevni potrebi plesne šole v Ljutomeru. Prosilca sta bila Maks Cvetko in Bruno Rotter. Trški svet je ugotovil, da za plesno šolo obstaja krajevna potreba, zato je na oba spisa odgovoril pozitivno.⁴⁹

Prošnji Josipine Pogruic, posestnici iz Ljutomera, ki jo je vložila pri okrajnem glavarstvu za podelitev gostilničarske koncesije na hišno številko 105 v Ljutomeru, trški svet ni ugovarjal, ugotovil pa je tudi, da za prodajanje žganih pijač na drobno ni nobene krajevne

potrebe, vendar pa nima nič proti, če se »žgane opojne pijače dodajajo kot dodatek k čaju in kavi«.⁵⁰ Nasprotno pa prošnji Julija Strasserja za podelitev gostilniške koncesije ni ugodil z obrazložitvijo, da pred gostilno ni dovolj prostora, »da bi vozovi lahko stali ob strani ceste.«⁵¹ Sredi leta 1920 pa je trški svet podprl prošnjo Marije Seršen iz Ljutomera za podelitev gostilničarske in krčmarske koncesije na hišo številka 70 z obrazložitvijo, da je »prosilka samosvoja, zanesljiva in neoporečna. Hišna številka 70 v Ljutomeru je sposobna za gostilničarski obrt, je zidana ognjevarno in se policijsko lahko nadzoruje. Pred hišo je prostora dovolj, da vozovi lahko ob strani ceste stojijo. Ne o prosilki ne o njenih rodovincih živečih z njo v jedni družini niso znane takšne stvari, radi katerih bi se smelo misliti, da bi se rabil obrt za prepovedane igre, pijančevanja in nesramnosti«. Trški svet je ugotovil krajevno potrebo za ureditev take gostilne, ker se koncesija, podeljena na hišo številka 13, ki je last Alojza Krajnca, ni izvajala.⁵²

Ludvik Mohorič, Marija Maretič in Matija Rižnar so v začetku leta 1920 prosili za ustanovitev komisijskih trgovin. Trški svet je sklenil, da v Ljutomeru ne bodo ustanavljali tovrstnih trgovin, ker bi s tem prikrivali prekupčevanje in navijanje cen.⁵⁶ Enako je trški svet menil v primeru trgovca Andreja Robinščaka, ki je zaprosil za trgovino z živino in za trgovino z »deželjskimi pridelki na debelo«,⁵⁷ v drugi polovici leta 1919 pa je ugotovil, da v trgu obstoji potreba za podelitev koncesije za trgovino z mešanim blagom na debelo, za katero je zaprosil Viktor Kukovec.⁵⁸ Franjo Repič je konec leta 1920 zaprosil za koncesijo za »trgovino s kolonijskim, specarijskim, materialnim in manufakturnim blagom in z deželnimi pridelki na debelo«. Zaradi »prejšnje poizvedbe in ogleda obratnih prostorov« se niso takoj odločili.⁵⁹ Na naslednji seji so sprejeli sklep, da so prostori lokala primerni in da obstaja krajevna potreba za tako trgovino.⁶⁰

Zaradi spremenjenih političnih razmer so člani trškega sveta v začetku leta 1919 ugotovili, da ljutomerska hranilnica ne bo zmogla vzdrževati trškega zdravnika dr. Adolfa Falta s podporo, ki je znašala 1.200 kron, zato so jo s 1. 1. 1919 ukinili.⁶¹ Naslednje leto so zdravnika odstavili, zdravstveni okraj Ljutomer – trg pa združili z zdravstvenim okrajem Ljutomer-okolica.⁶² Novi okrajni zdravnik dr. Haring je že takoj na začetku opozoril, da je bil viadukt pri hranilnici velikokrat onesnažen. Trški svet je sklenil »v viaduktu nabiti svarilno tablo s prepovedjo onesnaževanja pod globo 20 K, oziroma 24 ur zavora.«⁶³

Na koncu bi veljalo omeniti še naprežanje vodstva trške občine za ureditev poljske železnice in za železniško povezavo Murska Sobota – Ljutomer – Ormož ter za ureditev kopalnišča na Globetki. Na socialnem področju so

dokaj uspešno pomagali socialno ogroženim tržanom z dodelitvami denarnih ali materialnih pomoči in z iskanjem skrbnikov ali varuhov. Trški svet je bil zadolžen za sezname begunskih družin, ki so konec leta 1918 še potrebovale begunsko podporo,⁶⁴ za njihovo nastanitev in preselitve⁶⁵ ter za razdelitev izkaznic za cenejši sladkor in moko, »ki se bodo razdelile med begunce, uradnike učitelje in najpotrebnejše osebe v občini«.⁶⁶

OPOMBE

1. Dr. Jože Mlinarič, Trg Ljutomer 1396–1927, katalog k razstavi, Maribor 1986 — 2. Bodisi, da je napaka pri pisanju, bodisi da je izkrivljen datum. Pravilno 1918 — 3. Zapisnik z dne 18. 3. 1918 — 4. Zapisnik z dne 18. 3. 1918 — 5. 2. novembra 1918 — 6. Prevrat v ljutomerskem okraju, zapisal Jan Baukart, Ma/93, Zbirka Prevratni dogodki na Slovenskem Štajerskem, Pokrajinski arhiv Maribor — 7. Trški svet se je v novi državni skupnosti najprej imenoval občinsko posvetovalstvo, nato občinski svet, od leta 1920 gerentski svet trške občine — 8. Na drugi seji se je imenoval vladni občinski poverjenik, nato se je preimenoval v vladnega poverjenika in v letu 1920 nosil naslov gerent v vlogi predsednika trškega sveta — 9. Zapisnik z dne 16. 11. 1918 — 10. Zapisnik z dne 5. 8. 1919 — 11. Leta 1919 so prodali skupaj 4.442 litrov vina. Glej zapisnik z dne 12. 11. 1920 — 12. Zapisnik z dne 29. 12. 1920 — 13. Zapisnik z dne 16. 11. 1918 — 14. Zapisnik z dne 5. 8. 1919 — 15. Zapisnik z dne 10. 7. 1920 — 16. Najprej je to delo opravljal Alojz Grassmug, a so ga zaradi pijančevanja in nepokorš-

čine na izredni seji trškega sveta dne 30. 3. 1919 zamenjali z Martinom Čosičem — 17. Konec leta 1918 je to delo opravljal Friderik Mäst — 18. Zapisnik z dne 30. 3. 1919 — 19. Zapisnik z dne 13. 12. 1918 — 20. Zapisnik z dne 12. 2. 1919 — 21. Zapisnik z dne 6. 5. 1919 — 22. Zapisnik z dne 12. 2. 1919 — 23. Zapisnik z dne 29. 3. 1920 — 24. Zapisnik z dne 5. 8. 1919 — 25. Zapisnik z dne 5. 8. 1919 — 26. Zapisnik z dne 5. 8. 1919 — 27. Zapisnik z dne 10. 7. 1920 — 28. Zapisnik z dne 14. 1. 1920 — 29. Zapisnik z dne 30. 1. 1920 — 30. Zapisnik z dne 29. 3. 1920 — 31. Zapisnik z dne 28. 12. 1920 — 32. Zapisnik z dne 5. 8. 1919 — 33. Zapisnik z dne 10. 7. 1920 — 34. Zapisnik z dne 5. 8. 1919 — 35. Zapisnik z dne 10. 7. 1920 — 36. Zapisnik z dne 4. 9. 1920 — 37. Zapisnik z dne 12. 11. 1920 — 38. Zapisnik z dne 5. 8. 1919 — 39. Zapisnik z dne 10. 7. 1920 — 40. Zapisnik z dne 5. 8. 1919 — 41. Zapisnik z dne 10. 7. 1920 — 42. Zapisnik z dne 14. 1. 1920 — 43. Zapisnik z dne 6. 5. 1919 — 44. Zapisnik z dne 13. 10. 1920 — 45. Zapisnik z dne 12. 11. 1920 — 46. Zapisnik z dne 19. 11. 1919 — 47. Zapisnik z dne 12. 2. 1919 — 48. Zapisnik z dne 12. 2. 1919 — 49. Zapisnik z dne 13. 10. 1920 — 50. Zapisnik z dne 12. 2. 1919 — 51. Zapisnik z dne 14. 6. 1919 — 52. Zapisnik z dne 10. 7. 1920 — 53. Zapisnik z dne 14. 6. 1919 — 54. Zapisnik z dne 10. 7. 1920 — 55. Zapisnik z dne 4. 9. 1920 — 56. Sklep na seji z dne 14. 1. 1920 in Zapisnik z dne 30. 1. 1920 — 57. Zapisnik z dne 29. 2. 1920 — 58. Zapisnik z dne 4. 9. 1920 — 59. Zapisnik z dne 13. 10. 1920 — 60. Zapisnik z dne 12. 11. 1920 — 61. Zapisnik z dne 12. 2. 1919 — 62. Zapisnik z dne 29. 3. 1920 — 63. Zapisnik z dne 29. 3. 1920 — 64. Zapisnik z dne 13. 12. 1918 — 65. Zapisnik z dne 6. 5. 1919 — 66. Zapisnik z dne 29. 3. 1920

STRANKE V PREKMURJU MED OBEMA VOJNAMA

FRANC KUZMIČ

S strankarsko družbeno ureditvijo nove države SHS je bilo priključeno k Jugoslaviji Prekmurje, novo področje, kamor so hodili predstavniki raznih strank iskat svoje pristaše, predvsem v času pred volitvami. Stranke so, kot pač stranke, v svojih programih obljubljale vse mogoče in nemogoče, kaj pa so v končni fazi izpolnile, je drugo vprašanje.

O politični osveščenosti po prvi svetovni vojni med najširšimi množicami v Prekmurju ne moremo govoriti.

V Prekmurju so med verskimi skupnostmi najštevilnejšiji katoličani, zato je povsem razumljivo, da se je tu prva pojavila Slovenska ljudska stranka (SLS). Stranko je vodil Kleklov dobri znanec iz mladosti dr. Anton Korošec. Klekl je imel sorodne poglede, zato se je takoj oprijel te stranke. To je v svojih spominih takole pojasnil: »Nastopil sem za

katoliško slovensko in hrvatsko ljudsko stranko. Njen program je bil podoben programu ogrske ljudske in krščanske socialne stranke, le da je vseboval še zahtevo po avtonomni federativni ureditvi države. Ta program je priznaval manjšinske pravice državljanov, ki niso bili slovenskega materinega jezika in se boril za uveljavitev teh pravic... Pisno in ustno sem vedno in odločno zahteval priznanje pravic madžarske manjšine, skupaj s poslancem Jeričem, tako v Beogradu, kakor tudi doma. Bili smo naziranj, da tisti ni kristjan, ki hoče vzeti kateremkoli ljudstvu to, kar mu je Bog dal, to je narodnost...«¹

Tako je že upokojeni župnik Jožef Klekl 5. januarja 1920 sklical v Soboti tabor zaupnikov Prekmurja, na katerem so ustanovili v sklopu SLS Kmečko zvezo za Prekmurje.² Klekl je hotel v zvezo pritegniti tudi evangeli-

čane v Prekmurju. Poziv je bil objavljen tudi v tedniku *Novine*, kajti »edna mati je rodila nje i nas: slovenska. Loči nas vera, ne sme nas pa lübezen, ar smo si bratje . . . Vsi smo krščeniki . . . v Kmečko zvezo. Ta nas mora vezati vküp, bratje evangeličani.«³

Kmalu so nastale še podružnice po vaseh.⁴

Stranka je hotela s socialnimi in gospodarskimi zahtevami zadovoljiti revno prebivalstvo in ga politično pridobiti zase. Svoj program so razgrnili na prvem večjem zborovanju v Beltincih 20. junija 1920. Program bi lahko zreducirali v tri poglobitve zahteve: 1. ohraniti Prekmurcem vero in versko šolo, 2. znižati bremena in dati vse mogoče pravice, 3. zagotoviti Sloveniji avtonomijo in še posebne pravice Prekmurju.

V Lendavi je bil ustanovni občni zbor te stranke 4. julija 1920.⁵

Strankino glasilo je bil tednik *Novine*, ki je izhajal sicer že prej kot informativni in krščanski katoliški tednik za Prekmurce, pisan v prekmurščini. Za pripadnike madžarske narodnosti je izhajal *Népujság* (Ljudski glas).

Pred volitvami leta 1921 se je SLS izrekla za enotno državo in enakopravnost vseh delov države ter zahtevala upravno celoto Slovenije.⁶ Za enak program se je zavzemal Klekl, le da je v mejah Slovenije terjal za Prekmurje še posebno avtonomijo glede uprave, kulture in šolstva.

Kleklovi nasprotniki so 12. septembra 1920 na zborovanju v Soboti ustanovili Kmetijsko stranko za Prekmurje. Namen stranke je bil organizirati prekmurske kmetovalce za čim bolj uspešno varstvo kmečkih koristi. Pobudnik te stranke je bil Anton Koder, sicer pristaš Jugoslovanske demokratske stranke.⁷ Sicer pa zametek take stranke sega v začetek tega leta, ko je na ustanovitvenem zboru Kmečke zveze Anton Štrekelj priporočal ustanovitev liberalne Samostojne kmečke zveze, a so prisotni predlog zavrnili.

Strankino glasilo je bil tednik *Prekmurski glasnik*.⁸

Toda ta stranka v javnosti ni naletela na zadosten odziv, posebno še, ker so se bližale volitve v ustavodajno skupščino. Tako so soboški liberalci omenjeno stranko preimenovali, oziroma so ustanovili Domačo verstveno (gospodarsko) stranko.

Zahteve Domače verstvene stranke so bile:

– kmet je zaprt in odtrgan od vseh strani, ne more niti ničesar prodati; pomagati bi mu morali tako, da bi Prekmurcem dovolili direktno izvažanje presežkov letnih pridelkov v sosednje države

– vrniti se morajo v času vojne odvzeti zvonovi

– narediti je potrebno normalnotirno železnico Murska Sobota – Ljutomer – Ormož in avtomobilsko zvezo od Lendave preko Sobote do Maribora

– začeti elektrifikacijo Prekmurja
– v Rakičanu ustanoviti kmetijsko šolo
– zagotoviti je treba varnost za vloženi denar v bankah

– grofovsko zemljo naj dobijo v najem siromaki

– ustanoviti je treba posredovalnico za delo v Murski Soboti za 8000 poljedelskih delavcev

– ohraniti je potrebno prekmurščino, v urade nastavljati predvsem domačine in uradne dopise je treba razglašati v prekmurščini

– vpeljati je treba uradne dneve na Cankovi, pri Gradu, v Križevcih, Črensovcih in Beltincih

– pri Sv. Juriju ali pri Gradu je potrebno ustanoviti okrajno glavarstvo, sodišče in davčni urad.⁹

Na volitvah v ustavodajno skupščino je stranka doživela neuspeh, zato je bil 10. aprila 1921 v Soboti zbor zaupnikov in simpatizerjev Jugoslovanske demokratske stranke. Dne 23. aprila 1921 je pripravljali odbor ustanovil mestno organizacijo JDS za Sobotino in okolico. Na ustanovnem zboru so sprejeli resolucijo, zahteve pa so bile skoraj enake kot prej. Tokrat so poudarili:

– takoj naj začne voziti vlak Murska Sobota – Hodoš

– graditev železnice Murska Sobota – Ljutomer – Ormož

– ustanovitev okrožnega sodišča v Soboti

– popravek napak pri razdelitvi grofovske zemlje in imenovanje komisije za delitev drv

– uradne objave se morajo razglašati v prekmurščini, v državne službe je potrebno sprejeti tudi domačine

– uvesti uradne dneve sodišča in politične oblasti pri Gradu, v Križevcih in Beltincih

– državna meja mora potekati po Rabi

– preureditev sodnih okrajev tako, da bodo kraji iz župnij Beltinci, Turnišče, Bogojina in Črensovci spadali k sodišču v Soboti.¹⁰

Pred volitvami leta 1923 so se demokrati spet zavzeli za ustanovitev politične stranke. Tako je bil 6. januarja 1923 občni zbor JDS za Sobotino in okolico. Istočasno je bil to kandidacijski sestanek za skupščinske volitve. Za kandidata so predlagali Štefana Kūharja, posestnika in gostilničarja iz Markišavec. Hkrati pa je bil še ustanovni zbor Vjedinjene Prekmorske Stranke, seveda kot podružnice mariborske JDS. Sprejeli so tudi svoj program, ki je bil objavljen v tedniku *Mörska krajina*.¹¹

Med ostalim so zahtevali svobodo, da si vasi same izberejo svoje notarje, učitelje in drugo osebje. Agrarna reforma naj bo pravična. Ustanavljajo naj društva, s pomočjo katerih bo prišel kmet do cenejših in modernejših strojev, gnojil in semen. Davčni zakoni naj bodo preprosti (razumljivi). V vaških šolah naj se učijo le tisto, kar bodo v življenju gotovo potrebovali. Ceste in železnice mora vzdr-

ževati država. V vasi je treba zagotoviti šolo, lekarno, zdravnika, knjižnico. Uvesti se mora starostno zavarovanje in država mora poročati o porabi sredstev. Za vojsko naj se delež manjša, kakor tudi služenje vojaškega roka. Za vojno se lahko odločijo samo ljudje in to z glasovanjem. Enakopravnost vseh veroizpovedi, v šolah mora biti učni jezik prekmurščina, kjer so pa manjšine (Madžari in Nemci), pa pouk v ustreznem jeziku. Vsak dan po eno uro se naj učijo državni (slovenski) jezik in zaradi občevanja tudi madžarščino (vsaj nekaj let). V M. Soboti so zahtevali še eno povsem madžarsko šolo zaradi precejšnjega števila Madžarov. Učitelje in uslužbence, ki niso sprejeti v službo ali so iz nje odpuščeni iz kakršnih koli vzrokov, je treba sprejeti v službo ali upokojiti. Že zaposlene uradnike je treba plačati in razvrstiti po njih sposobnosti in izobrazbi. Zagotoviti varnost ljudi, človekove pravice. Zaradi zaostalosti v industriji naj država pomaga malim obrtnikom tako, da jim zaupa večja dela, omogoči naj jim cenejšo gonilno silo (bencin itd.), moderne stroje in posojila z obrestmi. Pri delih v Prekmurju, ki so državnega pomena, naj dobijo prednost domačini; omogoči naj se jim tudi delo v tujini. »Nejstemblani« denar naj se zamenja s kakšnim odstotkom odbitka. Po Prekmurju naj se omogoči tranzit po železnici, zato se naj začeta gradnja železnice Sobota – Ormož čimprej naredi. Na Muri naj naredijo elektrarne in jo hkrati regulirajo. V kratkem naj bo narejena telefonska mreža od Cankove proti Juriju in tudi do Dobrovnika. Ceste in mostove naj vzdržuje država. Omogočiti je treba šolanje v tujini (tudi na Madžarskem), pomaga pa naj tudi država. Malim mesarjem odobriti prosti zakol. Invalidom zagotoviti zadostno podporo in njihovi telesni poškodbim primerno službo. Hranilnicam, ki so jih ustanovili ljudje, dati svobodo v delovanju. Izstavljanje potnih listov naj bo pravično, ne po protekciji. Vsem enake pravice.

V Soboti so takoj odprli pisarno in začeli snovati krajevne organizacije po Prekmurju.

Sedaj se je tudi Kmečka zveza bolj podvzela in je iskala pristaše celo med evangeličani. Klekl je pridobil evangeličanskega bogoslovca Leopolda Harija, ki je bil zelo agilen in oster nasprotnik VPS.

Za pravice kmečkega življa se je bojevala tudi Hrvaška republikanska seljačka stranka (HRSS), ki je v Prekmurju postala nevarna tekunica SLS. Med Madžare in na Goričko je začela pošiljati agitatorje, ki so udrihali čez klerikalce. Obljubljali so oprostitev davkov, služenje vojaščine, Madžarom pa celo, da bodo njihove vasi vrnjene Madžarski. 12. januarja 1923 sta dva poslanca Radičeve stranke prišla v Prekmurje in nameravala prirediti javni shod, a žandarmerija tega ni dovolila. Nato je sresko poglavarstvo 22. januarja 1923

z odredbo naznanilo, da radičevcem prepoveduje »kortéšivati« (snubiti) v Prekmurju. Med ostalim je zapisano:

»Županom naročam, da opomnite ljudstvo na to, da je vsakša udeležba Radičevih shodov bodisi na Hrvatskem bodisi indri prepovedana, da je vsakše sodelovanje z radičevskimi odposlanci prepovedano in da se po obstoječi predpisi ostro kaštigajo.

Žandarmerijske stanice naj posvetijo Radičevoj propagandi svoje posebno zanimanje celo naj pazijo na meji Medžimurja, vsakoga Radičovoga agitatorja, šteri bi se pokazao v tū-uradnom območji, naj včasi aretira in ga odpravi prek meje proti Murskom Središču.«¹²

Kljub prepovedi so Radičevci vseeno prihajali v Prekmurje. V Črensovcih so imeli 4. marca 1923 shod, maja pa še v petih drugih vaseh.¹³ Prekmurce so spodbujali, naj oddajo glasove, da se bodo rešili Srbov in duhovščine. Izid volitev je pokazal, da so dosegli vidne uspehe.¹⁴

V januarju 1923 je prišel v Prekmurje na informacijsko potovanje predstavnik Slovencev Narodno radikalne stranke dr. Niko Zupanič, saj je želela tudi Pašić–Stojadinovičeva stranka dobiti v Prekmurju glasove volilcev. Za stranko je pridobil hotelirja in industrialca Jožefa Benka. Marca je pripotoval v Sobotu celo sam finančni minister Milan Stojadinović s spremstvom. Govoril je na shodu in obljubil pomoč. Med drugimi je spregovoril tudi Benko, ki je obljubil odpravo draginje in razmah mesne industrije.¹⁵

Proti koncu leta 1923 so začeli radikalci izdajati Igazság–Istina, dvojezični tednik in tako želeli pridobiti čim več Madžarov.¹⁶

Pred volitvami leta 1923 se je kot zaščitnica koristi podeželskega ljudstva pojavila še Samostojna kmečka stranka ministra Puclja, katere pristaš v Prekmurju je postal veleposestnik Geza Hartner. Hartner je izdal v madžarščini volilno brošurico in skušal pridobiti pristaše predvsem med volilci madžarske narodnosti. Maja 1923 je začel Nandor Hartner izdajati tednik v madžarščini Szabadság (Svoboda), ki se je norčeval iz vsega, kar je bilo slovenskega, prebivalstvo pa spodbujal k naklonjenosti do Madžarov.

Narodno socialistična stranka je imela v Prekmurju svojega kandidata v osebi odvetnika Slavka Vesnika, ki je izdajal tednik Naš dom.¹⁷ Zagovarjal je razdelitev države na avtonomne pokrajine, zemljo pa naj se da tistemu, ki jo obdeluje, zato je potrebno čim prej opraviti agrarno reformo. Zavzemal se je za zmanjšanje števila vojaštva in za skrajšanje vojaškega roka, vojaških obveznikov iz Prekmurja naj ne bi pošiljali na albansko in makedonsko obmejno področje, ampak naj bi ostali v Sloveniji. Zahteval je tudi več ljudskih šol in v Prekmurju razpis občinskih volitev. Njegov program je bil v primerjavi z drugimi

strankami dokaj privlačen, a je stranka vseeno dobila zelo malo glasov, saj Vesnik ni bil vsiljiv.

Strankarsko življenje v Prekmurju se je posebno razmahnilo pred skupščinskimi volitvami. Pojavile so se še nekatere nove stranke. Vsega jih je nastopilo deset, in sicer: JDS (Vjedinjena prekmurska stranka), SLS (Kmečka zveza), Slovenska republikanska stranka, Samostojna kmetijska stranka, Socialističnokomunistična stranka, Stranka nemške narodnostne manjšine, Hrvatska republikanska seljačka stranka, Socialistična stranka, Narodno-socialistična stranka in Narodno radikalna stranka.

Pri tem je zanimivo, da so nekatere stranke postavile znane in vplivne osebe, a izkazalo se je, da so glasovalci vseeno gledali bolj na program.

Največ glasov je dobila SLS (oziroma Kmečka zveza), za njo pa seveda radičevci. Zanimive so še razne strankarske peripetije ob samih volitvah.

Liberalci so leta 1924 ustanovili JDS za srez Murska Sobota, ki je bila v naslednjih tednih zelo dejavna, predvsem s shodi in ustanavljanjem krajevnih organizacij, a brez vidnejših uspehov. Na omenjenem ustanovnem občnem zboru, ki je bil 17. februarja, so sprejeli resolucijo, vodstvu stranke z Davidovičem na čelu pa izrekli zaupnico. Zahtevali so:

- popolno izenačenje direktnih davkov
- odpravo kuluka
- podporo produktivnim slojem s cenanim državnim kreditom
- izboljšanje položaja invalidov
- pomoč nekdanjim prekmurskim denarnim zavodom, ki so brez lastne krivde prišli v težave
- izvedbo agrarne reforme, da se napravi konec položaju negotovosti
- izboljšanje položaja državnih uradnikov in onemogočanje korupcije
- izenačenje plač evangeličanskim duhovnikom
- strokovno revizijo taksnega zakona
- pospešitev gradnje proge M. Sobota – Ljutomer – Ormož
- obsodili so napad Kmetijskega lista na učiteljstvo, izrekli pa se za skupni nastop vseh naprednih sil v Sloveniji.¹⁸

Radičevci so se ponovno pojavili v Prekmurju v drugi polovici leta 1924, ko so želeli priključiti Prekmurje Hrvaški.

Na zborovanju SLS v Črensovcih, ki je bilo 28. septembra 1924, so navzoči sprejeli resolucijo, s katero so izrazili:

- zaupanje dr. Korošču in Jugoslovanskemu klubu s prošnjo, naj se še nadalje bori za avtonomijo Slovenije in Prekmurja
- zahtevo po zagotovitvi vseh pravic verskim šolam in pravic cerkvenim patronatom
- zahtevo po ukinitvi prepovedi rabe kate-

kizma v prekmurščini

- soboška gimnazija naj postane humanistična in naj dobi novo poslopje

- dijaški dom Martinišče naj dobi večjo podporo

- protest proti tujim agitatorjem, ki hočejo priključiti Prekmurje Hrvaški

- zahtevo po občinskih volitvah v vsem Prekmurju

- naj vzpostavijo nekdanje klavnice kakor tudi pravice vaških mojstrov: tesarjev, zidarjev in kovačev, da smejo brez posebnega izpita opravljati svojo obrt

- zahvalo ministru Vesenjaku, ker je prepovedal izvoz drv iz Prekmurja

- zahtevo, da dobe zemljo tudi siromašni državljani tujega jezika (Madžari)

- zahtevo, da se vlada briga za Slovence na Madžarskem in se jim zagotovijo manjšinske pravice

- zahtevo po izgradnji železniške proge Ormož – Murska Sobota

- posestniki, ki jim je železnica razrezala zemljo, naj dobe odškodnino za odstopljeno zemljišče, prav tako naj jim dajo odškodnino za uničeno setev

- zahtevo po otvoritvi prekmejnega prometnega z Madžarsko pri Hodošu in Lendavi

- poskrbeti za zgraditev stanovanjske hiše za železniške zaposlene v Soboti

- zgraditi prostore za carinarnico

- zahtevo po dovoljenju, da smejo živinorejci gnati živino na semnje, kjer ni slinavke in parkljevke

- nujnost pregleda upravljanja pri Vodni zadrugi v Lendavi

- zahtevo, da dobe podporo siromaki, ki jih je prizadela živinska kuga in toča, tudi davke naj jim odpisejo.¹⁹

Oktober 1924 so začeli liberalci, priseljenci (»prišleki«), v Soboti izdajati tednik Murske novine, ki so napadale klerikalce in radičevce, pred skupščinskimi volitvami 1925 pa agitirale za Narodni blok, a v končnem izidu spet brez uspeha.

Ozračje pred skupščinskimi volitvami v Prekmurju je bilo vroče. Najbolj vneto je delovala SLS. V Soboto je prišel sam dr. Korošec. Prejšnjim desetim strankam so se pridružile še štiri, a glavni boj v Prekmurju se je bil med SLS in Radičevco stranko, čeprav je bila Radičevi stranki agitacija prepovedana in je imela na listi prekmurskim ljudem neznanega človeka Ivana Tisaja, a privlačen program, predvsem za pripadnike madžarske narodnosti. Tako je dobil po seštevku glasov Radić večino, a mandata v Prekmurju vseeno ni dobil. Uspeh Radića v Prekmurju je pojasnjevalo Jutro z besedami: »Zlasti so (Madžari – op. p.) zanj, ker jim je na shodu v Gaberju obljubil zopetno priključitev njihovih krajev Madžarski. Vtis na ljudi je napravila vest, da mora Radić radi njih sedeti v zaporu. Ukoreninjena

je med ljudmi misel, da je Radić njihov odrešenik – zato je često čuti klic: Éljen Radić!«²⁰

Ko so v vladi sedeli radićevci z radikali, so bili Prekmurci večkrat prizadeti kot sezonski delavci v tujini, v šolstvu itd.

V prvih treh mesecih leta 1926 je začela prirejati občne zборе in shode Samostojna demokratska stranka.

Maja 1926 so v Lendavi ustanovili Neodvisno prekmursko stranko »štera bi ne gledala na jezične i verske razlike, nego za blaženost i dobroto naroda bi delala.«²¹ Pobudnik stranke je bil odvetnik dr. Vilmos Némethy, ki je zastopal veleposestnike in dobival velike nagrade, temu pa je nasprotoval Klekl, ki je branil korist agrarnih interesentov, zato je hotel Némethy onemogočiti Kleklov politični vpliv. Izdajala je tednik Naše novine, za madžarske bralce pa dvojnik Néplap. Stranka je bila sama preslabotna, lokalno omejena na lendavsko gospodo, zato si je iskala opore pri radićevcih in se tako vključila v težnje, da bi Prekmurje priključila Hrvaški. Celo lendavskim židom je bila ta namera po godu zaradi trgovine. Ogrevali so se za beograjski centralizem in srbohrvaški jezik v uradih in šolah v Prekmurju, Madžarom pa so zagotavljali tudi madžarski jezik.

Sam Radić je prišel 14. novembra 1926 v Soboto, kjer je bil shod, še prej pa je bil dr. Pretnar obiskal več vasi, kjer so včasih imeli svoje pristaše. Radić je na shodu govoril o kmečki slogi, o tem, da bo potrebno po vsej državi izenačiti davke in uveljaviti resnično prave občine, govoril je o ukinitvi nepotrebni izdatkov. Popoldne je bil shod še v Lendavi. Toda na koncu je uvidel, da nima uspeha in ga tudi ne bo imel. Z druge strani pa so hrvaški novinarji poročali ravno obratno.²²

Leta 1927 so stranke trikrat preizkušale svoje moči. V začetku leta so bile volitve poslancev v oblastne skupščine, pred jesenjo poslancev v narodno skupščino in končno še občinskih odbornikov. Pri prvih volitvah se je število strank skrčilo na pet, radićevci so močno nazadovali, okrepila pa se je SLS s Kleklom, ševeda tudi na škodo demokratov.

Pred skupščinskimi volitvami leta 1927 se je Radić zadnjič pojavil v Prekmurju, kjer je imel 20. avgusta shod v Soboti v Sočičevi kavarni; zbralo se je okrog 250 poslušalcev, a shod ni uspel.

Pri skupščinskih volitvah tega leta se je pokazala približno enaka slika strankarskih moči kot pri oblastnih volitvah. Večino glasov je dobil Klekl, radićevci so bili močno poraženi, ostala tako imenovana opozicija, pa se je oklenila Narodno radikalne stranke.

Radićevsko-pribičevska demokratska koalicija je dobila svoje pristaše tudi v Prekmurju. Julija 1928 je začel v Soboti izhajati tednik Glas naroda, list Seljačko demokratske koalicije za Prekmurje. Članki so bili v knjižni slo-

venščini in madžarsščini. Toda somišljenikov in bralcev ni našel. Po Radićevi smrti pa je avgusta istega leta prenehal izhajati.

Z ukinitvijo ustave leta 1929 so bile 24. januarja razpuščene vse politične stranke v državi. Posebno liberalci so bili veseli, da je konec klerikalne stranke, zadovoljni pa so bili tudi tisti, ki so zagovarjali centralizem in unitarizem.

Prekmurski katoličani s Kleklom na čelu so se od politike poslej distancirali.

Klub narodnih poslancev v Beogradu je 15. decembra 1931 ustanovil vsedržavno stranko v duhu šestojanuarskega programa – Jugoslovansko radikalno kmetsko demokracijo (JRK-D). Že 30. januarja 1932 se je v Lendavi konstituiral sreski odbor JRKD. Da bi spodbudili zanimanje za šestojanuarsko politiko, so somišljeniki z Benkom in Hajdinjakom, poslancema iz Prekmurja, ustanovili tednik Murska Krajina, ki je začel izhajati marca 1932. Nova stranka je imela sorazmerno precej krajevnih organizacij, a zelo malo članstva. Včlanjevali so se le tisti, ki so pričakovali neposredne koristi. Ustanovni sreski odbor JRKD je bil nato še 17. aprila 1932 v Soboti.

V obdobju omenjene vsedržavne stranke JRKD in na drugi strani tihe klerikalne opozicije, so se začele v Prekmurju uveljavljati napredne sile, predvsem iz vrst mladih izobražencev in študentov. Iz neustreznega obstoječega sistema so eni videli izhod po poti evolucije, drugi revolucije. Ogledalo teh pogledov je bil list Novi čas, ki je začel izhajati v jeseni 1932 v Soboti. Levičarsko, komunistično gibanje je začel v Prekmurju medicinec Janez Titan, ki je študiral na Dunaju in je širil razno propagandno gradivo. Konference Komunistične partije leta 1934 v Goričanah se je iz Prekmurja udeležil Ali Kardoš. Eden sklepov te konference je bil, da bodo začeli z izdajanjem legalnega glasila. Tako je kmalu začela prav v Prekmurju izhajati Ljudska pravica pod uredništvom pisatelja Miška Kranjca. Napredne, levičarske smeri so prevzemale tudi razna društva, kot Klub prekmurskih akademikov, Društva kmečkih fantov in deklet idr.

JRKD je nastopila proti pojavu slovenske verzije »punktacije« in organizatorje v Lendavi na izredni seji označila kot »separatistične«.²³

Ko se je JRKD leta 1933 preimenovala v Jugoslovansko nacionalno stranko (JNS), je bil član glavnega odbora v Beogradu Josip Benko. Stranka je bila režimska, v Prekmurju pa dejansko Benkova. Politično življenje je tako vodil in nadziral poslanec Benko.

Razne volitve v Prekmurju nam poslej kažejo boj med prekmurskimi klerikalci in JNS.

Pri skupščinskih volitvah leta 1935 sta bila za poslanca iz Prekmurja izvoljena Jožef Benko in dr. Franc Klar, torej vladna (Jevtičeva)

in klerikalna stranka, čeprav so iz Ljubljane temu nasprotovali, saj katoliška slovenska stranka ni delovala.

Po odstopu Jevtičeve vlade je novi mandatar Milan Stojadinović sestavil novo vlado iz tedanjih opozicionalcev, med katerimi je bila tudi SLS in dr. Korošec. Ker se je JNS med ljudstvom onemogočila, je bila ustanovljena nova stranka, Jugoslovanska radikalna zajednica (JRZ), ki je imela v programu tudi »spoštovanje narodnih tradicij«. Krajevna organizacija JRZ je bila ustanovljena v Soboti 31. oktobra 1935, 8. decembra pa tudi v Lendavi. Julija naslednje leto, torej leta 1936, je Prekmurje obiskal minister dr. Miha Krek in previvalce spodbujal k nadaljnji zvestobi.

Izid občinskih volitev leta 1936 je pokazal, da je bilo politično stanje nespremenjeno. Soboški krog je bil okoli Benka, lendavski pa okoli dr. Klara.

Skupščinske volitve (Stojadinovičeve) leta 1938 so prinesle zmago klerikalcem, torej JRZ, saj se je Benko iz političnega življenja umaknil in glasovalce pozval, naj oddajo svoj glas kandidatu JRZ.

Takšno je bilo stanje vse do okupacije. Ljudje so postali spet nezaupljivi. Iz obljub ni bilo nič. Vedno so ostali praznih rok.

Sreski načelnik v Soboti je 4. marca 1941 banski upravi poročal: »Narod je z današnjim vodstvom države skoro brezizjemno zadovoljen in v pretežni večini simpatizira z večinsko stranko JRZ. Kakih akcij za spremembo današnjega stanja ni (...). Tudi propagandni material, ki bi ne bil zaželen, se v srezu ni izsledil. Komunistične akcije v minulem mesecu v srezu ni bilo. Internacija vidnejših pripadnikov komunističnih idej in dve strogi kazni proti razširjevalcem komunističnih letakov tekom leta ter premostitev nekaj učnih oseb iz sreza je vplivala toliko, da ni opaziti nobenega delovanja v komunističnem pravcu.«²⁴

Iz vsega povedanega sledi, da je imela največji vpliv skozi celotno obdobje med obema vojnama v Prekmurju Slovenska ljudska stranka (imenovana Kmečka zveza), ki se je zahvaljujoč vodilnim pristašem v Prekmurju potegovala za preprostega kmečkega človeka,

njej je sledila sicer ilegalna KPJ, ki je odprla oči za socialne razmere, a vseeno ni mogla zaživeti v pravi meri. Precejšen vpliv je imela tudi Benkova stranka ali JRKD, ki je bila najbolj zaznavna v soboškem srezu.

OPOMBE

1. Jožef Klekl, Važnejši dogodki... Spomini v tipkopisu, str. 71 — 2. Novine, 18. I. 1920, 3/2; Straža, 9. I. 1920, 3/3 — 3. Novine, 2. V. 1920, 18/1 — 4. Dolnja Bistrica, Prosečka ves, Grad, Lipa, Adrijanci, Gornja Bistrica, Tišina, Mala Polana, Beltinci, Brezovci, Trnje, Odranci itd. — 5. Novine, 18. VII. 1920, 29/1 — 6. Prim. dr. M. Pivec, Programi političnih strank in statistika volitev. Zbornik Slovenija 1918–1928, 359 — 7. Prekmurški glasnik, 19. IX. 1920, 7/2; Novine, 7. XI. 1920, 45/2–3 — 8. Prekmurški glasnik, katerega duhovni oče je bil Vince Šeruga, je izhajal od 6. avgusta 1920 do 1922 (št. 26) — 9. Prekmurški glasnik, 19. IX. 1920, 7/2; 7. XI. 1920, 14/1 — 10. Jutro, 27. IV. 1921 in 1. V. 1921, št. 99 in 103 — 11. Mörzska krajina, 14. I. 1923, 2/1 — 12. Odredba Sreskega poglavarstva v M. Soboti z dne 22. I. 1923, št. 77 pr. naznanilo. — Novine, 4. II. 1923, 5/1 — 13. Shode so imeli v vaseh: Križevci, Puconci, Beltinci, Bodonci in Dobrovnik — 14. SLS je dobila v soboškem srezu 2944 glasov, Radičeva stranka pa 3495; tudi v lendavskem srezu je dobil Radič drugo mesto, takoj za SLS, in sicer 1920 glasov. Na tak rezultat Radiča ni nihče računal — 15. Jutro, 6. III. 1923, 54/2; Kmet. list, 9. III. 1923, 19/3; Jutranje novosti, 6. III. 1923, 31/1 — 16. Tednik je izdajal József Király, posestnik v Gornjem Lakošu; po nekaj številkah je prenehal izhajati — 17. List je začel izhajati pred volitvami v narodno skupščino marca 1923. Leta 1924 ni izšla nobena številka. Ponovno je oživel pred volitvami leta 1925, po volitvah pa spet prenehal — 18. Jutro, 26. II. 1924, 49/3; Tabor, 19. III. 1924, 66/3 — 19. Novine, 5. X. 1924, 40/1 — 20. Jutro, 14. II. 1925, 39/3 — 21. Naše novine, 23. V. 1926, 1/2 — 22. Dom, 17. XI. 1926, 46/2 — 23. Vodstvo nekdanje klerikalne stranke v Sloveniji je po hvaškem zgledu konec decembra 1932 izdalo »ljubljske ali Koroščeve punktacije« z zahtevo po priznanju narodne individualnosti (ime, zastava, etnična skupnost, finančna samostojnost, politična in kulturna svoboda in enakopravnost Slovencev z drugimi državnimi enotami) — Murska krajina, 29. I. 1933, 5/1 — 24. Poročilo sreskega načelnika v M. Soboti banski upravi z dne 4. 3. 1941 (Pov. II. št. 260/1)

ZNAČILNOSTI MADŽARSKE OKUPACIJSKE UPRAVE V PREKMURJU METKA FUJS

Trianonska mirovna pogodba se v madžarskem zgodovinopisju še danes opisuje kot največja tragedija madžarskega naroda. Misli se predvsem na dva milijona transilvanskih Ma-

džarov, ki so po tej pogodbi ostali v Romuniji in pol milijona vojvodinskih Madžarov, ki so ostali v novo ustanovljeni državi Srbov, Hrvatov in Slovencev. Misli pa se tudi na madžar-

sko prebivalstvo, ki je živelo strnjeno v 26 vaseh ob vzhodni meji v Prekmurju.

Potem, ko je vrhovni svet pariške mirovne konference 9. julija 1919 sprejel predlog teritorialne komisije za mejo med Kraljevino SHS in Madžarsko po razvodnici med Muro in Rabo in dovolil jugoslovanski vojski, da zasede Prekmurje, kar je ta storila 12. avgusta 1919, je bilo že veliko stvari jasnih. Jugoslovanska oblast je pričela takoj uvajati svojo upravo v uradih in šolah, kar je bilo seveda proti mednarodnim predpisom, zaradi slabih izkušenj v veliki svetovni politični kuhinji pa še kako razumljivo. Mirovna pogodba je bila podpisana 4. junija 1920, madžarski parlament pa jo je ratificiral šele 15. novembra 1920. Več kot leto dni od zasedbe do ratifikacije je madžarska stran upala v preklic pariškega sklepa. Deloma se je zanašala na mnoge nasprotnike priključitve v samem Prekmurju in na spore med slovensko in hrvaško vlado glede upravne razdelitve Prekmurja, kar je povzročalo veliko negotovosti med prebivalstvom. Podpihovali pa so jo tudi številni incidenti ob meji, slaba politična in gospodarska situacija – splošno pomanjkanje in draginja, v času delovanja razmejivne komisije pa tudi številne demonstracije madžarskega prebivalstva. Govorice, da bo Prekmurje oz. določeno število krajev, ponovno priključeno k Madžarski, so se širile med prebivalstvom vse do podpisa dokončnega razmejivnega dokumenta 8. julija 1920 in še nekaj naslednjih let. Zavestno so jih razširjali madžarski vodilni politični krogi, ki so si vsa leta Horthyjeve vlade prizadevali za revizijo trianonske pogodbe. Ključna osebnost teh prizadevanj je bil prekmurski rojak iz Petrovec dr. Sandor Mikola, izvedenec za Prekmurje v madžarski delegaciji na mirovni konferenci, urednik irendističnega mesečnika Domovina, predsednik sekcije za Prekmurje v Ligi za revizijo, organizator številnih mitingov ob madžarski meji in avtor knjižice *A Vendség multja és Jelené* (Vendstvo v preteklosti in danes), ki je leta 1928 izšla v Budimpešti. V knjižici obširno utemeljuje vandalski oz. keltski izvor prekmurskih Slovencev, ki so v 7. ali 8. stoletju prevzeli slovanski jezik, vendar so v madžarsko upravo prevzeli madžarsko miselnost in kulturo, zato zanje izven Madžarske ni prostora. Prepričanje, da so Prekmurci samostojen narod Vendov z »vogrsko miselnostjo« in da nimajo nič skupnega z ostalimi Slovenci, so širili tudi številni promadžarski časopisi, ki so povsem legalno izhajali v Prekmurju: *Sabatság* (Svoboda) 1923 – 1925, *Mörszka krajina* ali pozneje *Muravidék* 1922–1927, *Murántul és Muraköz héti értesítője* (Informativni tednik za Prekmurje in Medžimurje) – 1932, *Düsevni liszt* 1922–1941 in *Naše novine* z madžarskim dvojnikom *Neplap* (Ljudski list) 1926–1927. Dobro se je dalo izkoristiti tudi

strankarsko razcepljenost Slovencev. Iz zagovarjanja domačnosti je nastala Domača verstvena stranka, vključena v okvir Pucljeve Slovenske kmečke zveze, vodil pa jo je nekdanji ogrski poslanec Geza Hartner. Njegov posinovljenec Ferdinand Hartner pa je celo kandidiral na listi JNS ter postal soboški župan in banski svetnik, čeprav svoje politične usmeritve ni nikoli prikrival. Tudi na gospodarskem področju ni bilo veliko drugače. Velik del kapitala je bil v rokah židov, ki pa so se skoraj striktno deklarirali za Madžare, največja banka v Prekmurju pa je bila Prekmurska banka, last Ferdinanda Hartnerja, ki je imela tudi svojo tiskarno.

Madžarska revizionistična dejavnost v Prekmurju je bila zelo živahna predvsem prvo desetletje po prvi svetovni vojni, potem pa se je nekoliko unesla, čeprav ni nikoli prenehala. Po priključitvi Avstrije k rajhu marca 1938 se ji je pridružila tudi močnejša nemška propaganda. Že leta 1933 je sodelavec Volksbund für das Deutschland in Ausland dr. Helmut Carstanjen pod imenom Gerhard Werner objavil članek o Nemcih v Prekmurju. Pisal je o nemških vaseh ob zahodni meji, Kramarovicah, Ocinju in Fikšincih, ostanku stare nemške kolonizacije in o obstoju večjega nemškega območja v severozahodnem delu Prekmurja in okolici Murske Sobote, kar pa je popoln konstrukt. Pri tem so veljala za nemška področja vse tiste občine, ki so imele po štetju leta 1880 5 % ali vsaj deset nemških prebivalcev. Na podlagi tega članka je bil leta 1940 izdelan načrt o ureditvi slovenske Štajerske in Prekmurja, ki je prvič postavil tudi zahtevo o priključitvi velikega dela Prekmurja oz. smiselnosti razdelitve Prekmurja v smeri sever-jug med madžarsko in nemško državo.¹ Svojo vlogo pa je odigrala tudi obnovljena organizacija Kulturbunda s svojimi krajevnimi organizacijami, v katere so se dokaj številno vključevali tudi prekmurski sezonski delavci.

Kratek pregled dogajanja med vojnama nam pokaže, da se ne gre čuditi dejstvu, da je postala Pogodba o večnem prijateljstvu med Kraljevino Jugoslavijo in Kraljevino Madžarsko, podpisana 12. decembra 1940,² kmalu le farsa. Madžarska želja po reviziji trianonske pogodbe se je ujemala z nemškimi načrti na Balkanu. Zato je madžarska vlada dovolila Nemcem nemoteno uporabo svojega ozemlja za napad na Jugoslavijo. Z razglasitvijo Neodvisne države Hrvatske, ko je Jugoslavija kot država formalno nehala obstajati in so s tem nehala veljati tudi določila pogodbe o prijateljstvu, je regent Horthy 11. aprila 1941 izdal proglas in vojaški ukaz o pričetku vojne z Jugoslavijo.³ Istega dne so enote 3. armade zasedle severne dele Jugoslavije in po vzoru na enak odlok, ki je veljal za Transilvanijo leta 1940, je bil izdan odlok o uvedbi vojaške uprave na zasedenem ozemlju.⁴

Vitéz nagybányai HORTHY MIKLÓS
Vogorszoga országa ravnitel.

Regent Miklos Horthy

Določal je upravno razdelitev zasedenega jugoslovanskega ozemlja, katerega upravo so prevzela mestna in okrajna vojaška poveljstva, podrejena Poveljstvu vojaško-upravne skupine južne armade (Déli hadsereg katonai közigazgatási csoport parancsnokság), ki ga je vodil podpolkovnik Alajos Novakovits, podrejeno pa je bilo vrhovnemu poveljstvu (od 10. maja 1941 Zaledni skupini generalštaba), ki ga je vodil komandant 3. armade general podpolkovnik Elemer Novak Gardony. Poleg upravne razdelitve je imel odlok še vrsto določil, od oblik naseljevanja, postopanja s prebivalstvom in uradniki, organiziranja tiska, šolstva, vojaškega sodstva, preskrbe, do postopanja z begunci in internacij.

Prekmurje sta 6. aprila 1941 zasedli 101. in 125. nemška divizija iz sestava 2. armade, ki sta imeli zbirno mesto v okolici Radgone. Odpor jugoslovanske vojske je bil le neznaten, prebivalci obmejnih vasi in predstavniki Kulturna pa so navdušeno pozdravili nemške vojake.⁵ V Murski Soboti so jih sprejeli in pozdravili okrajni načelnik dr. Franc Bratina, narodni poslanec Josip Benko in župan mesta ter banski svetnik Ferdinand Hartner. 11. aprila 1941 sta okrajni načelnik dr. Bratina in komisar nemške uprave dr. Fleck izdala proglas: »Vsem občanom!«, v katerem sta jih pozvala k spoštovanju reda in miru ter podala vrsto navodil o obnašanju v novih razmerah.⁶ Razmere pa so bile zgolj prehodne, saj je bilo Prekmurje določeno za madžarsko zasedbeno področje. 15. aprila 1941 je tako prišla ma-

džarska predhodnica, 16. aprila pa je vkorakal v Mursko Soboto 2. körmendski bataljon V. pešadijska polka iz Szombathelyja pod poveljstvom polkovnika Józsefa Radványa. Istega dne so jim Nemci na prireditvi v Murski Soboti svečano predali oblast v Prekmurju. Ostali so le v občinah ob zahodni meji, kjer je živel nemško prebivalstvo. 10. junija 1941 je bilo dokončno odločeno, da pripadejo vasi Fikšinci, Kramarovci, Ocinje in del Serdice Nemčiji, ostalemu nemškemu prebivalstvu v Prekmurju pa je bilo dovoljeno, da se preseli na ozemlje rajha.⁷

S prevzemom oblasti v Prekmurju je pričel tudi tukaj veljati odlok o vojaški upravi, na podlagi katerega sta bili ustanovljeni dve okrajni vojaško-upravni poveljstvi v Murski Soboti (Muraszombati járási katonai közigazgatási parancsnokság) in v Dolnji Lendavi (Alsólendvai járási katonai közigazgatási parancsnokság), ki sta bili direktno podrejeni Poveljstvu vojaško-upravne skupine južne armade, s sedežem najprej v Subotici nato v Novem Sadu. Poveljstvom je zagotavljal varnost 104. zaledni bataljon, nastanjen v Murski Soboti, delovalo pa je tudi poveljstvo orožniške podružnice, ki je imelo svoje postaje v vsaki nekoliko večji občini. Za kazensko preganjanje na področju vojaško-upravnih poveljstev je bil po odloku generalštaba o ustanovitvi vojaških sodišč⁸ pristojen poveljnik 3. szombathelyskega korpusa. V okviru vojaško-upravnih poveljstev so delovali tudi odseki za posamezna področja, npr. kmetijstvo, industrijo, zdravstvo, šolstvo in propagando, za vodje odsekov pa so bili imenovani zaupniki, po možnosti domačini, ki so imeli zagotovljeno skoraj neomejeno oblast.

Vojaška uprava naj bi ustvarila ugodne pogoje za uvedbo civilne uprave, to pa je pomenilo v najkrajšem času izbrisati vse sledove, ki jih je v Prekmurju v 22 letih zapustila jugoslovanska država. Ukinjene so bile vse institucije in nadomeščene z novimi, iz služb so bili odpuščeni uradniki in učitelji, ki so se tukaj naselili po priključitvi k Jugoslaviji ali pa so bili v tem obdobju protimadžarsko usmerjeni, odstranjeni so bili slovenski napisi in skoraj vse slovenske knjige iz knjižnic in šol, uveden je bil madžarski črkopis, med gotovo najpomembnejšimi pa je bil odlok, izdan 7. julija 1941, da preide vsa zemlja, ki je bila v Kraljevini Jugoslaviji na kakršenkoli način razlaščen zaradi agrarne reforme, v last madžarske države.⁹ Na podlagi tega odloka je bil narejen popis, po katerem je bila junija leta 1942 izseljena večina primorskih in istrskih kolonistov iz kolonij, nastalih med vojnama ob madžarski meji.

V času trajanja vojaške uprave je bil sprejet tudi začasni odlok o administrativni razdelitvi zasedenega jugoslovanskega ozemlja, sprejet 22. julija 1941,¹⁰ ki je to ozemlje vključil v

Proslava »osvoboditve« Prekmurja v Murski Soboti 29. februarja 1941

administrativno razdelitev Madžarske, tako, da so se ozemeljsko razširile posamezne županije, razdelitev okrajev in notariatov v njih pa je do uvedbe civilne uprave prevzel minister za notranje zadeve. Po razdelitvi je lendavski okraj svoj sedež iz Lentija ponovno prenesel v Dolnjo Lendavo, soboški in monoštrski okraj, ki sta bila po prvi svetovni vojni združena, pa sta bila ponovno razdeljena na dva okraja s sedežema v Murski Soboti in v Monoštru. Prvi okraj je spadal v županijo Zala, ostala dva pa v Železno županijo.

Civilna uprava, ki je 15. avgusta 1941 zamenjala vojaško, je le legalizirala proces vključevanja zasedenega ozemlja v madžarske županije. Uvod v to je bil navedeni odlok, zaključek pa uradna priključitev, sprejeta v parlamentu 16. decembra 1941. Namesto ministra za notranje zadeve je notarje postavljali okrajni nadglavar, na podlagi seznamov, ki jih je že prej pripravila vojaška uprava.¹¹ Okrajni nadglavar v Murski Soboti je postal dr. József Apáthy. Simbolično so civilno oblast v soboškem okraju 23. avgusta 1941 prevzeli tudi veliki župan Železne županije dr. Istvan Szücs, podžupan dr. Kalman Horvath in županijski tajnik Jozsef Tulok, ki so jim pripravili sprejeme v večjih okrajnih občinah.¹² Prebivalce lendavskega okraja pa je s proklamacijo pozdravil veliki župan Zalske županije

Bela Teleki.¹³ Po novi upravni razredlitvi, ki se je naslanjala na stanje z dne 31. oktobra 1918, so bili okraji razdeljeni na občine ali notariate. Notarji, ki jih je sedaj postavljali okrajni nadglavar, so bili uradniki s srednješolsko izobrazbo in posebno dveletno notarsko šolo, ki so imeli na svojem ozemlju skoraj neomejeno oblast. Vodili so matične knjige, poravnavali manjše spore in izrekli kazni, opravljali civilne poroke in vrsto drugih obveznosti, ki so jim bile sproti naložene.

Upravna razdelitev Prekmurja¹⁴: Županija Zala: okraj Dolnja Lendava z veliko občino Dolnja Lendava in notariati v Dolnjem Lakošu, Dolnji Lendavi – okolici, Bogojini, Turnišču, Beltincih, Črensovcih, Bratonicih in Nedelici; Železna županija: okraj Murska Sobotič z veliko občino Murska Sobotič in notariati v Puconcih, Bodoncih, Tišini, Gornji Lendavi, Martjancih, Murski Soboti, Murski Sobotič – okolici, Prosenjakovcih, Pertoči, Petrovcih, Rogaševcih, Pečarovcih, Križevcih, Fokotcih in Cankovi. Soboškemu okraju so bili priključeni še kraji Velemér, Magyarzombat in Godorhaza ter iz monoštrskega okraja Dankovci, monoštrskemu okraju pa so pripadle vasi Budinci, Čepinci, Trdkova, Dolenci, Šalovci in Hodoš.

Madžarska vlada je že 2. septembra 1940 izdala poseben odlok o delovanju oblasti v

posebnih razmerah, ki naj bi veljal do 2. septembra 1941, vendar je bil podaljšan za celo obdobje trajanja vojne. Zaradi vojne se torej civilna oblast ni veliko razlikovala od vojaške. V Murski Soboti je tudi do nadaljnega ostalo poveljstvo 2. bataljona V. pešadijskega polka, dve strelski četi in ena artilerijska v Rakičanu, vse skupaj podredjeno 3. korpusu v Szombathelyu. Pri 3. korpusu je delovalo tudi vojaško sodišče za vse vojaške prestopke, v okrajih pa so bila postavljena okrajna sodišča za vse civilne prestopke. Za t.i. »primere neloyalnosti« je delovalo posebno sodišče generalštaba, imenovano tudi leteče sodišče (repülő bíroság), ki se je selilo iz kraja v kraj, po hitrem postopku opravilo proces in šlo dalje. Delovalo je od 13. oktobra do 22. novembra 1941, v Murski Soboti od 28. do 30. oktobra 1941.¹⁴

Poleg izdelanega represivnega aparata je nova oblast s svojim delom na področju gospodarskega, družbenega in političnega življenja storila vse, da bi pokrajina v vseh elementih življenja postala neločljiv del madžarske države. Eden od korakov k temu je bilo tudi madžarsko državljanstvo. Po priključitvi t.i. južnih pokrajin (Délvidék) je pričel veljati odlok, po katerem so stalno bivajoči na tem področju oz. tukaj rojeni, od 11. aprila 1941 postali madžarski državljani. Državljanstvo tistih, ki so se priselili v času Jugoslavije oz. so se v tem času »pregrešili zoper interese Madžarske«, je individualno reševal minister za notranje zadeve. V primeru, da je kdo izgubil državljanstvo, ga je lahko obnovil v treh ali petih letih, izjemne prošnje pa je odobral le regent.¹⁵ Z državljanstvom je bilo povezano tudi redno služenje vojaškega roka. Okrajna vojaškouppravna poveljstva so v sodelovanju s policijo in orožniki namreč zelo zgodaj pričela popisovati prebivalstvo, namen teh popisov pa je bil evidentiranje nezanesljivih oseb in priprava seznamov za rekrutacijo. 26. maja 1941 je poveljnik generalštaba Henrik Werth izdal vojaški ukaz, da se morajo v desetih dneh javiti vsi, ki so se po 31. oktobru 1918 priselili na sedaj zasedeno ozemlje, prostovoljci bivše Avstroogrške monarhije, vsi, ki se želijo prostovoljno izseliti in pripadniki četniških organizacij.¹⁶ Prva rekrutacija je bila objavljena 16. julija 1941, potekala pa je od 25. avgusta do 15. septembra in je bila povezana z vstopom Madžarske v vojno proti Sovjetski zvezi 1. julija 1941. Veljala je za letnik 1920, razen tistih, ki so služili v jugoslovanski vojski dlje kot dva meseca, za letnike od 1916 do 1919, razen židov, ki so uspešno zaključili osem razredov in do sedaj niso služili vojaškega roka in letnike od 1921 do 1924, ki bi se prostovoljno javili za služenje v madžarski vojski.¹⁷ Od 1. oktobra do konca decembra 1941 so bili vpoklicani vsi rezervni oficirji ter dijaki z oficirskim izpitom, ne glede na to, kje so dobili svoj čin in vojaški obvezniki bivše

jugoslovanske vojske zaradi evidence, opravljanja predvojaških vaj in zaradi vaj po rodovih vojske in specifikaciji.¹⁸ Po februarškem dogovoru med budimpeštansko vlado, Ribbentropom, von Keitlom in Cianom leta 1942 se je pričelo formiranje 2. armade. Redni nabori v Prekmurju so bili marca in novembra 1942, po katastrofalnem porazu 2. armade na Donu pa so leta 1943 pričeli prihajati vojaški pozivi s takojšnjim vpoklicem. Naslednji redni nabori so bili marca 1944, marca 1944 pa so se popisovali že vsi moške od 16. do 60. leta starosti, neborci in delno nesposobni, ki so bili določeni v delovne skupine. Težke bitke pri Kolomei v Romuniji, kjer je sodelovalo tudi veliko prekmurskih fantov, ter velike izgube pa so povečale tudi število beguncev in skrivačev. Novi popis vojnih obveznikov je bil oktobra 1944, 18. oktobra pa je bila že razglašena splošna mobilizacija, ki je bila decembra razširjena na skoraj vse prebivalstvo. Kljub strogim ukrepom, ki so veljali za vojaške begunce, je njihovo število naraščalo, vojna se je namreč bližala koncu in nihče ni imel več volje umirati na bojišču.

Okrajni predstavniki oblasti v pokrajini so bili aktivno vključeni v delo županijskih skupščin, ki sta se sestajali na tri mesece in v delo njunih organov. 5. februarja 1942 je ministrski predsednik Laszlo Bardossy imenoval 26 poslancev iz južnih pokrajin v madžarski parlament. Iz soboškega okraja je bil to Ferdinand Hartner, iz lendavskega pa Pavel Orszagh. Vsi imenovani poslanci so stopili v vodilno madžarsko stranko Magyar Elet Part – MEP (Stranka madžarskega življa). Občni zbor stranke za soboški okraj je bil 7. marca 1942 v hotelu Slon v Murski Soboti, krajevne organizacije pa so bile ustanovljene tudi v Dolnji Lendavi in v vseh večjih krajih Prekmurja. Vsa politična agitacija je potekala nekako v duhu citata: »Bog je izvolil Vogre, da tu za Karpati tisoč let kraljujejo. Ni sile in je nikdar ne bo, ki bi nas raztrgala. Trianon je bil samo enkrat!«¹⁹

Toda s katastrofalnim porazom 2. armade je doživela udarec tudi znana madžarska vojaška morala in Madžarska si je izredno prizadevala, da bi njena vojska ostala znotraj osvojenega ozemlja. Seveda si Hitler še ene Italije ni mogel privoščiti, zato je marca 1944 okupiral Madžarsko, ohranil pa je privid madžarsko-nemške zveze v osebi regenta Horthyja, ki je z ohranitvijo svojega položaja dajal zvezi neke vrste zakonsko osnovo. Kakor hitro je ministrskega predsednika Miklosa Kalláya zamenjal Szotajay Dome, so bile razpuščene vse stranke na Madžarskem, razen MEP, ter prepovedana vsa zborovanja in prireditve, sledili pa so tudi strožji antisemitski zakoni.²⁰ Večjo vlogo je dobila njilaška ali fašistična stranka (Njilas kerestes Párt), ki jo je vodil Ferenc Szalasi, njene okrajne in krajevne organizacije

Obletnica »osvoboditve« Prekmurja v Dolnji Lendavi 16. aprila 1942

pa so bile tudi v Prekmurju. V začetku septembra 1944 sta bila soboški in lendavski okraj proglašena za vojno področje, kar je pomenilo predvsem zaostreno evidenco prebivalstva. Kmalu so se začele ukinjati tudi avtonomne pravice županij, mest, in vasi, vsa oblast pa se je združevala v rokah velikega župana oz. okrajnega nadglavarja, ki sta bila dolžna izpolnjevati naloge obrambnega ministrstva. Oktobra 1944 je bil za novega predsednika vlade imenovan Ferenc Szalasi, ki se je 4. novembra 1944 proglasil za regenta ali »vodjo naroda«. Upravo v Prekmurju, ki je bila ponovno vojaška uprava, pa je prevzela t.i. Obmurska mejna obrambna skupina (Magyar kiralyi Muravidéki Hatarvedelmi Csoport), ki je obsegala področje Prekmurja in Medžimurja.²¹

Značilnost madžarske uprave ali madžarske politike v Prekmurju je bilo njeno intenzivno ukvarjanje z narodnostnim vprašanjem. Prekmurški Slovenci so v tem času doživeli nekaj dodatnih razlag svojega narodnega izvora, od že omenjene Mikolove do Hartnerjeve, ki kategorično zaključili, da vendskega vprašanja ni, ker ni Vendov ampak so samo Madžari. Zato, da bi znanstveno dokazali teorijo o Vendih, je etnograf dr. Balint Bela dobil za nalogo izdelati topografijo Prekmurja, ki naj bi bila poleg slovnice vendskega jezika, ki jo je posebna komisija zaupala dr. Avgustu Pavlu, temeljno raziskovalno delo o Vendih in vendskem jeziku.²²

Poleg vedno aktualnega vendskega vprašanja so bile v Prekmurju na dnevnem redu svečanosti in parade, na katerih naj bi se pokaza-

la moč in veličina madžarskega domoljubja in moč madžarske vojske. Nosilec večine teh akcij je bilo ponovno ustanovljeno Madžarsko prosvetno društvo za Vendsko krajino (Vendvidéki Magyar közművelődési egyesület-VMKE), ki je tri dni po svoji ustanovitvi, t.j. 24. maja 1941, izdalo prvo številko društvenega glasila Muraszombat és Vidéke (Murska Sobota in okolica). Časopis je urejal Ernő Szász in je izhajal redno vsak teden do konca vojne. Program društva je temeljil na osnovnem načelu, da se v pokrajini ne sme zgoditi nič brez znanja in sodelovanja društva, konkretno pa je bil razdeljen na štiri točke:

1. izdajanje glasila Muraszombat és vidéke
2. organiziranje jezikovnih tečajev
3. organiziranje političnega in kulturnega življenja
4. skrb za dvig gospodarstva v pokrajini.

Že kmalu po ustanovitvi je društvo skupaj z odsekom za šolstvo pripravilo obvezne preusmeritvene tečaje za šolarje. Januarja 1941 je bil ustanovljen odbor za izvenšolsko ljudsko izobraževanje, ki je organiziral vrsto predvsem zimskih tečajev v skoraj vseh okrajnih vaseh. Vsebina tečajev je bila različna, od učenja jezika, madžarskih ljudskih običajev, zgodovine, ocen politične situacije, državljanskih dolžnosti in pravic, do čisto praktičnih tečajev iz kmetijstva, sadjarstva, gospodinjstva ipd. Društvo je prirejalo tudi gostovanja madžarskih folklornih skupin, pripravljalo predavanja na različne teme, od kulture do politike in gospodarstva.

Dva najpomembnejša elementa oblikovanja človeške zavesti, to je šolstvo in informiranje,

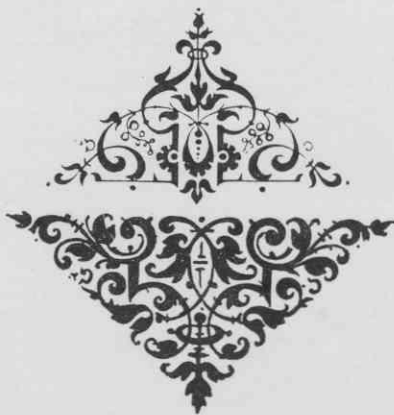
sta bila torej na nek način v pristojnosti društva. Šolski sistem je že obsežneje obdelan,²³ njegova osnovna značilnost pa je, da je v Prekmurju zrasla vrsta malih enorazrednih šol, katerih osnovna naloga je bila otroke čimprej naučiti madžarskega jezika. S šolo pa je bila tesno povezana tudi mladinska predvojaška organizacija Levente, v katero so bili od leta 1938 obvezno vključeni vsi dečki od 12. do 24. leta starosti, klerikalna organizacija s strogo disciplino, ki je novačila prostovoljce za vojsko.

Posebnost madžarskega okupacijskega sistema v Prekmurju je bila predvsem v odnosu do prebivalstva, ki je striktno ločeval priseljence in staroselce. Prekmurske Slovence, ki so bili sami ali njihovi predniki rojeni v pokrajini pred 31. oktobrom 1918, je madžarska uprava smatrala za sebi lojalne državljane, ki so bili sicer 22 let pod napačno propagando in vzgojo, vendar se jih da ponovno prepričati v to, da so Vendi, kar naj bi bil prvi korak k spoznanju, da so Madžari. Vzgoja in propaganda torej in ne represija. Zato je Prekmurje tudi predstavljalo neke vrste miren otok v osrčju zavojeevane Evrope. To pa še zdaleč ni veljalo za priseljence, sodelavce odporniškega gibanja in žide, ki so še kako občutili moč represivnega aparata, po nemški zasebi in prihodu fašistične stranke na oblast pa se je ta spraval nad vse prebivalstvo.

OPOMBE

1. T. Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji 1941–1945, Maribor 1968, str. 85 – 113 — 2. 1941. évi orszagos törvénytar, II. Törvénycikk – izdano 28. februarja 1941 — 3. Zbornik dokumen-

nata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, TOM XV, knjige 1, Beograd, Budimpešta 1986, str. 34 — 4. n.d. str. 44 — 5. Kronika župnije Sv. Jurij – na župnijskem uradu v Juriju — 6. Vsem občanom! Arhiv sreskega načelstva Murska Sobota, fasc. 25, Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota — 7. Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, TOM XV, knjiga 1, Beograd, Budimpešta 1986, str. 93 — 8. n.d. str. 74 — 9. n.d. str. 147 — 10. n.d. str. 161 — 11. Vasvármegye Törvényhatóság Bizottságanak Közgyűlési Jegyzőkönyv 1941, Županijski arhiv Szombathely — 12. Muraszombat és Vidéke 35/15, 29. 8. 1941, str. 3 — 13. Muraszombat és Vidéke 35/16, 5. 9. 1941, str. 2 — 14. Proces proti Štafanu Cvetku, Evgenu Kardošu, Kolomanu Cigütu in sodelavcem — 15. Muraszombat és Vidéke 36/21 25. 5. 1942, str. 3 — 16. Muraszombat és Vidéke 35/3, 6. 6. 1941 str. 1 — 17. Zbornik dokumenata i podatka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, TOM XV, knjiga 1, Beograd, Budimpešta 1986, str. 147 — 18. Muraszombat és Vidéke 38/11, 10. 3. 1944, str. 1 — 19. Muraszombat és Vidéke 36/44, 3. 10. 1942, str. 5 — 20. Madžarska vlada je od leta 1920 do 1941 sprejela tri antisemitske zakone, ki pa še vedno niso bili takšni, da bi lahko zadovoljili nemške zaveznike, ki so vztrajno pritiskali na vlado, naj »reši« židovsko vprašanje. Židom je bilo tako prepovedano opravljanje vseh pomembnejših del, septembra 1942 je bil sprejel odlok o odkupu njihove zemlje, od novembra 1942 so jih pričeli mobilizirati v delavske bataljone, od januarja 1943 pa so bili vsi židje dolžni nositi na rokavu rumen trak, prekrščen pa belega. Z nemško okupacijo Madžarske marca 1944 se je njihov položaj bistveno poslabšal. V Prekmurju sta bili dve večji deportaciji židov: 16. aprila 1944 in 20. oktobra 1944, iz taborišč smrti pa se jih je vrnilo le neznatno število — 21. Muraszombat és Vidéke 38/48, 24. 11. 1944, str. 1 — 22. Muraszombat és Vidéke 37/1, 1. 1. 1943, str. 1 — 23. M. Kokolj in B. Horvat: Prekmursko šolstvo, Murska Sobota 1977

Zalozil Alfo Huber, Fotograf, bukvarna v Ljutomeru

Handwritten text in German script, likely a postcard message or address, partially overlapping the photograph.

Ljutomer, Glavni trg (južno-zahodna stran)

Ljutomer, odposlano 3. 6. 1902

Pozdrav iz Sv. Barbare v Slov. Gorica

Gruß aus St. Barbara bei Marburg

JOSIP KRANJC
TRGOVINA
Z ŠPECERUSKIA BLAGOM IN
BEŽELNIAI PRIDELKI A. D.
Sv. Barbara

Sv. Barbara v Slovenskih Goricah, odposlano 29. 6. 1915

ZAPISKI IN GRADIVO

ČLOVEK, KI SE JE V ZGODOVINO ZAPISAL SAM – PTUJČAN LEOPOLD SCHICKELGRUBER

MARIJA HERNJA-MASTEN

Leta 1981 je završki župnik, gospod Ivan Pučko¹ prinesel v Zgodovinski arhiv v Ptuj nekaj starih listin, ki so jih našli ob adaptaciji hiše v Hrastovcu št. 130 pri Zavrču. Hiši pravijo po domače Bimerova (Wibmer) in je last stanovanjske skupnosti Ptuj. Pri delu so nad podbojem vrat našli kovinsko škatlico, veliko 23 x 15 cm. Bila je dobro zacinanana, da bi listine ostane nepoškodovane. Varno spravljene v skrovališču, so po več kakor 160 letih nepoškodovane prišle na dan naslednje listine:

1. Pregled vinskih letin od 1799 do 1817 (Wein fechsungs – Tabelle); na drugi strani je popis cen za material in plačila delavcem pri gradnji hiše v vinogradu (Material und Arbeitslohn – Preise bey Erbauung des Weingart-hauses)

2. Zapis v obliki kronike, ki obsega enajst strani

3. Grafika po freski iz cerkve Mariahilf v Gradcu Petra de Pomisa iz leta 1661, tisk Johan Kauperz, Gratz 1773. (Wahre Abbildung des wunderthätigen Gnadenbilds Mariahilf bey den BBCCPP Minoriten zu Graetz in Steyermark, alwo alltaeglich volkommene Ablass zu erlangen ist.)

4. Šest bankovcev za nominalne vrednosti 1,2, 5 in 10 goldinarjev

5. Trije izvodi Grater Zeitung iz leta 1818, številka 158 – 3. oktobra, 159 – 5. oktobra in št. 160 – 6. oktobra

6. Vabilo na ples – Ball Anzeige.

»Tako radi se pomudimo pri slikah prejšnjih stoletij, z veseljem poželenjem posežemo po vsaki, še tako nepomembni listini, če le nosi znake starosti. Redke, spoštovanja vredne so kasnejšim lastnikom take listine, ki mu odgovorijo na vprašanja: Kdo je to hišo zgradil? Kaj se je v ekonomskem pogledu nenavadnega dogajalo? Na vsa ta vprašanja želim kasnejšim rodovom v tej listini odgovoriti.«

Tako je zapisal ptujski meščan Leopold Schickelgruber. Iz uvoda njegovega zapisa je čutiti, da je bil človek z izostrenim čutom za dogajanje svojega časa, ljubitelj lepega, predvsem dobrih vin in starin.

Nekako se mu je posrečilo, da se je izognil pogosti napaki ljubiteljskih zapisovalcev zgodovine, ki v preveliki vnemi z zamahom ne večje roke napišejo zgodovino kraja ali kake tematike od neolitika do svojega časa, pri tem

pa se izgubijo, naredijo toliko napak, da je kasneje takšen zapis skoraj neuporaben. Našemu piscu se to ni pripetilo, najbrž se je tega zavedal in je v svoj zapis preprosto ujel utrip svojega časa, dogajanja v svoji širši in bližnji okolici, jih kot kronist zapisal in dodal nekaj dokumentov, za katere je menil, da bodo nekoč imeli takšno izpovedno moč, da bodo dovolj nazorno podkrepili zapisano. Vse to je zapečatil in prepustil času.

Leopold Schickelgruber je bil Ptujčan, rojen 15. oktobra 1772. leta, umrl 7. junija 1843. leta. Za meščana je bil sprejet leta 1795.² Kot pravi sam, je bil njegov oče Benedikt meščanski tesar v deželno knežjem mestu Ptuj in po njem je prevzel tesarsko obrt. Njegova žena je bila Elizabeta, rojena Wisiack, dne 26. 1. 1776, hči takratnega oskrbnika gosposčine.

V Rokopisni zbirki Zgodovinskega arhiva Ptuj je tudi Glavna knjiga dolžnikov in upnikov tesarskega mojstra Leopolda Schickelgruberja iz let 1785 – 1798, v katero je skrbno zapisoval vsa dela, ki jih je izvajal.⁴

Med mestnim magistratom Ptuj in tesarskim mojstrom Leopoldom Schickelgruberjem je bila leta 1809 sklenjena pogodba, s katero je prevzel vzdrževanje velikega dravskega mostu in majhnega mostu čez Grajeno, hkrati je sam dobavljaj tudi les za popravilo, obenem pa skrbel za manjše mostičke.⁵ Nasploh lahko ime tega meščana najdemo še marsikje, saj je imel tudi nekaj slikarskega talenta in je med starejšimi znanimi vedutami najti tudi njegovo iz leta 1792 – pogled na mesto z juga.⁶

Schickelgruberjeva družina je prebivala v hiši levo od Dravske ulice, ki je bila zgrajena leta 1803. V seznamu za dobrodelne prispevke za popravilo cerkve sv. Jurija ga najdemo vpisanega na hišni številki 182, ko je daroval 15 goldinarjev. Kasneje, v seznamu hišnih posestnikov za mesto Ptuj iz leta 1823 – 1824, ki je bil narejen po zapisnikih katastrskega operata kot priloga franciscjskega katastra, se ta številka potrdi. Po skici lahko ugotovimo, da je to hiša v današnji Cankarjevi ulici št. 7.⁸

Vinograd v Zavrču, ki ga je v zapisu opisal, je kupil leta 1799. Leta 1818 je zgradil na mestu, kjer je nekoč stalo staro leseno poslopje, lepo gospodarsko hišo. Hišo je kasneje podedovala njegova hči Anna, ki se je poročila z Francem Wibmerjem, znanim ptujskim medi-

čarjem in svečarjem.⁹

Na starem mestnem pokopališču na Ptuj sem poiskala nagrobnik družine Wibmer; na njem sta zapisani tudi imeni zakoncev Schickelgruber.

Zanimivost tega zapisa je morda tudi v tem, da je zgodovinar in arheolog, rojen Ptujčan, dr. Balduin Saria, nekako izvedel za te zapise, ki so bili v lasti družine Wibmer in jih obdelal v Cillier Zeitung (v članku z naslovom: Aus einem altem Weingarten) leta 1923. V njem pravi:

»Leopold Schickelgruber je zgradil novo hišo leta 1815, nad vrata je dal pod marmorno ploščo vzdati listino o gradnji, »Bauurkunde«. Gospa H. Wibmer, sedanja lastnica, mi je prijazno posodila kopijo tega dokumenta, ki ga v prepisu hranijo v hiši v vinogradu in je v več pogledih zelo zanimiva, zato jo bom objavil.«¹⁰

V svojem zapisu je Schickelgruber podal pregled vinskih letin v svojem vinogradu, cen vina ter drugih pridelkov, cen dela dninarjev, sprememb vrednosti denarja ter učinkov teh sprememb, s poudarkom na cenah kmetijskih pridelkov.

Pa si oglejmo njegove ugotovitve.

O denarju

Po dvajsetletni vojni s Francijo je bila Avstrija prisiljena iz leta v leto povečevati količino papirnatega denarja, ker v oktobru ni bilo več toliko goldinarjev konvencijske veljave, da bi država zmogla bremena vojne. Že v letu 1799 je vrednost papirnatega denarja padla zaradi tega povečanja. Vrednost papirnatega denarja je bila prej enakovredna srebrnemu in kdor je potreboval srebrni denar, je moral že takrat za 100 srebrnih florintov plačati 103 papirnat goldinarje. In v letu 1810 je stalo 100 srebrnih florintov celo 1600 goldinarjev v bankovcih, se pravi 15 krat več. V obtoku je bilo takrat 1600 milijonov papirnatih goldinarjev in sicer samo na takratnem avstrijskem področju, ki je mejilo na jugu na Savo, na zahodu na Beljak, Salzburg in na predel ob Innu, na severu na Saško in Šlezijo ter na vzhodu na Rusijo in Turčijo. Pri takih velikih količinah denarja v obtoku je bila velika draginja. Takrat bi za svoj vinograd, za katerega sem plačal 6100 srebrnih goldinarjev in 40 dukatov dodatka, lahko dobil najmanj 140.000 goldinarjev. To veliko vsoto denarja je državna uprava nenadoma zmanjšala s finančnim patentom, s katerim je po 15. marcu 1811 veljal en papirnat goldinar le 12 krajcarjev, veljati je torej moral za štiri petine manj. Tako znižanje papirnatega denarja je izzvalo nepričakovano hitre spremembe pri vseh cenah domačih produktov, kajti namesto 1600 milijonov goldinarjev naj bi v obtoku ostalo le za 200 milijonov bankovcev. Stare

bankovce so zamenjevali pri državnih blagajnah in namesto teh je prišel v obtok novi papirnat denar z imenom »Einlösungsschein«, ki je bil leta 1818 tu in tam v obtoku, vendar ni imel nikoli od izdaje enako vrednost kakor srebrniki. Tako so na primer za 100 srebrnih goldinarjev plačevali 240 odkupnih vrednotnic. Papirne vrednotnice so imenovali ta papirnat denar, državna uprava je te izterjala vedno znova z davki.

O davkih

Dayki, ki jih plačujemo:

1. Že stoletja obstoječi rustikalni in dominikalni davek, ki je za tretjino povečan

2. Za oskrbo vojakov se plačuje režijski davek za vojsko, »Militairregiebeytrag«

3. Kasarniški prispevek se plačuje za nastanitev vojske in plačevanje obresti

4. Pridobninski davek plačajo vsi, ki se ukvarjajo s kakšno dejavnostjo, »Erwerbsteuer«

5. Obrtni davek, ki ga plačujejo obrtniki v mestih in trgih, »Erwerbsteuer«

6. Davek na dediščine; plačati ga morajo prevzemniki dediščin, »Erbsteuer«

7. Osebni davek, glavarino, plačajo vsi prebivalci mest, ki se ne zadržujejo v mestu le začasno, v višini 30 krajcarjev srebrnikov, »Personalsteuer«

8. Razredni davek, ki služi za odplačevanje državnih dolgov, »Klassensteuer«

9. Deželni davek za vprege, ki ga plačujejo vsi podložniki za opravljanje voženj s priprago, »Vorspannslandsbeitrag«

10. Davek na vino – vinska doklada, ki je znašal leta 1814 za štrtinjak vina 53 goldinarjev, »Weinaufschlag«.

Celotna vsota, ki jo je plačal Schickelgruber za hišo v mestu, vrt blizu Minoritskega samostana ter drugi vrt med Špeharskimi in Ogrskimi vrati, od zemljišča in vinograda v Hrastovcu, je bila v letu 1817 189 goldinarjev in sedem tri četrt (7 3/4) v odkupnih vrednostnicah, v srebru pa še 43 fl in 30 kr.

O vinu

Zelo dobre vinske letine so bile leta 1797, 1802, 1807 in 1811.

Štrtin vina letnik 1811 je stal tri leta kasneje 1500 do 2000 goldinarjev v papirnatem denarju ali 500 do 670 v srebrnikih po takratni vrednosti. Tudi sam sem prodal leta 1818 četrtno letnika 1811 iz svojega vinograda za 6 goldinarjev papirnatega denarja ali za 2 fl 30 kr srebrnikov, kar je bila istovetna vrednost. Cena vina letnik 1811 je bila izstopajoče visoka, še posebej, če primerjamo cene vin leta 1798 in 1799, ko je bila vrednost papirnatega in srebrnega denarja v malem prometu še enaka. Takrat je najboljše vino stalo največ 16

V I N S T I C H

von dem geschoneten Weine seit meinem Ankauf 1799 des Weingartens von

Joseph Schickelgruber

Jahr		Stück	Jahr		Stück	Jahr		Stück
1799	Saurer Wein	14	1816	Saurer	12	1833	Fünfmal Schauer, sehr schlechter	20
1800	Guter	24	1817	Saurer	36	1834	Mit dem 1812, gleich	96
1801	Saurer	34	1818	Saurer	36	1835	Sehr schlecht, bei d. Uebrigen besser	176
1802	Der Beste unter Allen	44	1819	Guter	34	1836	Zweimal Schauer, erstereu	34
1803	Müller	36	1820	Müller	24	1837	Saurer	49
1804	Guter	48	1821	Saurer	22	1838	Müller	34
1805	Felater Schauer	5	1822	Mit dem 1811, gleich	26	1839	Sehr guter	78
1806	Guter	24	1823	Schauer, sehr guter	32	1840	Müller, Dreifach, sehr schön	36
1807	Sehr guter	36	1824	Sehr guter	72	1841	Sehr gut u. d. Best. Schauer	72
1808	Guter	44	1825	Zweimal Schauer, sehr besser	18	1842	Müller	96
1809	Saurer	37	1826	Sehr guter	34	1843	Müller	66
1810	Der Beste	64	1827	Sehr guter	32	1844	Sehr d. Sehr feiner Schauer	72
1811	Der Beste nach 1812	32	1828	Zweimal Schauer, sehr guter	64	1845	Müller	36
1812	Müller	120	1829	Sechs Mal Schauer, sehr schlechter	36	1846	Sehr feiner Schauer	66
1813	Schlechter	11	1830	Schauer, sehr guter	43	1847	Sechs Mal	96
1814	Ulo erstereu	3	1831	Dreimal Schauer, sehr schlechter	41	1848	Sehr gut	111
1815	Saurer	28	1832	Zweimal Schauer, schlechter	33	1849	Sehr mittel	48

Dokument o vinskih letinah

kr, sedaj stane 2 fl in 30 kr. Razlog za tako visoko ceno je v tem, ker po letu 1811 šest let ni bilo dobre vinske letine in je zato bilo dobro vino iskano.

Vinska letina 1812 je bila zelo obilna, čeprav je bilo vino le srednje kvalitete. Štrtin so v letu 1815 in 1816 prodajali po 550 do 600 papirnatih goldinarjev ali 200 srebrnih. Tabela vinskih letin nam prikazuje, koliko vina je pridelal Schickelgruber v letu 1812. Čudno je bilo, da se prenekateri vinogradnik ni oskrbel s sodi ob tako obilni vinski letini. Zato je moral za en štrtinski sod plačati skoraj več, kakor je takoj po trgatvi dobil za vino s sodom vred. En štrtinski sod je stal 20 goldinarjev papirnih in štrtinjak z vinom vred le 25 do 30 goldinarjev. Le kdo bi si v letu 1812 mislil, da bo prav to vino, ki ste ga lahko kupili za 25 do 30 goldinarjev, vino najboljše kvalitete pa za 40 goldinarjev, nekaj let za tem stalo 550 do 600 goldinarjev. Slabi vinski letini 1813 in 1814 sta pripeljali do tako visokih cen vina. Že v letu 1814 je stal en četrtnika 1812, oplemenitenega z letnikom 1810 2 goldinarja, boljša vina pa so stala celo 3 papirne goldinarje. En četrtnika 1815 in 1816 je

stal goldinar 30 krajcarjev letnika 1817 pa 24 do 30 krajcarjev.

	Leta 1813	Leta 1816
pšenica	4 fl	40 fl
žito, rž	2 fl	36 fl
oves	1 fl 30 kr	20 fl
ječmen	1 fl 45 kr	24 fl

(Cena za eno mersko enoto, ki je bila merik ali mecelj.)

Leta 1814, 1815 in 1816 so bile slabe žitne letine. Ljudje so umirali od gladi, še posebno hribovci, ko niso imeli več koruznih storžev (Kukuruzstengel) in otrobov, da bi iz tega delali moko. Dobri žitni letini 1817 in 1818 pa sta cene žitom ponovno znižali, tako da je stala merica pšenice 6 fl, žito – rž 3 fl 45 kr, oves 2 fl, ječmen 2 fl 15 kr. Tako je marsikateri žitni oderuh, ki si je v letih stiske 1814 in 1815, še bolj pa v letu 1816, nagrabil tisoče in tisoče, moral spomladi 1818 žalostno povesti svojo špekulantsko glavo, kajti v enem letu mu je celoten velikanski dobiček šel k vragu.

Nekaj o Ptuj

Ptuj, stara rimska naselbina, zgrajen že pred našim štetjem, je štel v letu 1818 205 hiš in imel 2134 prebivalcev. Oblast je izvajal magistrat, kjer so bili zaposleni župan, dva izkušena svetnika, tajnik in dva pisarja.

Župan Joseph Carl Neuman je bil leta 1810 zaradi posebnih zaslug za meščane in mesto med francosko invazijo 1809 odlikovan z veliko medaljo.

Meščani so že ob izbruhu francoske revolucije leta 1791 ter kasneje iz nje izišle vojne, kjer so bile vse avstrijske cesarske čete uporabljene proti Franciji, prevzeli v notranjosti mesta vojaško službo in obrambo z lastnim meščanskim korpusom, ki je bil vojaško uniformiran in še vedno obstaja.

Cesar je meščanskemu korpusu zaradi njegove vdane privrženosti izkazal posebno čast, da so lahko svoje oznake nosili v redni vojski.

Stanje invalidov v obeh invalidskih domovih je 742 mož, katerih komandant je višji poročnik.

Od nekoč obstoječih samostanov, dominikanskem, kapucinskem in minoritskem, obstajajo sedaj le še zadnji. Prva dva je modri cesar Jožef II. razpustil.

V mestno cerkev vzdani nagrobniki s svojimi napisi so najboljše priče o starodavnosti tega mesta. Škoda, da se je izgubila kronika o Ptuj, ki smo jo sestavljali več let. Po pripovedovanju je mesto segalo preko Drave do Hajdine in na levi breg Drave tja do prvih gričev Mestnega vrha. Da to ni samo pravljica, nam pričajo mnogi opečnati zidovi, ki se prikažejo na površje pri oranju na najoddaljenejših zemljiščih. Sarkofagi, ki jih izkopljejo skoraj vsako leto in mnogo zidov, ki so največkrat sezidani iz kremenjaka, na katere naletimo pri kopanju skoraj na vsakem kraju izven mesta.

Kurat Simon Povoden je skrbno zbiral stare napise iz arheoloških ostankov, ki neopaženi ležijo tu in tam po Ptuj in jih je poslal c.k. historiografu dvornemu svetniku Hormaierju, da bi jih razvozlat ter morda kdaj pozneje predstavil javnosti. Mnoge nejasnosti o Ptuj bi razjasnili v Dravi potopljeni kamni, ki sem jih v spremstvu mnogih prijateljev še leta 1798 videl pod vodno gladino. Nenadna sprememba rečnega toka pa je vzela vsako upanje, da bi jih iz njegovih grobov ponovno vrnil v življenje. Vendar obstaja možnost še sedaj, da bi te kamne izkopal, čeprav ležijo sedaj že najmanj 6 do 8 čevljev pod zemljo. Za teh nekaj entuzijastov pa bi bili stroški previsoki, sicer pa mestnih trgovcev te starine ne zanima prav nič.

Če pa bi Drava kdaj ponovno spremenila svoj tok, ter se vrnila v staro strugo, pa se bodo ti kamni, ki so po večini iz belega in črnega marmora ponovno pokazali in jih bo

Grafika freske iz cerkve Mariahilf v Gradcu

mogoče z majhnimi stroški potegniti iz vode.

Veliki marmorni bloki, v katere so vklesane alegorične podobe dajo slutiti, da je na tem mestu stala velika stavba, ki je bila postavljena na lesene pilote, ki potekajo v ravni liniji in se pod vodno gladino vidijo. Ti piloti bodo kasneje pravi kažipot, če ne bo višina stroškov prevelika ter moj opis preslab, da bi bil še po stoletju uporaben. Marmorni kamni ležijo sedaj na travniku veletrgovca Andlingerja 6 korakov navznoter od leve rečne obale, približno 160 klafter navzgor od dravskega mostu, ali 30 korakov više od nasproti stoječega porušenega dominikanskega stolpa.

4. oktobra 1805 je v spodnjem delu mesta od minoritskega trga proti trgu, kjer so mesarske klopi – mesarske stojnice, pogorelo 25 hiš. Ptuj ima poleg Ljubljane prekrasno strelišče. V letu 1801 ga je na novo pozidal gradbeni mojster Peter Wagner, sedaj pa je last trgovca Mathiasa Fridricha, ki ga je v prejšnjem letu kupil za 20.000 fl.

Ptujčani so bili od nekdanj znani kot ljudje vesele narave in celo šest kislih vinskih letin jim ni pokvarilo te veselosti. V času vinske tratgave izgleda, kakor da je mesto izumrlo, kajti vsi hitijo veselih src v haloške vinograde ali pa proti Zavrču in če muzikantje ne pridejo

sami, jih povabimo, da nam igrajo vesele valčke.

V puščavah se vijejo karavane, pri nas potujejo karavane veselih ljudi proti goricam. Prvi se veselijo pitne vode, pri nas pa se mora v kozarcih lesketati dobro vino. In če kdo kljub vsemu ostane kisle volje in samo ždi v kotu – spada med bedake.

Že tri leta vlada mir in iskrica upanja je v nas, da bo eno naslednjih let dalo tudi izvrstno vinsko letino.

Pripisana je napitnica ter podpisi:

Leopold SCHICKELGRUBER, tesarski mojster, star 46 let

Elizabeth SCHICKELGRUBER, stara 42 let

Anton SCHICKELGRUBER, roj. 5. aprila 1801

Anna SCHICKELGRUBER, roj. 28. avgusta 1808

Franc DUCHATSCH, dr. prava, rojen na Ptuj 19. oktobra 1788,

Joseph LIDIMIGG, meščanski milarski mojster, stanujoč na h. št. 187

Anton WAGNER, meščanski gradbeni mojster, rojen v Celju leta 1790

Michael MUCHOUNT, meščanski kamnoseški mojster, rojen 7. novembra 1772

Catharina ZISTLER, rojena 18. aprila 1796

Anna v. LEUZENDORF, sestra žene SCHICKELGRUBERJA, roj. WISIACK.

O hiši in vinogradu v Zavrču

Leta 1799 je Schickelgruber kupil posest v Halozah v Zavrču. V letu 1815 je na mestu, kjer je nekoč stalo staro leseno poslopje, zgradil novo stanovanjsko hišo. Na njej je napis, ki govori, da je bila gostoljubnost te hiše aksiom. Ob potki proti vinogradu je križ s podobno sv. Leopolda, Elizabete in Ane. Na zgornjem delu pa je zidana niša s fresko sv. Urbana, zaščitnika vinogradnikov; oboje so zgradili leta 1818. »Stari Grki so častili Bakhusa, torej si ne smemo dovoliti, da bi čaščenje in hvaležnost v našem času izginila«, je zapisal lastnik.

V letu 1823 je dokupil še del posesti od Thomasa Preloga iz Gajevcev, ter tako povečal in zaokrožil posestvo.¹¹ Hkrati je skrbno pričel zapisovati vinske letine in dogodke v svojem vinogradu. Tabela vinskih letin, ki je bila vzdana v hiši, je vodena do leta 1817. Evidenco je vodil naprej, saj hranijo v muzeju original iz te iste hiše,¹² lepo okrašen in uokvirjen, s podatki do leta 1849. Naš original ima za mero cel štrtin (l. 1779 pridelek 7 štrtinov), na onem iz muzeja pa je mero pol štrtinjaka (pridelek 1779 je 1 4 pol štrtinov), sicer pa se podatki do leta 1817 ujemajo.

Material in plačilo za delo ob gradnji hiše je stalo:

Štrtin apna 10 fl, pol štrtina peska 1 fl,

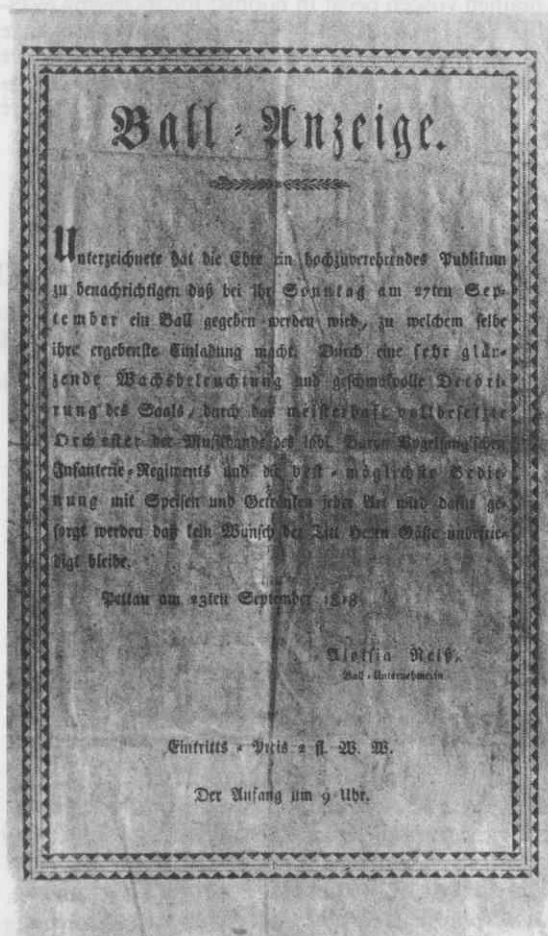
klafter kamna 6 štrtinov. Tesarska in zidarska dela brez hrane 1 fl 30 kr, hrana se je plačala posebej, plača dninarja je bila 36 kr brez hrane.

Cela zgradba je stala 20.000 fl v papirnatih vrednotnicah, ali po takratni vrednosti papirnatega denarja 7.000 goldinarjev v srebru. Zanimivo je, da pri gradnji te hiše zidarji in tesarji niso popili niti enega litra vina. Zakaj? Prav gotovo ne zaradi skoposti mojstra, temveč, ker v kleti ni bilo niti kaplje vina.

Vabilo na ples

To je tiskan plakat na rdečem papirju (24 x 39 cm). V prevodu pa se glasi:

»Podpisana si štejem v čast, da lahko obvestim cenjeno občinstvo, da bom v nedeljo 27. septembra priredila bal in vas vabim, da se ga udeležite. Bogato dekorirana dvorana bo razsvetljena z voščeniimi svečami. Zasedba orkestra bo odlična, saj bodo igrali godbeniki infanterijskega regimenta barona Vogelsanga. Da ne bo ostala nobena želja spoštovanih gostov nepotešena, bomo poskrbeli za jedajočo in pijačo ob najboljši postrežbi. Pričetek ob 9. uri. Ptuj, 23. septembra 1818.« Podpisana je

Vabilo na ples

Aloisia NEISS,¹³ prirediteljica bala. Vstopnica je bila 2 goldinarja dunajske veljave.

Najbrž si je avtor predstavljal, da bodo nekoč našli njegove zazidane dokumente. V tistih časih je bila modna muha, da so bogati lastniki vgrajevali najrazličnejše dokumente in predmete v svoje hiše, vendar je le našemu meščanu Schickelgruberja uspelo, da se je zapisal v zgodovino. Njegova tiha želja, da bi o njegovih zapisih zvedelo čim več ljudi, je tako izpolnjena.

OPOMBE

1. Že leta 1981 smo gradivo dobili od župnika Ivana Pucka in se mu na tem mestu še enkrat lepo zahvaljujemo. In zakaj ga objavljam šele sedaj? Ko sem ugotovila, da je kopija kronike l. 1923 že objavil dr. Balduin Saria, sem že pripravljeni tekst odložila. Po premisleku pa sem sklenila, da ga bom kljub vsemu objavila, glede na to, da večina mlajših bralcev ne posega po starejših objavah, še posebej, če so v tujem jeziku — 2. Zgodovinski arhiv Ptuj (dalje ZAP), Rokopisna zbirka, sign. R-30, Vpisna knjiga meščanov mesta Ptuja 1684-1917 — 3. ZAP, Rokopisna zbirka, Urbarji gosposčine Hrastovec, sign. Hu-6 Prepis temeljnega urbarja gospodstva Hrastovec, komisijsko sestavljenega leta 1715 (Abschrüftliches Stockurbarium), na zadnji strani majhen voščen pečat in podpis: Johan Joseph WIS-SIÄKH INBILIRT K. K. Kreis Secretarius, ki je prepisal urbar. To je bil oče Schickelgruberjeve žene Elizabete Wisiack in njene sestre Anne, poročene von Leuzendorf, ki nastopa na koncu kronike

kot priča — 4. ZAP, Rokopisna zbirka, sign. R-51, Glavna knjiga tesarskega mojstra Leopolda Schickelgruberja 1785 - 1798 — 5. ZAP, Fotokseroteka, šk. 62, pogodbe 1788 - 1813 : 9 - 21, Pogodba med magistratom Ptuj in Schickelgruberjem z dne 22. 4. 1809 — 6. Iva in Jože Curk: Ptuj, Ljubljana 1970, str. 152. Original vedute hrani Štajerski deželni arhiv v Gradcu v zbirki risb in fotografij - Pettau — 7. ZAP, Arhiv mesta Ptuja, škatla 26., mapa 69, ovoj 216. Prispevki za renoviranje župnije Sv. Jurija 1809 - 1837 — 8. ZAP, Katastrski načrt mesta Ptuja iz 1824, original v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu — 9. Župnijski urad Sv. Jurija, poročna matična knjiga 1785 - 1837, dne 16. oktobra 1826 sta se poročila Anna Rosalia Schickelgruber, stara 18 let in Franz Wibmer, sin ptujskega medicarja — 10. Študijska knjižnica Celje, Cillier Zeitung, Nr. 31/Donnerstag den 19. april 1923, 48 Jahrgang: Aus einem alten Weingarten Von Dr. Balduin Saria - Beograd, Nr. 34/Sonntag den 29. April 1923, 48 Jahrgang: Ueber Pettau (II. Teil des Schickelgruberschen Handschrift) von Dr. Balduin Saria - Beograd — 11. ZAP, Stara zemljiška knjiga, sign. 1197, Zavrč Nr. 3 - Berggrundbuch der Herrschaft Sauritsch, folio 5/6. Del dokupljene zemlje je meril 1096 klafter — 12. Pokrajinski muzej Ptuj. Fototeka kulturno zgodovinskega oddelka, fotografije tabel Schickelgruberja in Wibmerja — 13. Aloisia Neiss, je po smrti svojega moža Heinricha Straussa postala lastnica gostilne oziroma kavarne v hiši št. 65 (hotel Osterberger - Prešernova). V spomin na svojega moža ga je pomenovala Zum goldenen Strauss - Pri zlatem noju. Kristina Šamperl Purg: Hotel Zlati noj, Tednik, letnik XL III, št. 16, 26. 4. 1990 — 14. Gradivo je uvrščeno v ZAP v zbirko Varia, šk. št. 12, ovoj 194.

UKINJENA DRUŠTVA, ORGANIZACIJE IN ZVEZE LJUTOMERSKEGA OKRAJA

MARTA RAUTER-NOVAK

Ljutomerski okraj je tik pred drugo svetovno vojno obsegal 42,5 kvadratnih kilometrov, to je približno območje, ki ga danes pokrivata občini Gornja Radgona in Ljutomer. 41.381 prebivalcev, po štetju iz leta 1931, je prebivalo v 215 naseljih, ki so bila organizirana v 12 občinah. V okraju sta delovali 2 državni meščanski šoli, 2 občinski strokovni nadaljevalni šoli in 23 ljudskih šol.

Ker je družabno in društveno življenje ljutomerskega okraja v obdobju med obema vojnama še dokaj neraziskano, skuša prispevek opozoriti le na njegovo izredno pestrost, ki zahteva temeljitejšo zgodovinsko-sociološko obravnavo, pri tem pa nam kot vir lahko služi Uradni list ukinitvenega komisarja za društva, organizacije in zveze, katerega je izdajal Ukinitveni komisar za društva, organizacije in zveze v obdobju od leta 1941 do 1943 ter s

tem v zvezi nastali fond z naslovom: Ukinitveni komisar za društva, organizacije in zveze, ki ga hrani Pokrajinski arhiv Maribor.

Objavljeni seznam ukinitvenih društev, organizacij in zvez (dalje: organizacij) za ljutomerski okraj je sestavljen iz dveh delov. V prvem delu najdemo poleg zaporedne številke in tipa organizacije še indeks krajev, v katerih je tip organizacije deloval, ter delovodno številko ukinitvenega postopka, saj v dosjeju najdemo poleg posebnega vprašalnika (organiziranost, število članov, vodilni kadri organizacije, premoženje v premočninah in nepremičninah...) še odločbe o ukinitvi, tu in tam pravila ali kake druge finančne akte, predvsem pa račune. V drugem delu pa je krajevni indeks, številke na desni strani pa pomenijo zaporedne številke tipov organizacij.

I. Seznam ukinjenih organizacij

1. AEROKLUB
– Gornja Radgona, 733
– Ljutomer, 647
2. BRALNO DRUŠTVO
– Cezanjevci, 1340
– Ljutomer, 1337
– Mala Nedelja, 1342
– Veržej, 1339
3. BRALNO IN PEVSKO DRUŠTVO
– »Branibor« Stara cesta, 1353
4. BRALNO IN PROSVETNO DRUŠTVO
– Veržej, 1343
5. BRATOVŠČINA ROŽNEGA VENCA
– Apače, 1908
6. CECILIJANSKO DRUŠTVO
– Ljutomer, 529
7. CIRIL–METODOVO DRUŠTVO
– Gornja Radgona, 1257
– Križevci, 1254
– Ljutomer, 1253
– Radenci, 1256
– Ščavnica, 1255
8. DEKLIŠKI KROŽEK
– Križevci, 88
9. DR. GOTTWEISOVA BOLNIŠNIČNA USTANOVA
– Ljutomer, 3118
10. DR. GOTTWEISOVA MEŠČANSKA USTANOVA
– Ljutomer, 3119
11. DRUŠTVO ABSOLVENTOV KMETIJSKE ŠOLE
– Ljutomer, 1738
12. DRUŠTVO KMEČKIH FANTOV IN DEKLET
– Cven, 32
– Očeslavci, 31
– Sv. Jurij ob Ščavnici, 30
13. DRUŠTVO KMEČKIH POSESTNIKOV
– Vučja vas, 977
14. DRUŠTVO LASTNIKOV HIŠ
– Ljutomer, 2103
15. DRUŠTVO »LJUDSKA ŠOLA«
– Veržej, 1969
16. DRUŠTVO REZERVNIH OFICIRJEV
– Ljutomer, 3330
17. DRUŠTVO »ŠOLA IN DOM«
– Mala Nedelja, 1742
18. DRUŠTVO VOJNIH VETERANOV IN INVALIDOV
– Kapela, 2906
– Sv. Duh, 2908
– Ščavnica, 2907
19. DRUŠTVO ZA IZGRADNJO CERKVA
– Mala Nedelja, 1866
– Sv. Duh, 1867
– Ščavnica, 1865
20. DRUŠTVO ZA PODORO REVEŽEV V ŽUPNIJI
– Apače, 1924
21. DRUŠTVO ZA VARSTVO OTROK IN MLADINE
– Gornja Radgona, 3322
22. DRUŠTVO ZA VARSTVO OTROK IN MLADINSKO SKRBSSTVO
– Ljutomer, 3339
23. DRUŠTVO ZA VZREJO SELEKCIJSKE GOVEDI
– Gornja Radgona, 2373
– Ljutomer, 2365
– Lutverci, 2361
– Mala Nedelja, 2357
– Veržej, 2400
24. DRUŠTVO ZA VZREJO SELEKCIJSKE SVETLOLISASTE GOVEDI
– Veržej, 2358
25. FANTOVSKI ODSEK
– Črešnjevci, 132
– Negova, 1519
26. FANTOVSKO DRUŠTVO
– Gornja Radgona, 188
– Kapela, 189
– Križevci, 187
– Ljutomer, 182
– Mala Nedelja, 186
– Negova, 184
– Razkrižje, 163
– Veržej, 185
27. FOND LEGAT LUISE PRESTERL (OBNOVA ŽENSKEGA STEBRA)
– Ljutomer, 3231
28. FOND ŠOLSKE KNJIŽNICE DRŽAVNE MEŠČANSKE ŠOLE
– Ljutomer, 3249

29. FOND ZA IZGRADNJO BOLNICE USMILJENIH BRATOV
– Ljutomer, 3249
30. FOND ZA UČNE PRIPOMOČKE DRŽAVNE MEŠČANSKE ŠOLE
– Ljutomer, 3194
31. FOND ŽUPNIŠČA
– Gornja Radgona, 3221
32. GLASBENO DRUŠTVO
– Mala Nedelja, 778
– Gornja Radgona, 779
– Ljutomer, 3313
33. HIRALNICA – USTANOVA KATARINE JORGOVIČ
– Ljutomer, 3117
34. HRANILNICA IN POSOJILNICA
– Mala Nedelja
– Radenci
– Veržej
35. HRANILNO IN POSOJILNO DRUŠTVO
– Ščavnica
36. JUGOSLOVANSKA NARODNA STRANKA
– Ljutomer, 1404
– Mala Nedelja, 1403
37. JUGOSLOVANSKA RADIKALNA STRANKA
– Cezanjevci, 1493
– Gornja Radgona, 1483
– Ljutomer, 1481
– Mala Nedelja, 1479
– Negova, 1482
– Radenci, 1484
– Ščavnica, 1490
– Veržej, 1480
38. JUGOSLOVANSKI RDEČI KRIŽ
– Cezanjevci – podmladek, 1679
– Gornja Radgona, 1661
– Križevci, 1673
– Ljutomer, 1722, 1990
– Ljutomer R podmladek, 1674
– Ljutomer – na deški šoli, 1676
– Negova, 1663
– Štrigova, 1662
– Veržej – podmladek, 1680
– Veržej, 1678
39. KATOLIŠKI CERKVENI ZBOR
– Apače, 1911
40. KATOLIŠKO PROSVETNO DRUŠTVO
– Kapela, 1506
- Ščavnica, 1505
41. KMEČKA HRANILNICA IN POSOJILNICA
– Kapela
42. KOLESARSKO DRUŠTVO
– Hrastje – Mota, 605
– Ljutomer, 436
43. KOLO JUGOSLOVANSKIH SESTER
– Ljutomer, 1826
44. KRAJEVNA KMEČKA ZVEZA
– Apače, 967
– Cezanjevci, 358
– Gornja Radgona, 312
– Križevci, 300
– Ljutomer, 304
– Mala Nedelja, 298
– Negova, 966
– Radenci, 284
– Razkrižje, 354
– Ščavnica, 968
– Veržej, 965
45. KRAJEVNA SKUPINA »JADRANSKE STRAŽE«
– Gornja Radgona, 1445
46. KRAJEVNA SKUPINA ŠVABSKO NEMŠKE KULTURNE ZVEZE
– Apače, 3085
– Gornja Radgona, 3098
– Konjišče, 3097
– Žiberci, 3100
47. KRAJEVNA SKUPINA VOJNIH INVALIDOV
– Gornja Radgona, 3043
48. LOVSKO DRUŠTVO
– Ljutomer, 2923
49. MARIJANSKA KONGREGACIJA
– Apače, 1908
– Cezanjevci, 1899
– Ljutomer, 2144
– Mala Nedelja, 1903
50. MARIJINA DRUŽBA
– Ljutomer, 2094
51. MLADINSKA ZVEZA KMEČKIH DEKLET
– Ljutomer, 2094
52. MOTORNO IN KOLESARSKO DRUŠTVO
– Gornja Radgona, 622
53. NARODNA ODBRANA
– Ljutomer, 1375

- Négova, 1374
- Radenci, 1373
- 54. OBČINSKA HRANILNICA
 - Ljutomer
- 55. OBRTNA ZADRUGA ZA SODNI OKRAJ
 - Ljutomer, 2788
- 56. OBRTNO DRUŠTVO
 - Veržej, 1980
- 57. ODBOR ZA IZGRADNJO SPOMENIKA PADLIM VOJAKOM
 - Gornja Radgona, 2815
- 58. OKRAJNA GASILSKA ZVEZA
 - Ljutomer, 1299
- 59. OKRAJNA POSOJILNICA
 - Ljutomer
- 60. OKRAJNA UČITELJSKA ZVEZA
 - Ljutomer, 2013
- 61. OLEPŠEVALNO DRUŠTVO
 - Ljutomer, 2990
- 62. PEVSKO DRUŠTVO
 - »Zora« Gornja Radgona, 706
- 63. PODPORNO DRUŠTVO ZA SIROMAŠNE UČENCE
 - Ljutomer, 1958
- 64. PODPORNİ FOND MEŠČANSKE ŠOLE
 - Ljutomer, 3247
- 65. PODRUŽNICA ČEBELARSKEGA DRUŠTVA
 - Gornja Radgona, 2535
 - Ljutomer, 2530
 - Mala Nedelja, 2544
 - Radenci, 2532
 - Ščavnica, 2531
 - Štrigova, 2533
 - Veržej, 2529, 2534
 - Vučja vas, 2536
- 66. PODRUŽNICA KONJEREJSKEGA DRUŠTVA ZA DRAVSKO BANOVINO
 - Gornja Radgona, 2326
 - Ljutomer, 2324
- 67. PODRUŽNICA SADJARSKEGA IN VRTNARSKEGA DRUŠTVA
 - Cezanjevci, 2292
 - Cven, 2293
 - Gornja Radgona, 2296
 - Kapela, 2295
 - Ljutomer, 2288
- Mala Nedelja, 2291
- Veržej, 2290
- Železna gora, 2294
- 68. PODRUŽNICA VINARSKEGA DRUŠTVA
 - Gornja Radgona, 2349
 - Ljutomer, 2350
- 69. PODMLADEK »JADRANSKE STRAŽE«
 - Ljutomer, 1449
 - Veržej, 1450
- 70. POSOJILNICA
 - Gornja Radgona
 - Križevci
- 71. PROSTOVOLJNO GASILSKO DRUŠTVO
 - Apače, 1245
 - Babinci, 1246
 - Banovci, 1247
 - Berkovci, 1230
 - Bolehnečici, 1540
 - Borejci, 1242
 - Bučecovci, 1221
 - Bunčani, 1227
 - Cezanjevci, 1220
 - Cven, 1212
 - Dragotinci, 1225
 - Gajševci, 1615
 - Gornja Radgona, 1208
 - Grlava, 1224
 - Grušovje, 1617
 - Hrastje-Mota, 1209
 - Iljaševci, 1219
 - Ivanci, 1547
 - Ivanjševci, 1153
 - Janžev breg, 1613, 1548
 - Kapela, 1539
 - Ključarovci, 1216
 - Kokoriči, 1218
 - Križevci, 1213
 - Kupetinci, 1250
 - Ljutomer, 1233
 - Logarovci, 1543
 - Lukavci, 1214
 - Lutverci, 1554
 - Mala Nedelja, 1243
 - Moravci, 1541
 - Mota, 1542
 - Noršinci, 1222
 - Okoslavci, 1226
 - Orehovci, 1215
 - Podgradje, 1244
 - Pristava, 1544
 - Radenci, 1239
 - Radomerje, 1612
 - Radoslavci, 1231
 - Slaptinci, 1237
 - Spodnje Krapje, 1614
 - Stanetinci, 1249

- Stara cesta, 1546
 - Stara nova vas, 1228
 - Stavešinci, 1236
 - Stročja vas, 1217
 - Sv. Duh, 1241
 - Šafarsko, 1616
 - Ščavnica, 1211, 1549
 - Šratovci, 1229
 - Štrigova, 1248
 - Veržej, 1223
 - Vogričevci, 1552
 - Vučja vas, 1232
 - Zgornje Krapje, 1550
 - Žepšovci, 1235
 - Žiberci, 1234
72. PROSVETNO DRUŠTVO
- Gornja Radgona, 863
 - Ljutomer, 864
 - »Slomšek« Mala Nedelja, 1278
 - Negova, 862
 - Razkrižje, 866
 - Veržej, 865
 - Vučja vas, 870
73. PROTITUBERKULOZNA LIGA
- Gornja Radgona, 3307
 - Ljutomer, 3308
 - Radenci, 3312
74. SLOVENSKA STRAŽA
- Gornja Radgona, 1412
 - Ljutomer, 1411
75. SLOVENSKI DEKLIŠKI KROŽEK
- Veržej, 86
76. SLOVENSKO BRALNO DRUŠTVO
- Ljutomer, 1344
77. SOKOLSKO DRUŠTVO
- Gornja Radgona, 2432
 - Ljutomer, 2425
 - Mala Nedelja, 2430
 - Veržej, 1802, 2412
78. SPLOŠNA DELAVSKA ZVEZA, PODRUŽNICA
- Selnica ob Muri, 2678
79. STRELSKO DRUŠTVO
- Ljutomer, 396, 420
 - Štrigova, 413
80. STROKOVNA ORGANIZACIJA DELAVCEV
- Ljutomer, 2676
81. STROKOVNA SKUPINA GRADBENIH DELAVCEV
- Ljutomer, 2672
 - Zbigovci, 2673
82. STROKOVNA SKUPINA GRADBINCEV
- Apače, 2669
83. STROKOVNA SKUPINA OPEKARNIŠKIH DELAVCEV
- Borejci, 2675
 - Gornja Radgona, 2670
84. STROKOVNA SKUPINA VINIČARJEV
- Gornja Radgona, 2666
 - Kapela, 2667
 - Ljutomer, 2664
 - Štrigova, 2674
85. STROKOVNA SKUPINA ZDRAVILIŠKIH DELAVCEV
- Radenci, 2671
86. STROKOVNO ZDRUŽENJE VINIČARJEV
- Ljutomer, 2577
87. STROKOVNA ZVEZA VINIČARJEV
- Ljutomer, 2663
88. STROKOVNA ZVEZA VINIČARJEV IN POLJEDELJSKIH DELAVCEV
- Cven, 2665
89. STROKOVNA ZVEZA ZDRAVILIŠKIH DELAVCEV
- Radenci, 2868
90. ŠOLSKA KUHINJA
- Ljutomer, 1974
91. ŠOLSKA USTANOVA
- Mala Nedelja, 3081
92. ŠOLSKI FOND DRŽAVNE MEŠČANSKE ŠOLE
- Ljutomer, 3195
93. TAMBURAŠKO DRUŠTVO
- »Sloga« Ljutomer, 788
 - »Vigred« Presika, 790
94. TRETJI RED
- Apače, 1880
 - Cezanjevci, 1888
95. TRGOVSKI GREMIJ
- Gornja Radgona, 3126
 - Ljutomer, 2122
96. TRGOVSKO IN OBRTNO DRUŠTVO
- Ljutomer, 2974
97. TURISTIČNO IN OLEPŠEVALNO DRUŠTVO

- Gornja Radgona, 2935
98. UBOŽNA USTANOVA
– Ljutomer, 3116
99. UBOŽNA USTANOVA FRANČIŠKE
KARDINAR
– Gornja Radgona, 3175
100. ZDRUŽENA OBRTNIŠKA ZADRUGA
– Gornja Radgona, 2758
101. ZDRUŽENJE GOSTILNIČARJEV
– Ljutomer, 2939
102. ZDRUŽENJE GOSTILNIŠKIH
PODJETIJ
– Gornja Radgona, 2936
103. ZDRUŽENJE GRADBINCEV
– Ljutomer, 2668
104. ZDRUŽENJE OBRTNIKOV
– Križevci, 2759
– Veržej, 2760
105. ZVEZA BORCEV ZA KOROŠKO
– Lukavci, 1399
106. ZVEZA JUGOSLOVANSKIH
ŽELEZNIČARJEV IN LADJARJEV
– Ljutomer, 2038
- II. Število ukinjenih organizacij po krajih**
- APAČE: 9 – 5, 20, 39, 44, 46, 49, 71, 82, 94
BABINCI: 1 – 71
BANOVC: 1 – 71
BERKOVCI: 1 – 71
BOLEHNEČICI: 1 – 71
BOREJCI: 2 – 71, 83
BUČEČOVCI: 1 – 71
BUČKOVCI (MALA NEDELJA): 17 – 2,
17, 19, 23, 26, 32, 34, 36, 37, 44, 49, 65, 67,
71, 72, 77, 91
BUNČANI: 1 – 71
CEZANJEVCI: 8 – 2, 37, 38, 44, 49, 67, 71,
94,
CVEN: 3 – 12, 71, 88
ČREŠNJEVCI: 1 – 25
DRAGOTINCI: 1 – 71
GAJŠEVCI: 1 – 71
GORNJA RADGONA: 33 – 1, 7, 21, 23,
26, 31, 32, 37, 38, 44, 45, 46, 47, 52, 57, 62,
65, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 77, 83, 84,
95, 97, 99, 100, 102
GRLAVA: 1 – 71
GRUŠOVJE: 1 – 71
HRAŠTJE MOTA: 2 – 42, 71
ILJAŠEVCI: 1 – 71
IVANCI: 1 – 71
IVANJŠEVCI: 1 – 71
JANŽEV BREG: 1 – 71
KAPELA: 7 – 18, 26, 40, 41, 67, 71, 84
KLJUČAROVCI: 1 – 71
KOKORIČI: 1 – 71
KONJIŠČE: 1 – 46
KRIŽEVCI (SV. KRIŽ): 8 – 7, 8, 26, 38, 44,
70, 71, 104
KUPETINCI: 1 – 71
LJUTOMER: 66 – 1, 2, 6, 7, 9, 10, 11, 14,
16, 22, 23, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 36, 37,
38, 42, 43, 44, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 58,
59, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 72,
73, 74, 76, 77, 79, 80, 81, 84, 86, 87, 90, 92,
93, 95, 96, 98, 101, 103, 106
LOGAROVCI: 1 – 71
LUKAVCI: 2 – 71, 105
LUTVERCI: 2 – 23, 71
MALA NEDELJA glej BUČKOVCI
MORAVCI: 1 – 71
MOTA: 1 – 71
NEGOVA: 7 – 25, 26, 37, 38, 44, 53, 72
NORŠINCI: 1 – 71
OČESLAVCI: 1 – 12
OKOSLAVCI: 1 – 71
OREHOVC: 1 – 71
PRESIKA: 1 – 93
RADENCI: 10 – 7, 34, 47, 44, 53, 65, 71,
73, 85, 89
RADOMERJE: 1 – 71
RADOSLAVCI: 1 – 71
RAZKRIŽJE: 3 – 26, 44, 72
SELNICA OB MURI: 1 – 78
SLAPTINCI: 1 – 71
SPODNJE KRAPJE: 1 – 71
STANETINCI: 1 – 71
STARA CESTA: 2 – 3, 71
STARA GORA: 3 – 18, 19, 71
STARA NOVA VAS: 1 – 71
STAVEŠINCI: 1 – 71
STROČJA VAS: 1 – 71
SV. DUH glej STARA GORA
SV. JURIJ OB ŠČAVNICI glej VIDEM OB
ŠČAVNICI
ŠAFARSKO: 1 – 71
ŠČAVNICA: 9 – 7, 18, 19, 35, 37, 40, 44,
65, 71
ŠRATOVCI: 1 – 71
ŠTRIGOVA: 5 – 38, 65, 71, 79, 84
VERŽEJ: 19 – 2, 4, 15, 23, 24, 26, 34, 37,
38, 44, 56, 65, 67, 69, 71, 72, 75, 77, 104
VIDEM OB ŠČAVNICI: 1 – 12
VOGRIČEVCI: 1 – 71
VUČJA VAS: 4 – 12, 65, 71, 72
ZBIGOVCI: 1 – 81
ZGORNJE KRAPJE: 1 – 71
ŽELEZNA GORA: 1 – 67
ŽEPOVCI: 1 – 71
ŽIBERCI: 2 – 46, 71
- V ljutomerskem političnem okraju je delovalo 106 različnih tipov organizacij, ki so bile organizirane v 271 enotah. Družbeno in družabno življenje je bilo strnjeno predvsem v

»mestu po nazivu« Ljutomer, v obeh »trgih po nazivu« Gornja Radgona in Veržej ter v ostalih občinskih središčih Apače, Cezanjevci, Križevci, Mala Nedelja (Bučkovci), Negova, Razkrižje, Radenci, Sv. Jurij ob Ščavnici (Vi-

dem ob Ščavnici) in Štrigova, ki so imela status vasi. Na omenjene občinske sedeže odpade 63,8 % vseh ukinjenih organizacij, v ostalih 46 krajih pa je bilo ukinjenih le 36,2 % organizacij.

Sv. Bolfenk v Slovenskih Goricah, odposlano 24. 3. 1903

JUBILEJI

PROF. DR. VASILIJ MELIK – SEDEMDESETLETNIK

Med Filozofsko fakulteto in domom na Cankarjevi cesti v Ljubljani premeri vsakodnevno pot s svojo značilno hitro hojo in nikoli praznih rok človek, ki mu ne bi mogel prisoditi rojstne letnice, ki je zapisana v vseh njegovih dokumentih. Še manj mu jo prisodiš, ko se spustiš z njim v pogovor, v vsakodnevno kramljanje ali v razglabljanje o strokovnem problemu, ki te žuli in teži. Nikoli ne ostaneš brez sugestije in, kar je poseben čar sogovornika, z velikim zanimanjem prisluhne vsaki novi ideji in podatku, ki ni »zabeležen« v njegovem, sicer izrednem spominu. Da, to je vsem in ne samo zgodovinarjem, znani profesor dr. Vasilij Melik, ki je 17. januarja praznoval sedemdeseti rojstni dan. Noben jubilejni zapis ne more iti mimo življenjskih prelomnic izraženih v suhoparnih številkah in dejstvih, ki pa so za jubilaranta izrednega pomena in »dokazi« njegovega dela.

Vasilij Melik je bil rojen 17. januarja 1921 v Ljubljani kot edini sin znanega slovenskega geografa dr. Antona Melika. Po končani kla-

sični gimnaziji se je odločil za študij zgodovine in primerjalne književnosti, ki ga je končal že v vojnem času. Povojne zaposlitve v Tanjugu, Mestnem arhivu ljubljanskem in Slovenski knjižnici so bile kratkotrajne. Leta 1947 je bil mladi Vasilij Melik izvoljen za asistenta v historičnem seminarju Filozofske fakultete v Ljubljani. Sprva je predaval slovensko zgodovino na Višji pedagoški šoli, v letih 1952–59 pa gospodarsko zgodovino na Ekonomski fakulteti v Ljubljani.

Leta 1959 se je vrnil na Filozofsko fakulteto, ki je ni zapustil do danes. V letu vrnitve (1959) je na njej doktoriral s temo Volitve na Slovenskem 1861–1918, ki je kasneje izšla v knjižni obliki. Kot univerzitetni učitelj je predaval zgodovino jugoslovanskih narodov od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne in šele od leta 1970 tudi slovensko zgodovino za isto obdobje. Ni samo dober poznavalec demografske, upravne in politične zgodovine Slovencev 19. stoletja, temveč je njegov nemirni raziskovalni duh posegal v vsa obdobja

in na vsa področja. Pritegnila so ga tudi vprašanja iz gospodarske, družbene in kulturne zgodovine. In še več: če ga je zanimal določen problem, ga je raziskoval, ne glede na to, kateri »stroki« je pripadal. Vsem študentom in ljudem, ki jih zanima zgodovina Slovencev prejšnjega stoletja, je znana knjiga Slovenska zgodovina 1792–1918, ki sta jo napisala s prijateljem in stanovskim kolegom prof. dr. Ferdinandom Gestrinom.

Na tem mestu bi rad poudaril Melikov velik interes za krajevno zgodovino, za proučevanje načina življenja ljudi in posameznikov, njihovega standarda in kvalitete življenja. Zanimajo ga mnoge drobne stvari iz preteklosti kot npr. spremembe v izgledu ljubljanskih ulic. Tu ni teoretiziral: vzel je staro razglednico ali fotografijo, se postavil na mesto, kjer je nekoč stala fotografska kamera in primerjal staro podobo z današnjim stanjem. Zato ga najdemo kot sodelavca pri dveh objavah razgledniškega gradiva, tako pri knjigi Pozdravi iz Ljubljane (1985) in Pozdravih iz slovenskih krajev (1987). Ni ga bilo zborovanja iz slovenske krajevine zgodovine, na katerem ne bi sodeloval profesor Melik. Splošne zgodovinske

slike je vedno »začinil« z lokalnimi posebnostmi in zanimivostmi. Slovenski prostor pozna do zadnjega kotička, saj že od mladih nog dalje hodi na »izlete« v najrazličnejše dele Slovenije in le redkokdaj je zamudil strokovne ekskurzije. To so zanj delovni izleti in marsikatero trditev iz literature in virov preverja na terenu samem. Vprašanja in ugotovitve pa si vedno sprotno zabeleži in velikokrat ga vidiš, ko si jih zapisuje, skoraj praviloma na premajhen košček papirja s še manjšim svinčnikom. Omenim naj še eno njegovo lastnost, ki je vedno poživila preteklost: pozna neverjetno število raznih zgodbic, vezanih na posameznike in minule dogodke, s katerimi je rad začinil predavanja in še bolj vzdušje v krogu svojih prijateljev.

Njegovo raznoliko in plodovito znanstveno in strokovno delo nam kaže njegova bibliografija. Zato o tem ne pišem v tem prispevku.

V imenu sodelavcev in ljubiteljev Kronike mu želim veliko delovnega elana in zdravja ter srečnih trenutkov v življenju in v druženju s stanovskimi kolegi.

Marjan Drnovšek

PROF. DR. SERGEJ VRIŠER – SEDEMDESETLETNIK

Rojen Ljubljčan, pa vendar je velika večina njegovega življenja in dela povezana z Mariborom in Štajersko, namenil se je postati poklicni vojak, pa je prevladala njegova umetniška žilica in ljubezen do lepega in je raje postal umetnostni zgodovinar: 7. novembra lani je dopolnil sedemdeset ustvarjalnih let prof. dr. Sergej Vrišer, prominentni strokovnjak za slovenski barok, muzealec in univerzitetni profesor za muzeologijo in konservatorstvo. Ker je že več kot trideset let zvest sodelavec Kronike, se spodobi, da mu ob njegovem jubileju čestitamo in mu želimo, da bi še veliko let užival v svojem delu, hkrati pa se ozremo na njegovo prehojeno pot.

Po diplomi leta 1954 na oddelku za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani se je zaposlil kot kustos v Pokrajinskem muzeju v Mariboru. Leta 1962 je doktoriral na temo baročnega kiparstva na slovenskem Štajerskem – dopolnjena disertacija je že naslednje leto izšla v knjižni obliki kot temeljno delo svoje vrste – od leta 1963 do upokojitve pa je bil ravnatelj mariborskega muzeja. V letu 1971 je prevzel katedro za muzeologijo in

konservatorstvo na oddelku za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, ki jo je pravzaprav sam sooblikoval tako, da je dobila celo zvezni značaj.

Tri področja dela so, ki jim je vtisnil močan osebni pečat in kjer je marsikdaj oral ledino: prvo so raziskave slovenskega baročnega kiparstva, kjer je najprej ovrednotil slovenski štajerski barok tudi v primerjavi s sosednjimi deželami (1963), sledila sta pregleda baročnega kiparstva v osrednji Sloveniji (1976) in na Primorskem (1983), vmes pa je sintetičen pregled podal v knjigi Baročno kiparstvo v Sloveniji (1967, nem. prevod 1971). Ob tem je napisal še vrsto specialnih del, bodisi o posameznih vrstah baročnih spomenikov ali spomeniških kompleksih, bodisi o posameznih kiparjih. Drugo področje je kulturna zgodovina, v okviru katere je vrednotil stare fotografije in proučeval zgodovino noše in uniform na Slovenskem. Poleg teoretičnega je tu opravil še veliko praktično delo, saj je zbral, uredil in v svojem muzeju predstavil zbirko noše in uniform. Tej tematiki je posvetil tudi nekaj specializiranih razstav, ob katerih so izšli tudi katalogi. Tretje delovno področje pa sta muzeologija in spomeniško varstvo, kjer je zelo dejaven že od svojega prihoda v muzej: nekaj let je bil okrajni spomeniški konservator, angažiral se je v mnogih društvih in strokovnih organizacijah, domačih in tujih, omenjeno je bilo že njegovo delo na univerzi, bibliografija njegovih člankov na to temo pa je spoštovanja vredna.

Naš časopis ima rad. Ostal mu je zvest tudi potem, ko je prestopil tisti prag, ki loči raziskovalca – začetnika od uveljavljenega znanstvenika. Prav malo je let od tistega daljnega 1958., ko je v Kroniki objavil svoj prvi prispevek o baročnih slikarjih in kiparjih Celja, Ptu-

ja in Slovenskih Konjic, da se ne bi v njej oglašil s kakšnim člankom. V prvih letih so bile to krajše študije o baročnih umetnikih severovzhodne Slovenije, ko se je v muzeju začel intenzivneje ukvarjati s civilno in vojaško nošo, pa je o svojih izsledkih poročal tudi v Kroniki. Dragocene so zlasti njegove razprave o vojaških uniformah (Uniforme ljubljanskih meščanskih korpusov v 18. in 19. stoletju, 1974/1, Uniforme meščanskega korpusa in deželne brambe v Mariboru, 1975/3, Uniforme borcev za severno mejo, 1978/2, Avstroogrške vojaške uniforme v svetovni vojni 1914–18, 1987/1–2) ter v zadnjem času o društvenih krojih Sokolov in Orlov (1990/1–2). Svoje znanje o tem je strnil v monografiji Uniforme v zgodovini, ki je izšla leta 1987, in ki jo je, kot že mnogo svojih člankov, tudi sam ilustriral, kar ji daje še dodatno kulturno zgodovinsko vrednost.

Odprt za najrazličnejše probleme slovenske kulturne zgodovine, se je posvečal tudi stari fotografiji, katere čar pomaga odkrivati že dobrih petnajst let. Njegove razlage starih upodobitev Maribora, njegovih meščanov in dogodkov, posebno še usodnega časa okoli bojev za severno slovensko mejo z generalom Maistrom na čelu, so dragocen prispevek k zgodovini, ki je bila našim staršem še polpretekla, nam pa po krivici tuja in odtujena. Svojemu mestu je posebej posvetil še fotomonografijo Maribor (1984).

Nič ne dvomim, da bo prof. Vrišer bralce Kronike tudi v bodoče še bogatil s sadovi svojega dela in da se bo treba ob njegovem naslednjem jubileju spet pošteno potruditi za izpopolnitev njegove bibliografije. Zatorej: še na mnoga leta!

Maja Žvanut

NOVE PUBLIKACIJE

Vasko Simoniti, Turki so v deželi že. Celje, Mohorjeva družba 1990, 210 str.

Malo je knjig slovenskih zgodovinarjev, po katerih bi lahko z zanimanjem segali tako njihovi stanovski kolegi, kot širše, v zgodovino-pisju ne preveč ali celo bolj malo podkvano, občinstvo. Med redkimi tako zasnovanimi deli kaže morda omeniti J. Mala Staro Ljubljano in njene ljudi ali uvod V. Melika v Pozdrave iz slovenskih krajev. Kako težko je ustreči profesionalcu in ljubitelju, ni treba posebej poudarjati, saj za dobro historično delo s takimi ambicijami ni dovolj le, da je pisano z veliko erudicije, da so v njem prisotne nove ideje in momenti ter da je pisano v privlačnem, »user friendly« slogu. Imeti mora nekaj več. Več, s čimer nagovori bralca, več, zaradi česar zazveni njegova senzibilnost. Brez občutenja minulega, pojavi se včasih ob pogledu na kak star predmet ali fotografijo, morda ob prehodu po starih mestnih ulicah, brez občutenja minulega torej, povezanega s celo vrsto asociacij, ki presegajo sentimentalnost, slikovitost in lažno domačnost, je razumevanje tega minulega osiromašeno. Delo Vaska Simonitija je nedvomno prešlo velik del poti v smeri, ki združuje strokovnost, privlačnost in tisto nekaj več.

Avtor se ukvarja z enim izmed najbolj travmatičnih obdobij v slovenski preteklosti, s turškimi vpadi. Predstavi prizadete kraje in pokrajine, ljudi, njihove tegobe in reakcije. Govori o Metliki, Črnomlju, Ribniški dolini. Pa o Vinici, Stični, Muljavi in Kočevju. O Vipavski dolini, Koroški in Štajerski. Predstavi vpadne poti, turške ogleduhe in vohune, grmade, turške šance in tabore. Ne izpušča davkov, utrjevanja mest in obrambnih redov. Ustrežno pozornost posveti organizaciji, financiranju in delovanju obrambe. Sledimo ji od 15. stoletja, ko sloni v pretežni meri na naporih, iniciativah in iznajdljivosti prizadetega prebivalstva, do konca 16. stoletja, ko izoblikovana v centralno voden sistem utrd, poklicnih vojakov in deželnega poziva končno odvrne turško nevarnost od slovenskega etničnega ozemlja. Mnogo izvemo tudi o materialni škodi, opustelih kmetijah, požganih vaseh in odpeljanih ljudeh. Knjiga prikaže diplomatska pogajanja ter način odkupovanja plemičev in vojakov iz ujetništva. Skozi optiko turških vpadov je torej osvetljena vrsta vidikov slovenske zgodovine 15. in 16. stoletja. Celotna problematika je tudi smiselno vpeta v

širši balkanski prostor in Evropo. Petina knjige je potrebna, da avtor pripelje Turke na Slovensko. V tej petini so na strnjen način prikazani nekateri aspekti balkanske zgodovine, zlasti mehanizmi in metode politike. Hitro centralizirajoči se turški državi z jasnimi politično ideološkim ciljem in motivacijo se zoperstavljajo notranje razcepljene balkanske države brez politične vizije, razen tiste, ki zadeva oblast tega ali onega večjega fevdalca. Ključno mesto za slovenske dežele v tej zmedeni, pogosto težko razumljivi igri balkanskih interesov, menjajočih se zavezništev, vazalstev, dvojnih vazalstev, porok, intrig in krutosti ima padec Bosne. Z njim se vrata v naš prostor na široko odpro. Primeren prostor je posvečen hrvaški zgodovini in njeni tesni, včasih kar usodni povezanosti s slovensko. Ekskurzi v evropski prostor pa jasno izpostavijo sicer banalno dejstvo, da je cesarjeva perspektiva drugačna od perspektive kranjskih deželnih stanov ali podeželskega župnika, kronista Jakoba Unresta. Za cesarja so Turki samo eden izmed dejavnikov v navzkrižju globalnih evropskih interesov. Pred nami se torej odvija zgodba o ljudeh, družbah in vojnah. O strahu in pogumu, trpljenju, upanju in predstavah nekega že davno minulega časa. Pripovedovana snov je razporejena v logično oblikovana poglavja. Njihovi naslovi, kakor tudi naslov knjige, so vzeti iz različnih sodobnih virov. Pripovedi dajejo nadih pristne arhaičnosti in pripravijo bralca na vstop v drugačen svet. Svet, predstavljen na zelo konkretni ravni. Konkretne so opisani kraji, konkretni so pogosto navajani datumi, katerih namen pa ni obremenjevati bralčevega spomina, ampak ponazoriti časovne dimenzije dogajanj. Konkretne so tudi ljudje. Iz pripovedi lahko zaslutimo osamljenost in nemir Katarine Celjske, dileme Ivana Kacijanerja zaradi nemilosti, v katero je padel po porazu v bitki. Zaslutimo lahko trpljenje ujetega harambaše Cvitka, ki je ob zasliševanju odgovarjal le do devetega postavljenega vprašanja. Začutimo negotovost Jurija Mikca, podložnika iz Prmskovega, tridesetega moža deželnega poziva, vedno v nevarnosti, da bo vpoklican. Zaslutimo tudi strah ljudi iz Kostela in okolice, stalno na udaru roparskih martolozov. H konkretnosti in avtentičnosti zgodbe pripomorejo tudi krajši ali daljši odlomki iz virov. Njihova funkcija ni dokazovanje te ali one pripovedovalčeve teze. Kot integralni del pripovedi neposredno razpirajo pretekli svet in pozivajo

bralca k sooblikovanju. Ne nazadnje pa velja omeniti še eno značilnost. Dinamičnost pripovedovanja. Pripovedovalec uporablja vrsto glagolov, v glavnem dovršnih, ki preslikavajo intenzivnost dogajanja: Turki so prihrumeli, pridrli, udarili, divjali, vdrli, razkropili, pognali v beg... Hiše so zagorele, ljudje so se nagnetli... Mestoma imamo torej opraviti s sugestivno in nabito ubeseditvijo.

Zgodovino je gotovo moč predstaviti kot zgodbo. A le, če je narejena z znanjem in ustvarjalnostjo. Simonitijeva zgodba je taka zgodba.

Marko Štuhec

Prispevki za slovensko cerkveno zgodovino

Leto 1990 bi lahko imenovali plodno na področju cerkvenega zgodovinopisja. Objavljenih je bilo nekaj več naslovov kot prejšnja leta. Hitrost pripravljanja besedil ter morda kdaj iskanje najcenejše rešitve je v nekaterih naslovih nehotе pustilo sled. Ker pa so bila dela vezana predvsem na krajevne cerkvene skupnosti in so navadno imela za povod bolj obhajanje jubilejnih letnic, kot željo po sistematičnem predstavljanju njihovih zgodovin, jih velja vsaj na kratko predstaviti tudi v Kroniki.

Brošura *Križniški red v Sloveniji* je izšla ob praznovanju 800-letnice obstoja reda. Predstavlja, resda zelo sumarno, začetke in organiziranost križniškega reda, od prihoda križnikov na slovenska tla v letu 1199, ter njihovo delo v sedanjem času, ko je v ospredju njihovega dela župnijska pastoralna, manj pa varnost in skrb za meje, kot je bilo v začetku. V slovenskem prostoru so bili navzoči že ob začetku organiziranja župnijske mreže (župnije Črnomelj, Metlika, Semič, Podzemelj, Vinica, Velika Nedelja, Ormož, Središče ob Dravi, Sv. Miklavž pri Ormožu sodijo med najstarejše, ob njih pa še redovna cerkev v Ljubljani), zlasti še na obmejnih področjih, z bolnišnicami in zavetišči pa so nadaljevali zamisel začetnikov. Z gradnjo cerkva in drugih poslopij so opravljali splošno kulturno delo, ki je še posebej v tem primeru presegalo strogo cerkveno pastoralni okvir. Zasnova dela kaže, da je njegov urednik, križnik Drago Avsenak, imel v mislih bolj poljudno predstavitev redovne skupnosti kot celovito zgodovinsko delo.

Pogled na prehojeno pot kaže knjiga *Kranjska gora. 600 let župnije*. Izdal jo je župnijski urad Kranjska gora. Na temelju predpisov listin iz leta 1390, hrani jih Nadškofijski arhiv v Ljubljani, ki govore tudi o prefaranju Rateč iz župnije Marija na Zilji v Kranjsko goro, je bilo upravičeno sklepati, da je Kranjska gora

takrat že bila župnija; prej je to področje spadalo pod pražupnijo Rodine. Po vsej verjetnosti je nastala med leti 1362 in 1390. Zato se je župnijska skupnost odločila, da jubilej proslavi, najprej z vrsto predavanj, nato v obliki knjige. Besedilo sta pripravila – pri čemer jima je bilo v pomoč bogato že obstoječe krajevno zgodovinopisje – župnik Marko Benedik in dr. Metod Benedik, profesor cerkvene zgodovine na Teološki fakulteti v Ljubljani. V obrisih je prikazan razvoj župnije kot temeljne organizacijske strukture cerkvenega življenja in raznovrstna področja njenega delovanja; v to so zajete vse tri župnije v Dolini (še Rateče in Bela peč). Predstavljeno je delo duhovnikov, razne oblike verskega življenja, pa tudi Bogoslužni red iz leta 1805 (to je seznam duhovnih opravil, ki so bila takrat v navadi) in še nekaj značilnosti župnijskega življenja na podlagi matičnih knjig, ki so jih začeli pisati leta 1638. Na temelju ohranjenih listin in vizitacijskih zapisnikov je bilo mogoče zaznati spremembe v liturgiji, opremi in gradnji cerkvenih stavb. Vsaka od teh je prikazana pod umetnostno-zgodovinskim vidikom. Avtorja sta v spominski knjigo vključila nekatere pomembnejše rojake ter razvoj za kraj pomembnih ustanov, kot so sodnija, upravni urad, zdravstvena služba in šola. Zadnji del kaže Kranjsko goro v sliki, kot je izgledala v preteklosti in kakršna je v naših dneh. Daljši povzetek v angleščini omogoča, da bodo po knjigi lahko segli tudi priložnostni obiskovalci Kranjske gore.

V spomin na blagoslovitev nove župnijske cerkve, stara je zgorela skupaj s kulturnim domom in župniščem ob partizanskem napadu na postojanko vaških straž decembra 1943, je izšla *Kronika župnije Ajdovec*. Zgodovinski del je pripravil Marko Tersegav, poglavje o novem sakralnem prostoru je prispeval župnik Andrej Sever. Prvi del je tako po kroniki in drugih zapisih povzet pregled pomembnejših dogodkov v življenju župnije, od leta 1789, ko je postala lokacija dobrniške župnije, do leta 1947; do takrat so namreč pisali kroniko. V oris dogajanja so vključeni sezname duhovnikov, ki so službovali v Ajdovcu in tistih, ki so se tu rodili; od teh sta obširneje predstavljena domačina Janez Gnidovec, škof v Skopju in Franc Grivec, jezikoslovec, zgodovinar in teolog. Zgodovinski del obsega tudi seznama žrtv obeh svetovnih vojn, ki sta terjali, glede na število prebivalcev, izredno visok krvni davek. Zadnji del pa kaže trnovo pot reševanja vprašanja cerkvenih objektov, ki jo je bilo v preteklosti potrebno prehoditi, zlasti tam, kjer krajani v času revolucionarnih sprememb niso bili na pravi strani, da je bilo vendarle možno postaviti novo cerkev v župnijskem središču in obnoviti podružnice. Besedilo dopolnjuje obilno fotografsko gradivo.

Pri Mohorjevi družbi v Celju je izšla *Zgodovina blejske župnije*, ki jo je napisal Franc Gornik, župnik na Bledu v letih 1947–1962. Že leta 1967 je v založbi Zavoda za napredek turizma izšla njegova knjiga *Bled v fevdalni dobi*. Avtor je vanjo vključil tudi več podatkov iz cerkvene zgodovine. Delo, posvečeno blejski cerkveni zgodovini, pa je bilo zaključeno že sredi petdesetih let, a je v rokopisu čakalo vse do zdaj. Poseben pečat mu daje dejstvo, da je izšlo prav v letu, ko je cerkev na otoku ponovno postala sakralni prostor. Vsebina je razdeljena na dva dela. Prvi povzema zgodovino župnijske cerkve in njenih podružnic. Od začetkov župnije – ustanovljena je bila med leti 1461 in 1469 – do leta 1907 se je imenovala Grad; takrat je dobila ime Bled.

Predstavljeni so različni segmenti župnijskega in cerkvenega delovanja, od stavb in drugega cerkvenega premoženja, do bratovščin, župnikov, kaplanov ter duhovnikov domačinov. Dodatek je namenjen obravnavi luteranstva in protireformacije na Bledu v 16. stoletju. Zadnjih sto strani obsega zgodovino otoške romarske cerkve. V prevodu je tu objavljena listina briksenskega škofa Henrika iz leta 1185, ki vsebuje najstarejšo znano omembo blejske otoške cerkve. Avtor je obravnaval gradnjo poslopij, obseg posesti in organiziranost bogoslužja, skrb za šolo na Bledu in na otoku, razgiban potek prehajanja jurisdikcije od škofije Briksen na Ljubljano ter tragično usodo cerkve in drugih poslopij v času po konfiskaciji v letih 1946–1948. Prvotno besedilo je bilo na nekaterih mestih razširjeno z novimi dognanji, predvsem arheoloških izkopavanj na začetku šestdesetih let. Ilustracije so vzete iz starih upodobitev Bleda, druge je pripravila Melita Vovk.

Ob 300-letnici dograditve in razširitve ljutomerske župnijske cerkve sta župnijski urad Ljutomer in Pokrajinski arhiv Maribor izdala *Zbornik župnije sv. Janeza Krstnika v Ljutomeru*. Uredil ga je Miroslav Novak in k sodelovanju pritegnil večje število avtorjev z različnih delovnih področij, kar zborniku daje dodatno vrednost. Jože Mlinarič predstavlja predzgodovino župnije – razvila se je iz prazkupnije Radgona in se prvič omenja leta 1328 –, njeno življenje do konca 18. stoletja ter statistično nakaže versko prakso za obdobje 1645–1759. Miroslav Novak je *Zbornik* obogatil s štirimi prispevki: *Kronika župnije sv. Janeza Krstnika v Ljutomeru* z zanimivostmi iz življenja trga in župnije v 19. stoletju, *Prispevek h kroniki ljutomerske župnije*, z opisom 58 sakralnih znamenj na področju župnije kot izrazov verskega doživljanja ob določenih dogodkih, *Portreti duhovnikov ljutomerske župnije od leta 1924 do 1990* ter *Cerkvena statistika od 1958 do 1989*. Ivan Rihtarič je razpravi dal naslov *Župnijski uradi in njihovi*

stiki z okrajnim sodiščem v Ljutomeru od 1900–1914. Življenje župnije v obdobju 1918–1941 je proučil Tone Ratižojnik, v času okupacije dr. Tone Ferenc in čas po zadnji vojni Nada Jurkovič. Dr. Sergej Vrišer je svoj prispevek namenil umetnostnemu pričevanju ljutomerske župnijske cerkve. Osebnostne poglede na vernost prleškega človeka v ljutomerski župniji je predstavil dr. Ivan Štuhec. Poleg že omenjenih člankov je med prilogami tudi vodnik po ljutomerskem župnijskem arhivu, pripravil ga je Anton Ožinger, ter oris dela križniških sester v Ljutomeru izpod peresa ljutomerskega dekana Izidorja Veleberja. Članke spremlja bogato ilustrativno gradivo. Kot je mogoče razbrati iz spremnih besedil, je *Zbornik* začetek obsežnejšega in širše zastavljenega projekta, h kateremu je sodelavce spodbudil krajevni jubilej in obilno gradivo, ki ga je kljub večkratnim uničenjem še vedno veliko ohranjenega in je bilo ob tej priložnosti evidentirano in urejeno.

Obletnica postavitve župnijske cerkve je bila povod za pripravo zbornika o župniji Prevalje, Fara ali Devica Marija na Jezeru, kot se je v preteklosti imenovala; imenu so običajno dodali še »pri Goštanju«. Uredniki Gabrijel Cizl, Tone Sušnik in Jožko Kert so mu dali naslov *Bodi pozdravljena Devica Marija* . . . Podoben zbornik je bil sicer načrtovan že za 50-letnico cerkve, težke razmere neposredno pred začetkom vojne pa so preprečile njegov izid. Takrat zbrano gradivo je v veliki meri služilo za pripravo pričujoče publikacije. Nanj se je oprl Tone Sušnik, ki je pripravil neke vrste »lepljenko zgodovinskih in literarnih utrinkov fare skozi čas« in paberkoval po njeni preteklosti, še posebej po zadnjih sto letih. *Zgodovina župnije – cerkev je prvič omenjena leta 1302, samostojna župnija leta 1335* – kaže na razgibano menjavanje pristojnosti višjih upravnih ustanov nad slovenskim ozemljem: upravljali so jo oglejski, ljubljanski, celovski in slednjič mariborski škofje. Reprodukcijske izvirne dokumente, zemljevidov in časopisnih člankov dajejo besedilo dodatno vrednost in dopolnilo. Cerkvani umetnosti v prevaljski fari je posvečen članek dr. Marijana Zadnikarja. Poleg župnijske cerkve je na njenem ozemlju še pet podružnic, od teh je vsaka svojevrsten zgodovinsko-umetnostni spomenik, pričevalno znamenje časa, v katerem so nastale in odraz dejavnosti cerkvene skupnosti. Tu pa so še številni manjši sakralni spomeniki, postavljeni ob poteh. Novi podružni cerkvi sv. Kozme in Damijana na Brinjevi gori je namenjena posebna pozornost. Enako so v dolgi vrsti krajevnih župnikov izkazali širšo pozornost dekanu Mateju Močilniku, ki je bil na Prevaljah kar 43 let (1938–1981) in je prehodil pot mnogih štajerskih duhovnikov, ki so bili v času vojne izgnani ter nato po nje-

nem koncu v zaporih. Spominski članek je pripravil Alojz Božank. Kot se za tovrstni zbornik spodobi, prinaša tudi zapise o prenovitvenih delih, ki so jih izvedli ob 100-letnici, sociološko analizo verskega življenja v župniji in nekatere kazalce razvoja v prihodnje. Vrsta krajših prispevkov predstavlja oblike stanovskega pastoralnega dela. Okusno opremljena ter v platno vezana knjiga s ščitnim ovitkom je, poleg zgodovinske pričevalnosti, za prevajalsko župnijo vsekakor velik izdajateljski uspeh ter znamenje odločenosti župnije, da jubilejnim proslavam da trajno obeležje.

Za 80-letnico župnije sv. Nikolaja v Dolenjem Logatcu je župnik Tone Kompare zbral in uredil knjigo z naslovom *Logatec. Črtice iz življenja kraja in obeh župnij*. Bolj kot poklon zgodovini, želi biti spomin ljudem, ki so gradili župnijsko skupnost, zato je urednik v uvod zapisal besede Charlesa Trenaisa: Podreti bi bilo treba vse spomenike mrtvim in zgraditi spomenike živim, saj je živeti večji napor, kakor biti mrtev. Zapisana beseda in obilno slikovno gradivo, ki posamezne prispevke spremlja, pa so vendarle svojevrsten pomnik osemdesetih let in obdobjem, ki jih je predhodila. Po dosegljivih zgodovinskih zapisih je povzeta zgodovina kraja Logatec, od prvih sledov naseljevanja, rimsko obdobje skupaj s pregledom arheoloških izkopavanj, do novega veka, s posebnim poudarkom na Valvasorjevem poročilu o Logatcu. Osrednji del, več kot dvesto strani, predstavlja ustanovitev in delovanje obeh župnij v kraju: župnije Rožnovenske Matere božje v Gorenjem Logatcu, ki je postala samostojna leta 1862 in župnije sv. Nikolaja v Logatcu, ki so jo ustanovili, ne brez težav, leta 1910. Pri vsaki spremljamo utrip skupnosti okoli osrednjega cerkvenega središča ter pri vseh podružnih cerkvah. Tem objektom je namenjen tudi umetnostno-zgodovinski oris. V kronološkem zaporedju so nanizani pomembnejši dogodki, tesno povezani s širšim družbenim dogajanjem ter nosilci župnijskih služb. Od teh je nekaterim namenjenega več prostora, ker so imeli na razvoj kraja večji vpliv ali so pustili obsežnejše sledi svojega delovanja v kraju. Dosledno vodene cerkvene in šolske kronike so bile za ta pregled najtrdnejša opora. Zadnje poglavje vsebuje črtice iz življenja v kraju Logatec. Orisanih je blizu trideset vidnejših osebnosti. Prikazane so kapelice, znamenje, spomeniki in naravne znamenitosti. Od načinov skupnega dela je posebna pozornost namenjena amaterskemu gledališču in lovski družini ter polharstvu. Med zunanji dogajanja, ki so Logatec, kraj ob pomembni prometni žili, globoko zaznamovali, sta bila prva svetovna vojna –zato knjiga vsebuje prikaz odmevov soške fronte, poskus gradnje železnice Logatec–Črni vrh – ter izgradnja južne že-

leznice, ki je poleg drugega s seboj prinesla tudi možnost hitrega odhoda v svet; izseljevanje je Logatcu na prelomu stoletij vtisnilo globoko sled. Pokazano je na primeru dveh družin, ki sta ohranili pisno gradivo o usodi njihovih članov. Knjigi so dodana kazala in izbrana literatura. Privlačna oprema, številne ilustracije in reprodukcije izvirnega arhivskega gradiva, delajo razgibano besedilo še bolj berljivo.

Bogdan Kolar

Zbornik župnije sv. Janeza Krstnika v Ljutomeru, Ljutomer 1990, 184 str.

Ob 300. obletnici dograditve ljutomerske župnijske cerkve, je v začetku septembra izšel zbornik, ki sta ga izdala Župnijski urad Ljutomer in Pokrajinski arhiv Maribor. Poleg uvodnih besed župnika Izidorja Veleberija, ki med drugim pravi: »Lep je ta svet. Posebno ta košček slovenske dežele, kjer leži Ljutomer s svojo okolico, osreči človeka in ga napolni z radostjo«, je v zborniku 15 prispevkov, ki jih je napisalo 10 avtorjev.

Dr. Jože Mlinarič, arhivski svetovalec v Pokrajinskem arhivu Maribor in redni profesor na Pedagoški fakulteti v Mariboru, je na podlagi ohranjenih listin vizitacijskih zapisnikov predstavil ljutomersko župnijo od njenih začetkov do konca 18. stol. Avtor ugotavlja, da se je trg Ljutomer razvil v pomembno gospodarsko, versko in politično središče na Murškem polju že v 13. stoletju. Svojo samostojno župnijo je dobil šele v 14. stoletju. Ugodni pogoji za gospodarski in kulturni razvoj trga in okolice so bili nekajkrat prekinjeni s turškimi vpadi v 16. in 17. stoletju ter z vpadi ogrskih krucev v začetku 18. stoletja. Omeniti velja, da je reformacijsko gibanje v Ljutomeru in okolici zaživelo le za kratek čas. Prav gotovo veliko poguma pa so Ljutomerčani zbrali v letih 1698–1690, ko so prizidali sedanje tri ladje ljutomerske cerkve. Ob koncu pa avtor ugotavlja, da je ljutomerska župnija ostala nespremenjena skozi stoletja, vse do leta 1935, ko so ustanovili župnijo v Cezanjevcih.

Miroslav Novak, arhivist v Pokrajinskem arhivu Maribor, je predstavil javnosti malo znano kroniko ljutomerske župnije z naslovom *Liber Memorabilium Parochiae St. Joannis Luttenbergi*, ki jo je začel pisati ljutomerski župnik Franc Šrol. V prispevku so nanizane le tiste zanimivosti, ki se nanašajo neposredno na trg in župnijo Ljutomer v 19. stoletju.

Mag. Ivan Rihtarič, asistent na Pedagoški fakulteti v Mariboru, v svojem prispevku z naslovom *Župnijski uradi in njihovi stiki z okrajnim sodiščem v Ljutomeru od*

1900–1914 ugotavlja, da so prav župnijski uradi v svojem poslovanju s sodiščem najbolj dosledno uporabljali slovenski jezik v dopisih in s takimi dejanji zagotavljali uspešno obrambo slovenske nacionalne identitete v zadnjih letih Avstro-Ogrske monarhije.

Sicer pa so dokumenti, najdeni na Okrajnem sodišču v Ljutomeru, v jezikovnem smislu pripadali tudi nemškemu hrvaško-srbskemu, madžarskemu in latinskemu jeziku.

Kustos v Muzeju taborskega gibanja v Ljutomeru Tone Ratznojniak v prispevku Župnija Ljutomer 1918–1941 prikaže aktivnosti ljutomerskih duhovnikov Josipa Ozmeča, Andreja Lovreca, Mihaela Ferka in Matije Munde, ki so vsak po svoje oblikovali ljutomerski vsakdan v obdobju med obema vojnama.

Avtor nas seznanja s pomenom bratovščin in pobožnih družb, ki so po 1. svetovni vojni odigrale pomembno vlogo v razvoju krščanskega življenja v Ljutomeru. Prosvetno-kulturno dejavnost je poživila otvoritev Doma kulture 8. septembra 1925. Dve leti zatem sta bili v tem okviru dve pomembni manifestaciji: odkritje spominske plošče slavistu dr. Franu Miklošiču na rojstni hiši v Radomerščaku in proslave ob 15-letnici Orla. Kontinuiteto kulturno prosvetne dejavnosti je zadovoljevalo leta 1934 ustanovljeno društvo Ljudska čitalnica. Zanimiva je ugotovitev avtorja, da je prav tekmovanje med katoliškim prosvetnim društvom, imenovanim Orel in državno organizacijo Sokol v času med obema vojnama rodilo najboljše proslave, koncerte, gledališke predstave.

Dr. Tone Ferenc, redni profesor na Filozofski fakulteti v Ljubljani in znanstveni svetnik na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani, v prispevku z naslovom Pod nemško okupacijo razgrinja usodo slovenskega naroda v obdobju 1941–1945 skozi prizmo usod duhovnikov mariborske škofije. Ob tem pa se je avtor še posebej dotaknil položaja duhovnikov v ljutomerski in okoliških župnijah, ter seveda cerkvenega premoženja, ki je bilo zaplenjeno v korist utrjevanja nemštva. Avtor nas posebej seznanja z ustanovitvijo okrožnega poveljstva vermašafta in z nacionalističnimi nacional-političnimi gospodarskimi ukrepi, ki so tako kot druga območja Spodnje Štajerske, zajeli tudi Ljutomer. Po njegovih ugotovitvah je bilo župnišče v Ljutomeru spremenjeno v urad okrožnega vodstva Nemške mladine; še huje je bilo v Veržeju, kjer je bilo župnišče spremenjeno v urad Krajevne skupine Štajerske domovinske zveze, salezijanski zavod v tabor ženske delovne službe, kapela pa v telovadnico.

Analizo tega obdobja zaključuje avtor z ugotovitvijo, da se je v Prlekiji vojna odražala kot boj proti okupatorju in v njej ni bilo elementov revolucije in državljanske vojne.

Arhivistka v Zgodovinskem arhivu Ptuj

Nada Jurkovič v prispevku Ljutomerska župnija po letu 1945 razgrinja usodo premoženja ljutomerske župnije v povojnem obdobju ter prizadevanja ljutomerskih duhovnikov Andreja Lovreca, Ludvika Duha in Izidorja Veleberija, da so kljub težkim gospodarskim razmeram uspešno reševali kulturno dediščino sakralnega pomena.

S konkretnimi podatki je avtorica razčlenila obseg cerkvenih posesti posameznih k.o. in nas seznanila z vzroki za njihovo zmanjševanje. Vzporedno s tem je tekla obnova cerkve, kapelic, mežnarije in kaplanije. Zanimivost predstavlja posvetitev dveh zvonov v letu 1984, izmed katerih je bil eden posvečen Antonu Martinu Slomšku.

Umetnostno pričevanje ljutomerske župnijske cerkve je naslov prispevka dr. Sergeja Vrišerja, rednega profesorja na Filozofski fakulteti v Ljubljani. V njemu lastnem slogu nas vodi skozi umetnost ljutomerske cerkve, katere se Ljutomerčani ne smejo sramovati, še več, avtor ugotavlja, da spada ljutomerska cerkev k pomembnim spomenikom na Slovenskem Štajerskem. Tudi naključni obiskovalec lahko ob ogledovanju njenih lepot spozna vrednote, ki jih je težko opisati z besedo.

Višji predavatelj na Teološki fakulteti v Ljubljani z oddelkom v Mariboru, dr. Ivan Štuhec, je pripravil esej z naslovom Nekaj osebnih pogledov na vernost Prleka v ljutomerski župniji. Med drugim ga označuje kot človeka, ki rad debatira o veri in iskreno pove svoje mnenje in pomisleke.

Avtor ugotavlja, da je danes razpad ideoloških predsodkov prav gotovo opcija za skupne ustvarjalne napore na vseh ravneh našega življenja. Skupaj s tipiko prleškega človeka pa bi omenjena opcija lahko pomagala ustvarjati sproščeno in ustvarjalno duhovno ozračje v ljutomerski župniji.

Sakralna znamenja ljutomerske župnije nam predstavi Miroslav Novak v Prispevku h kroniki ljutomerske župnije pod naslovom Sakralna znamenja. Na podlagi ustnih in ohranjenih pisnih virov avtor ugotavlja vzroke nastanka teh znamenj in seveda njihov pomen za kraje, kjer znamenja stojijo.

Avtor ocenjuje sakralna znamenja po umetnostnozgodovinski ter religiozno-pastoralni plati. Najpomembnejši med njimi, cerkvi sv. Ane na Podgradju, sledijo vaške kapele z zvoniki in urejenim zvonjenjem na Cvenu, v Stročji vasi, na Moti, v Pristavi, Presiki, Noršincih, Babincih na Sp. in Zg. Krapju ter Kolaričeva kapela v Radomerščaku. K tej skupini priključuje tudi Fričevo kapelo v Kamenščaku, ki pa nima zvonika in urejenega zvonjenja. V drugi skupini je pisec na zanimiv način predstavljal sakralna znamenja, ki jih razen umetniško sakralne vrednosti odlikuje tudi historični moment. To so kapele v Radomerju, Gresovščaku na Starem trgu v Ljuto-

meru, Žižkova kapela na Kamenščaku, Žibratova kapela na Moti, Marijin kip na Glavnem trgu, Pečnikov križ v Ljutomeru kužno znamenje v Ljutomeru ter kipa sv. Janeza Nepomuka v Ljutomeru in v Noršincih.

Zbornik ljutomerske župnije vsebuje tudi nekaj krajših prispevkov, ki so združeni pod skupnim naslovom Priloge.

V okviru tega sklopa nam Anton Ožinger, arhivist škofijskega oddelka Pokrajinskega arhiva Maribor, podaja zelo koristne informacije o arhivskem gradivu ljutomerske župnije, ki ga hranijo župnijski arhiv v Ljutomeru, matični urad Ljutomer, Arhiv Republike Slovenije in arhiv Republiškega sekretariata za notranje zadeve v Ljubljani.

Na podlagi službene kartoteke je Miroslav Novak pripravil portrete ljutomerskih duhovnikov Andreja Lovreca, Jožeta Buta, Ludvika Duha in Izidorja Veleberija, poleg tega pa še vrsto kaplanov od 1940 do 1990 in cerkveno statistiko za najnovejšo dobo (1958–1989).

Tone Ratiznojnik je predstavil vrsto ljutomerskih kaplanov od leta 1917 do 1940.

Kratek zapis o Križniških sestrah v Ljutomeru je sestavil Izidor Veleberi. V prispevku najdemo tudi imena križniških sester, ki so delovale v Ljutomeru. Le-te so kot bolniške sestre delovale do leta 1948 v Ormožu, se posvečale ostarelim v domu Muretinci in v Metliki, leta 1961 pa so kupile hišo v Ljutomeru. Še danes opravljajo svoje poslanstvo v najrazličnejših oblikah našega vsakdanjika.

Izčrpne statistične podatke za starejše obdobje od leta 1945 do 1759 je na koncu zbornika objavil dr. Jože Mlinarič.

Platnice publikacije je domiselno oblikoval arhitekt Peter Požauko, reprodukcije slikovnega materiala in fotografije pa so delo Ljutomerčanke Marije Tivador in Mariborčana Ivana Leskovška.

Tekste, pripravljene v digitalni obliki, je postavilo in oblikovalo podjetje Mikronet iz Ljubljane. V nakladi 1200 izvodov je zbornik natisnilo podjetje Birom iz Ljubljane.

Kot je v spremni besedi zapisal mag. Peter P. Klasinc, je izdana publikacija primerno izhodišče za pripravo širše zastavljenega ljutomerskega zbornika, o katerem bi kazalo začeti razmišljati in se prej ali slej zanj odločiti.

Slavica Tovšak

o izseljenstvu in tako »obarval« dosedanjo belo liso na tem zanimivem raziskovalnem področju. Zamišljen je kot vez med vsemi, ki jih ta tematika zanima, tako v matični domovini kot tudi izven nje. Njegov koncept je zastavljen dokaj ambiciozno, saj naj bi v njem objavljali izvirne razprave, dokumentacijsko gradivo, predstavitve sorodnih publikacij, bibliografije strokovnjakov, ki se ukvarjajo z izseljenstvom, pa tudi delo domačih in tujih strokovnih ustanov. Tako bi bile na enem mestu zbrane vse informacije, ki jih je moral človek do sedaj iskati na več mestih, včasih tudi neuspešno; zlasti velja to za tuje publikacije, ki so včasih raziskovalcu težko dostopne.

V obsežnem zborniku je zbrano štiriindvajset člankov avtorjev, ki živijo in delajo na različnih koncih sveta: v Sloveniji, ZDA, Avstraliji in Italiji. Uvodnemu članku Andreja Vovka, ki je tudi glavni urednik zbornika, sledi pregled delovanja Inštituta za slovensko izseljenstvo od njegovega nastanka do danes, njegova avtorica pa je Breda Čebulj-Sajko. Oba članka, ki nekako uvedeta bralca v izseljenško problematiko, sta v celoti prevedena v angleški jezik.

Naslednji problemski sklop odpira članek zgodovinarja Ferda Gestrina; ta primerja migracije našega in preteklega stoletja z izseljevanjem Slovanov, ki so se že v zgodnjem srednjem veku in tudi kasneje preseljevali v takratne italijanske dežele in v teh selitvah odkriva mnoge sorodne poteze z migracijskimi procesi poznejšega časa. Na podlagi številnih statističnih podatkov in virov iz takratnega časopisja obravnava Vlado Valenčič izseljevanje Slovencev v obdobju od 19. stoletja do druge svetovne vojne, etnologinja Polonca Cesar pa piše o nastanku in delovanju slovenske katoliške kolonije patra Josipa Jerama v Rajski dolini na severu Kalifornije. Arhivar Bogdan Kolar predstavlja delo dunajske Družbe sv. Rafaela, ki je pomagala izseljencem na poti v tujino in jim lajšala težave, s katerimi so se srečevali ob prihodu v tujo deželo. Poleg nje so skrbele za nove priseljence tudi številne druge organizacije. Ena izmed njih je bila Družba sv. Mohorja, ki je predstavljala slovenskim priseljencem v ZDA pomembno kulturno vez z domovino; o njej piše Andrej Vovko. Tudi naslednji trije prispevki se ukvarjajo z življenjem Slovencev v Združenih državah: Darja Emeršič in Matjaž Klemenčič predstavljata Slovenski dom na ulici St. Clair v Clevelandu, njegovo gradnjo in delovanje med ameriškimi Slovenci, bolj teoretično pa je zasnovan članek Majde Kodrič, v katerem avtorica podaja pregled del o drugi generaciji izseljencev, zlasti v slovenskih in v italijanskih etničnih skupnostih v ZDA. Naslednji članek izpod peresa Marjana Drnovška govori o delu partijskega inštruktorja in urednika publikacije Glas izseljencev Toma Brejca

Dve domovini (Two Homelands), izdal Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Ljubljana 1990, 415 str., angl. povz.

Vsi tisti, ki se tako ali drugače, poklicno ali ljubiteljsko, ukvarjajo z izseljenstvom, so z veseljem pozdravili rojstvo novega zbornika, ki naj bi v bodoče objavljaj strokovne prispevke

med Slovenci v Franciji. Sledi razmišljanje Rada Lenčka iz New Yorka, ki na podlagi lastnih izseljenskih izkušenj razglablja o asimilacijskih procesih med ameriškimi Slovenci in pri tem primerja izkušnje predvojnih in povojnih izseljencev. Tudi naslednji prispevek temelji na »izkušnjah iz prve roke« in je kritični prikaz delovanja Slovencev v Melbournu skozi optiko etničnega radia; njegova avtorica je Irena Birska.

Skupni imenovalec naslednjih štirih prispevkov je literarno ustvarjanje v novem okolju večinske družbe. Prvi je članek Jerneje Petrič, ki piše o posebni zvrsti literarnega ustvarjanja: o avtobiografijah slovenskih izseljencev v ZDA, njihovih značilnostih in pomenu v okviru etnične književnosti v Združenih državah. Temu sledita prispevka Janje Žitnik o vzrokih za dolgoletno zamudo pri slovenski objavi dela Orel in korenine pisatelja Louisa Adamiča, in pa članek Jerneje Petrič o istem avtorju; avtorica kritično ocenjuje njegovo delo in literarno vrednost. O dveh pesnikih slovenskega rodu, o Vinku Žitniku iz Argentine in Bertu Pribcu iz Avstralije, govorita članke Janje Žitnik in Barbare Suša, Mirko Jurak pa zaključuje pričujoči sklop z orisom literarnega ustvarjanja dveh kanadskih rojakov, Ivana Dolenca in Johna Krizanca.

Sledi prispevek Ingrid Slavec, ki poskuša ovrednotiti etnološke raziskave slovenskega izseljenstva, ki so potekale v okviru seminarja na Oddelku za etnologijo Filozofske fakultete med leti 1980 in 1982, sledi pa mu članek Petra Klinarja o skupnem slovenskem kulturnem prostoru, ki bi povezoval Slovence v matični domovini z izseljenci in njihovimi potomci po vsem svetu. Psihiater Jurij Zalokar je za zbornik prispeval Študijo o duševnih posledicah, ki jih ima izselitev v novo, tuje okolje, temelji pa na njegovem delu z jugoslovanskimi priseljenci v Viktoriji v Avstraliji. Milica Trebše-Štolfa predstavlja slovensko kulturno društvo Simon Gregorčič, ki deluje v Torontu v Kanadi že trideset let, zadnji članek pa je delo Andreja Vovka, ki v okviru načrtovanega koncepta zbornika predstavlja Znanstveno raziskovalni center za zgodovino priseljevanja Univerze Minnesota v St. Paulu v ZDA in njegovo slovensko-ameriško zbirko.

V svojem nekrologu odkriva Rado Lenček bralcu Johna Phillipa Nielsena, profesorja slovenskega rodu iz ZDA. Sledita dve knjižni oceni: prva izpod peresa Majde Kodrič, ki piše o knjižni predstavitvi izseljevanja iz Beneške Slovenije v fotoalbumu izseljencev iz Benečije, v drugi pa Andrej Vovko ocenjuje publikacijo Ljubomirja Antiča z naslovom Naše izseljeništvu u Južnoj Americi i stvaranje Jugoslavenske države 1918. Zbornik zaokroža še izbrana bibliografija sodelavcev Inštituta za slovensko izseljenstvo, ki jo je sestavila Breda Čebulj-Sajko.

Nives Sulič

Ludvik Tončič, Tiskarstvo na Dolenjskem. Novo mesto 1989, 159 str.

Ob 170-letnici tiskarstva v Novem mestu sta Tiskarna in Novem mestu in Dolenjski muzej izdala bogato ilustrirano in tudi v tehničnem pogledu skrbno izdelano monografijo o tiskarstvu na Dolenjskem.

Po krajšem uvodu o razvoju tiskarstva na sploh in še posebej v Sloveniji, se avtor ustavlja pri Valvasorju. Opozarja na njegovo bakroreznico in bakrotiskarno ter ju označuje kot prvo tiskarsko delavnico na Dolenjskem. Iz tega izhaja, da bi bil zbornik lahko posvečen 310 letnici tiskarstva na Dolenjskem. Ker pa imamo Dolenjci precej težav z mejami svoje dežele, take obletnice doslej še nismo praznovali. Tudi sicer Slovenci kot celota preveč spoštujemo Valvasorja, da bi si ga Dolenjci lahko kar lastili. Izjema so le krški meščani. Bolj žalostno pa je, da prebivalci dolenske metropole premalo vedo o svojem nekdanjem mestnem sodniku Janezu Kochu (1650–1715), ki je bil njegov risar. O njem se v bližnji prihodnosti obeta krajša monografija.

Dolenjsko tiskarstvo se dejansko začena z letom 1819, ko je Henrik Tandler v Novem mestu odprl svojo delavnico. Širši javnosti je ta priimek znan predvsem iz leta 1848, ko sta njegova vdova in sin tiskala Sloveniens Blatt. Leta 1873 je po osemletnem premoru nadajeval s to obrtjo Vinko Boben, ki je bil zaveden Slovenec in mu Ausperg Lasserjev režim ni pustil odpreti delavnice, dokler se ni prepričal, da ne gre za kakšno prikrito podružnico Narodne tiskarne iz Ljubljane. Že po treh letih ga je nasledil doslej najznamenitejši dolenski tiskar Janez Krajec, ki ga slovenska javnost pozna predvsem po ponatisu Valvasorjeve Slave vojvodine Kranjske. Tudi tega moža sedanji meščani premalo poznajo, čeprav je bil v zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja ena izmed osrednjih kulturnih osebnosti v takratnem Novem mestu. Delno je temu vzrok tudi dejstvo, da o Janezu Krajcu preveč govorijo kot o tiskarju, kajti večina ne ve, da se je običajno za tem poklicem skrival tudi založnik. V zbirki Narodna biblioteka je v dvanajstih letih objavil 58 snopičev izvornih slovenskih del in prevodov tujih avtorjev. Leta 1885 je začel izdajati tudi Dolenjske novice, ki jih je skupaj s tiskarno leta 1901 prodal Katoliškemu tiskovnemu društvu iz Ljubljane.

Nadaljnji razvoj novomeškega in dolenskega tiskarstva v kulturnem pogledu ni nikoli več dosegel Krajčeve tiskarne. V začetku stoletja sta začeli sicer delovati tiskarni v Kočevju in Krškem, ki sta zlasti v letih med obema vojnama tiskali tudi nekaj pomembnih časopisov, vendar več kot nudenja tehničnih uslug nista zmogli. Ponovno je narastel pomen dolenskega tiskarstva v zadnji vojni, kar je v neposredni zvezi z razvojem revolucije, ki je

vedno cenila moč tiskane besede oziroma propagande. Tončič je pri njegovem obravnavanju pokazal precej inovativnosti, saj se je naslonil na izpovedi živih prič. Pri tem je bil zlasti hvaležen pripovednik Franc Lenart, o čigar delovanju celo neposredni sosede nismo vedeli veliko. Novomeška in kočevska tiskarna sta bili pri tem soudeleženi tako s tehničnimi sredstvi kot tiskarji.

Ker se je nova oblast zavedala pomena tiska, je po vojni nad njim vršila zelo natančno kontrolo. Zdi se, da je bil to poglobljeni vzrok za nazadovanje doljenjskega tiskarstva, in ne ideja o racionalizaciji. Tu bi moral biti Tončič bolj kritičen. Tiskarno so leta 1947 v Novem mestu ukinili, opremo pa v veliki meri uničili, podobno se je zgodilo v Kočevju in Krškem. Zanimivo pa je, da je bila krška obnovljena leta 1954, kočevska leta 1955 in novomeška šele leta 1958, kar je tudi odraz duhovnih razmer, kiso vladale v doljenjski metropoli. Slednja je za njima še leta zaostajala in prav naša knjiga je upanje, da je temu konec. Novomeško tiskarstvo je bilo pomembno samo takrat, kadar je bilo hkrati tudi založnik. Trenutno je ta dejavnost v vzponu, vprašanje pa je, doklejš. Združevanje tiskarstva in založništva je nedvomno težavno, zlasti v naših časih, vendar nujno. Ni si mogoče predstavljati, da je nekdo uspešen kot založnik, založba pa ima s to dejavnostjo zgubo. Del odgovora gotovo leži v inteligentnosti vodstva in njegovi poslovni žilici ter seveda ambicioznosti, ki je gibal napredka.

Delu Ludvika Tončiča bi lahko očitali nekaj manjših pomanjkljivosti. Večja napaka je, da je spregledal delo Branka Reispa. V celoti pa je opravljeno delo gotovo izredno pozitivno in je eden pomembnejših prispevkov k zgodovini te naše skromne dežele. Želeli bi še več podobnih monografskih študij iz njene preteklosti.

Stane Granda

40 let Kmečke zveze v Trstu 1950 – 1990, uredil Jože Koren, besedilo Lucijan Volk, Trst 1990, 108 str.

Okrogle obletnice raznih organizacij in ustanov v zamejstvu so vedno priložnost za izdajo primerne publikacije, kar predstavlja dragocen prispevek k poznavanju slovenske zgodovine tega področja. Avtor pregleda 40-letnega delovanja Kmečke zveze v Trstu Lucijan Volk je bil vrsto let tajnik te zveze, pokrajinski odbornik in njeno delovanje dobro pozna. Poleg tega je za to kroniko pregledal vse članke s to problematiko v Primorskem dnevniku in drugih časopisih ter arhivsko gradivo kmečke organizacije. Odločil se je

za kronološki pregled, od enega občnega zborna do drugega, čeprav se zaveda, kot sam pravi, da tak pristop pusti v senci opise živahnega, mnogokrat živčnega, a vedno zavzetega dela posameznih članov in voditeljev Kmečke zveze.

Zbor kmetov na Opčinah 15. 1. 1950 pomeni začetek te stanovske organizacije. To je čas, ko vprašanje meje med Italijo in Jugoslavijo še ni bilo rešeno, prav tako pa je bil še vedno močno prisoten razdor, ki ga je tudi med slovenskim kmečkim prebivalstvom zasejal informbirojevski spor. Istočasno se je namreč ustanovila Zveza malih posestnikov in kar nekaj let je preteklo, da sta začeli zvezi sodelovati in se končno tudi združili (1968). Trdo pot uveljavljanja slovenske Kmečke zveze, ob stalnem zapostavljanju in ignoriranju italijanskih oblasti v 50-tih in 60-tih letih, je lahko preneslo le vztrajno, vsega hudega vajeno kmečko prebivalstvo. V knjigi so med drugim zelo dobro opisani svetovalno delo, strokovna pomoč, boj proti razlaščenju zemlje, pomoč pri zagotavljanju finančnih sredstev ob raznih naravnih nesrečah, problem jusarskih zemljišč, kakor tudi sodelovanje z italijansko kmečko organizacijo. Propadanje kmetijstva v Julijski krajini ne gre pripisati le gospodarskemu razvoju, zaradi katerega so se primarne dejavnosti umikale iz bližine mestnih središč, ampak je prav pri Slovencih v Italiji povezano tudi, in lahko rečemo predvsem, s povojno raznarodovalno politiko, ki je slovenskega kmeta silila k iskanju boljših življenjskih pogojev v drugih gospodarskih panogah. Ta trditve je v knjigi jasno vidna. Prav za Slovence v Italiji je imela navezanost na zemljo globlji značaj, saj je imelo odtujevanje zemlje za posledico odtujevanje slovenskega človeka od naroda.

Postopoma se je prisotnost Kmečke zveze vedno bolj utrjevala in je ni bilo več mogoče obiti, kot se je to dogajalo prva leta njenega delovanja.

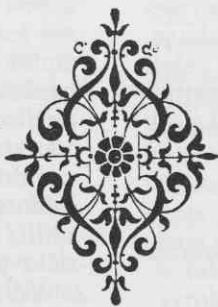
Volitve v kmečko bolniško blagajno leta 1972 so bile velika zmaga, saj so nedvoumno pokazale, kdo predstavlja večino krajevnega kmečkega življa. Vprašanje kraških rezervatov je bila ena glavnih tem, s katerimi se je ubadala Kmečka zveza sredi 70-ih let. Ob podpisu Osimskih sporazumov med jugoslovansko in italijansko vlado, se je Kmečka zveza odločno zavzela, da morajo biti tudi kmetje aktivno udeleženi pri novih gospodarskih načrtih. Delovanje zveze se je širilo tudi s čedalje pogostejšimi stiki ljudi na obeh straneh meje. Ena zadnjih večjih akcij je bil boj proti bazovski lokaciji sinhrotrona, kar bi imelo za posledico zopet razlaščenje zemlje. Jože Koren je v knjigi na kratko predstavil Vestnik Kmečke zveze in njegove predhodnike.

Lucijan Volk je v publikaciji uspešno osvetlil vlogo Kmečke zveze, ki jo je imela pri

uveljavljanju slovenskega kmečkega življa v Italiji. V štiridesetih letih je postala močna profesionalna, izvenstrankarska organizacija, ki je danes zastopana v vseh javnih telesih kot močan sogovornik pri odločanju o vprašanjih, ki se tičejo kmetijstva. Knjiga podaja svojevrsten pogled v polpreteklo zgodovino kmetijstva v okolici Trsta. Poudarjene so specifične lastnosti delovanja, saj so se različni družbeni

in politični dejavniki še kako odražali in se še odražajo pri delu kmečke organizacije. Ker predstavlja štiridesetletni pregled delovanja Kmečke zveze delo, ki je zanimivo tudi za italijansko javnost, je škoda, da se uredniški odbor ni odločil vsaj za povzetek v italijanskem jeziku, kar je sicer že ustaljena praksa za knjige, ki izhajajo v slovenskem zamejstvu.

Metka Gombač

UDK 930.22 = 945.11:940.1 (497.12 Prekmurje)

Gyimesi Endre, dr., direktor županijskega arhiva, Zalaegerszeg, H
Madžarski viri o zgodovini Prekmurja

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 39, št. 1-2, 1991,
str. 3

Pokrajina ob Muri je bila v preteklosti razdeljena med različne svetne
in cerkvene gosposke in upravna področja, po prvi svetovni vojni pa jo
je presekala še državna meja med Jugoslavijo in Madžarsko. Zato mora
današnji raziskovalec iskati vire za preučevanje njene zgodovine v naj-
različnejših krajih in ustanovah. Avtor našteje nekaj najpomembnejših
današnjih nahajališč arhivskih virov za Prekmurje na Madžarskem.

UDK 7.03 (497.12 Prekmurje)

Balažic Janez, umetnostni zgodovinar-kustos, Pokrajinski muzej Mur-
ska Sobotna, 69000 Murska Sobotna, Trubarjev drevored 4, YU

Prekmurje kot ozemlje umetnostnih importov

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 39, št. 1-2, 1991,
str. 11, cit. lit. 12

Za ozemlje Prekmurja je značilna zelo raznolika umetnostna produkcija, ki jo oplajajo ogrski, hrvaški in nemško-avstrijski kulturni prostori. Veliko vlogo so imeli pri tem naročniki, pri vrednotenju umetnostnih spomenikov pa je potrebno upoštevati tudi slogovni profil delavnic, ki so naročeno izdelale. Umetnost Prekmurja torej ni samosvoja, pač pa predstavlja zanimiv preplet različnih pobud srednjeevropskega prostora.

UDK 902 (497.12 Prekmurje)

Šavel Irena, višji kustos-arheolog, Pokrajinski muzej Murska Sobotna,
69000 Murska Sobotna, Trubarjev drevored 4, YU

Najstarejša poselitvev Prekmurja

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 39, št. 1-2, 1991,
str. 6, cit. lit. 16

Arheološke raziskave kažejo, da Prekmurje v arheoloških obdobjih ni
bilo ves čas enako poseljeno, še več, poselitvene kontinuitete tako re-
koč ni bilo. Močnejšo poselitev sta poznali le bakrena doba in antika,
bronasta doba šibko, v železni pa znakov naseljenosti skorajda ni.

UDK 373.54-057.87 (497.12 Ljutomer): 373.54 (497.12 Ruše)
»1645/1760«

Radovanovič Sašo, arhivist, Pokrajinski arhiv Maribor, 62000 Mari-
bor, Glavni trg 7, YU

Ljutomerski dijaki na ruški gimnaziji 1645-1760

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 39, št. 1-2, 1991,
str. 15

Na podlagi publiciranih matičnih knjig graške univerze iz let
1586-1760 in ruške kronike iz let 1645-1760 podaja avtor kratek pre-
gled dijakov in študentov iz trga Ljutomer in njihovih poznejših po-
klicev.

UDC 902 (497.12 Prekmurje)

Šavel Irena, Superior Curator Archeologist, Provincial Museum Murska Sobota, 69000 Murska Sobota, Trubarjev drevored 4, YU

The Oldest Settlement of Prekmurje (Trans-Muraland)

Kronika, Magazine for Slovene Local History, 39, No. 1-2, 1991 pp. 6, cit. lit. 16

Archeological researches show that in different archeological periods Prekmurje wasn't settled in the same extent, even more, there wasn't practically any colonization continuity. Only in Copper Age and Antiquity there was firmer settlement, in Bronze Age it was weaker, while in Iron Age there aren't almost any signs of colonization.

UDC 373.54-057.87 (497.12 Ljutomer): 373.54 (497.12 Ruše)
»1645/1760«

Radovanović Sašo, Archivist, Provincial Archives Maribor, 62000 Maribor, Glavni trg 7, YU

Ljutomer Students in Gymnasium of Ruše in the Years 1645-1760

Kronika, Magazine for Slovene Local History, 39, No. 1-2, 1991, pp. 15

On the basis of the published registers from the Gratz University, dated from 1586 to 1710, and the Chronicle of Ruše, dated from 1586 to 1710, the author gives a brief view of the pupils and students from the market-town Ljutomer and their later occupations.

UDC 930.22 = 945.11:940.1 (497.12 Prekmurje)

Gyimesi Endre, Dr., Director of the District Archives, Zalaegerszeg, H

Sources for the History of Prekmurje (Trans-Muraland)

Kronika, Magazine for Slovene Local History, 39, No. 1-2, 1991, p.p. 3

In the past the landscape along the Mura river was divided among different council and church authorities and governments. After the World War I. it was yet cut by Yugoslav-Hungarian border. Therefore the nowadays searcher has to look for the sources of the Prekmurje history at various places and institutions. The author gives a few of the most important present locations of the archives for this area in Hungary.

UDC 7.03 (497.12 Prekmurje)

Balažić Janez, Curator Art Historian, Provincial Museum Murska Sobota, 69000 Murska Sobota, Trubarjev drevored 4, YU

Prekmurje (Trans-Muraland) as a Territory of Art imports

Kronika, Magazine for Slovene Local History, 39, No. 1-2, 1991, pp. 11, cit. lit. 12

For Prekmurje a very colourful art production, ennobled by hungarian, croatian and german-austrian cultural influences, is specific. Great role played the orderers, but by evaluating the art monuments one must also consider the style profile of the workshops by which the ordered products were made. We therefore can't say that the art of Prekmurje is original, it represents an interesting combination of different influences from the Middle European space.

UDK 711.43 (497.12 Ljutomer) (084.3) »18«

Radovanovič Sašo, arhivist, Pokrajinski arhiv Maribor, 62000 Maribor, Glavni trg 7, YU

Trg Ljutomer v luči franciscejskega katastra

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 39, št. 1-2, 1991, str. 18

V prispevku je statistično obravnavana parcelizacija obdelovalne zemlje po franciscejskem katastru. Na nekaj primerih je prikazana povprečna posestna struktura v trgu Ljutomer v začetku 19. stoletja.

UDK 323.233 (041) (=863) »1868/1869«

Granda Stane, mag., raziskovalni svetnik, ZRC SAZU, 61000 Ljubljana, Novi trg 4, YU

Organiziranje slovenskih taborov v letih 1868/69 (analiza vabil)

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 39, št. 1-2, 1991, str. 28

Avtor obravnava podpisnike vabil na ljutomerski, žalski, šempaski, briški, sevniški, notranjski, vižmarski in ormoški tabor. Iz analize podatkov o socialni pripadnosti, poklicih in javnih funkcijah izhaja ne le demokratičnost gibanja, ampak tudi podoba njegove veljave v očeh prebivalstva.

UDK 929 Ivan Kukovec

Ratizojnik Anton, kustos-zgodovinar, Muzej taborskega gibanja, 69240 Ljutomer, Glavni trg 1, YU

Narodni buditelj Ivan Kukovec

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 39, št. 1-2, 1991, str. 24, cit. lit. 26

Avtor opisuje narodno buditeljsko delo ljutomerskega narodnjaka in politika Ivana Kukovca v času pred taborom v Ljutomeru in pozneje, v dobi taborskega gibanja.

UDK 027 (497.12. Ljutomer): 323.1 (= 863) »18«

Rojs Maks, 69240 Ljutomer, Ob progi 1, YU

Vloga ljutomerske čitalnice pri širjenju in utrjevanju narodne zavesti

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 39, št. 1-2, 1991, str. 31

Obravnani so nastanek, razvoj, dejavnost in pomen čitalnice v Ljutomeru in sicer na podlagi literature, še posebej pa na podlagi zapisnikov sej odbora čitalnice, ki so skoraj v celoti ohranjeni za obdobje od 1892 do 1941, ko je čitalnica prenehala delovati.

UDC 929 Ivan Kukovec

Ratiznojnik Anton, Curator Historian, Museum of the »Tabor« movement, 69240 Ljutomer, Glavni trg 1, YU

Ivan Kukovec – the National Raiser

Kronika, Magazine for Slovene Local History, 39, No. 1-2, 1991, pp. 24, cit. lit. 26

The article is a description of the national arousal work of Ljutomer's patriot and politician Ivan Kukovec in the years before the »tabor« in Ljutomer and later on in the period of the »tabor« movement.

UDC 027 (497.12 Ljutomer): 323.1 (=863)»18«

Rojš Maks, 69240 Ljutomer, Ob progi 1, YU

The Role of the Reading Society in Ljutomer in Expansion and Setting of the National Conscience

Kronika, Magazine for Slovene Local History, 39, No. 1-2, 1991, pp. 31

The author deals with the origin, development, activity and role of the Ljutomer čitalnica (Reading society) on basis of literature, as well as on the notes from assemblies of the Čitalnica committee, which are almost fully preserved for the period from 1892 to 1941, when Čitalnica was closed.

UDC 711.43 (497.12 Ljutomer) (084.3) »18«

Radovanovič Sašo, Archivist, Provincial Archives Maribor, 62000 Maribor, Glavni trg 7, YU

Ljutomer in the Light of the Franciscian Cadastre

Kronika, Magazine for Slovene Local History, 39, No. 1-2, 1991, pp. 18

The contribution systematically deals with the parcelling of the cultivable land according to the Franciscian Cadastre. The author shows on basis of few examples the average land property structure in Ljutomer at the beginning of the 19th century.

UDC 323.233 (041) (=863) »1868/1869«

Granda Stane, M.A., Research Adviser, Slovenian Academy of Sciences and Arts Research Centre, 61000 Ljubljana, Novi trg 4, YU

Organising of Slovene »Tabor« in the Years 1868/1869

Kronika, Magazine for Slovene Local History, 39, No. 1-2, 1991, pp. 28

The author treats the signers of the invitations to the »tabor« (mass meetings in the open) in Ljutomer, Zalec, Sempas, Brda, Sevnica, No-tranjsko, Vizmarje and Ormož. The analysed data about their social class, professions and public offices show not only the democratic appearance of the movement but also its worth in the eyes of the population.

UDK 371.1:061.23(497.12-18)»1869/1918«

Kačičnik – Gabrič Alenka, arhivist, Arhiv R Slovenije, 61000 Ljubljana, Zvezdarska 1, YU

Organiziranje slovenskih učiteljev na Štajerskem od 1869 do 1918

Kronika, Časopis za slovensko krajevno zgodovino, 39, št. 1-2, 1991, str. 36, cit.lit. 86

Članek obravnava organiziranje slovenskih štajerskih učiteljev v slovenskem delu Štajerske v letih 1869 do 1918. Prvo učiteljsko društvo je nastalo v Ljutomeru, pozneje pa je delovala še Zveza slovenskih štajerskih učiteljev in učiteljic ki je povezovala okrajna učiteljska društva.

UDK 325.2(439)Železna županija»1867/1914«

Rácskay Jenő, zgodovinar, Előd vezér u. 5, 9700 Szombathely, H

Migracija in emigracija v obdobju dualizma v Železni županiji

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 39, št. 1-2, 1991, str. 45

V članku so obravnavani migracijski premiki v obdobju med letom 1867 in prvo svetovno vojno, ko se je struktura prebivalstva v Železni županiji zelo spremenila: zaradi pospešenega razvoja industrije se je praznilo podeželje in so naraščale mestne naselbine, pri čemer je imela posebno vlogo tudi nova prometna infrastruktura (železnica). Odvečna delovna sila si je iskala zaslužek tudi izven domačega kraja, v velikih mestih Avstro-Ogrske in v Ameriki, vendar je bilo pravih izseljencev iz te županije manj kot iz drugih madžarskih pokrajin.

UDK 314(497.12) Ljutomer»1880/1910«

Rihtarič Ivan, mag., asistent, Pedagoška fakulteta univerze v Mariboru, 6200 Maribor, Koroška 160, YU
Prebivalstvo okrajnega glavarstva Ljutomer v letih 1880 – 1910

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 39, št. 1-2, 1991, str. 49, cit. lit. 3

Prispevek prikazuje demografska gibanja v okrajnem glavarstvu Ljutomer v desetletjih od 1880 do 1910 na podlagi statističnih podatkov, ki jih nudijo popisi prebivalstva v letih 1880, 1890, 1900 in 1910.

UDK 711.43(497.12) Ljutomer»1918/1920«

Novak Miroslav, arhivist, Pokrajinski arhiv Maribor, 62000 Maribor, Glavni trg 7, YU

Trg Ljutomer v prvih letih slovenske trške uprave

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 39, št. 1-2, 1991, str. 53, cit.lit. 66

Prispevek je nastal na podlagi zapisnikov sej trškega sveta iz let 1918 do 1920 in skuša opozoriti na nekatere napore slovensko usmerjene ljutomerske trške uprave v prvih letih njenega delovanja.

UDC 325.2(439 Vasvármegye)»1867/1914«

Rácskay Jenő, History Professor, Előd vezér u.5, 9700 Szombathely, Hungary
Migration and Emigration in the Period of Dualism in Vasvármegye in Hungary

Kronika, Magazine for Slovene Local History, 39, No. 1-2, 1991, pp. 45

The article deals with the migration movements in the period between 1867 and the World war I., when the population structure in the district was changed very much: because of the quick industrial development the province emptied and the civic settlements increased. The important role hereby had the new infrastructure, especially the railway.

The overspill of the working-people searched for the job out of their home area, either in the big cities of the Monarchy or in America. But the number of the actual emigrants from this particular district was small compared to other Hungarian districts.

UDC 711.43(497.12 Ljutomer)»1918/1920«

Novak Miroslav, Archivist, Provincial Archives Maribor, 62000 Maribor, Glavni trg 7, YU

Market-town Ljutomer in the First Years of the Slovene Municipal Government

Kronika, Magazine for Slovene Local History, 39, No. 1-2, 1991, pp. 53, cit.lit. 66

The contribution was made on the basis of the notes from the assemblies of the municipal council in the years 1918 to 1920 and wants to point out some strains of the slovene-orientated municipal authorities in the first years of their work.

UDC 371.1:061.23(497.12-18)»1869-1918«

Kačičnik – Gabrič Alenka, Archivist, Archives of R Slovenia, 61000 Ljubljana, Zvezdarska 1, YU

Organizing of the Slovene Teachers in Styria in the Years 1869-1918

Kronika, Magazine for Slovene Local History, 39, No. 1-2, 1991, pp. 36, cit.lit. 86

The article deals with the organizing of the Slovene Styrian teachers in the Slovene part of the Styria from 1869 to 1918. The first Teacher's Society was established in Ljutomer. Later on there was also the Association of the Slovene Styrian teachers, which connected local teacher's societies.

UDC 314(497.12 Ljutomer)»1880/1910«

Rihtarič Ivan, M.A., Assistant, Pedagogical Faculty of the Maribor University, 62000 Maribor, Koroška 160, YU

The Population of the District of Ljutomer in the Years 1880 – 1910

Kronika, Magazine for Slovene Local History, 39, No. 1-2, 1991, pp. 49, cit.lit. 3

The article is an analysis of demographic movements in the district of Ljutomer based on statistics which are contained in the population lists, made in the years 1880, 1890, 1900 and 1910

UDK 329(497.12 Prekmurje)»1919/1941«

Kuzmič Franc, višji knjižničar, Pokrajinska in študijska knjižnica, 69000 Murska Sobotna, Grajska 2, YU

Stranke v Prekmurju med obema vojnama

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 39. št. 1-2, 1991, str. 58, cit.lit. 24

Skozi vse obravnavano obdobje je bila v Prekmurju najbolj vplivna SLS, ki se je tu imenovala Kmečka zveza za Prekmurje, pod vodstvom župnika v pokouju Jožefa Klekla, saj se je potegovala za preprostega človeka. Socialne probleme je najbolj poudarjala KP Jugoslavije, ki pa nekako ni prav zaživela. V soboškem srežu je bila zelo opazna vsedržavna Jugoslovanska radikalna kmetijska demokracija pod vodstvom poslanca Jožefa Benka. Članek obravnava delovanje teh in drugih strank, zlasti njihov boj za volilce.

UDK 929 Leopold Schickelgruber

Hernja - Masten Marija, arhivist, Zgodovinski arhiv Ptuj, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1, YU

Človek, ki se je v zgodovino zapisal sam - Ptujčan Leopold Schickelgruber

Kronika, časopis za slovenski krajevno zgodovino, 39. št. 1-2, 1991, str. 71, cit.lit. 14

Avtorica objavlja dokumente, najdene ob adaptaciji hiše v Hrastovcu pri Zavrču, Hiša je bila nekoč last tesarskega mojstra, znanega ptujskega meščana Leopolda Schickelgruberja. To je bil človek z izostrenim čutom za dogajanje svojega časa. Za njim je ostalo nekaj dokumentov, znana veduta Ptujca, ki jo je narisal sam, nekaj zapisov in poslovne knjige. Najbolj pa je znan po tem, da je vodil evidenco o viskih letmah v svojem vinogradu v Halozah.

UDK 940.533.6(=945.11)(497.12 Prekmurje)

Fujs Metka, kustos-zgodovinar, Pokrajinski muzej Murska Sobotna, 69000 Murska Sobotna, Trubarjev drevored 4, YU

Značilnosti madžarske okupacijske uprave v Prekmurju

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 39. št. 1-2, 1991, str. 63, cit.lit. 23

Madžarska je s trianonsko pogodbo izgubila precejšen del svojega narodnostnega ozemlja - v slovenskem Prekmurju 26 vasi. Ob nemškem napadu na Jugoslavijo leta 1941 ji je tudi madžarski regent Horthy takoj napovedal vojno in zasedel severne dele njenega ozemlja. Z odlokom o uvedbi vojaške uprave na zasedenem ozemlju je določil njihovo upravno razdelitev pod vodstvom mestnih in okrajnih vojaških poveljstev. Vojaška uprava naj bi v najkrajšem času izbrisala vse sledove, ki jih je v Prekmurju v dvaindvajsetih letih zapustila jugoslovanska država, to pa naj bi dosegla zlasti z vzgojo in propagando, manj z represijo.

UDK 06.01(497.12 Ljutomer)

Rauter - Novak Marta, dipl. germanist, 62000 Maribor, Goriška 7, YU

Ukinjena društva, organizacije in zveze ljutomerskega okraja

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 39. št. 1-2, 1991, str. 76

Na podlagi Uradnega lista ukinitvenega komisarja za društva, organizacije in zveze iz let 1941-1945 ter s tem v zvezi nastalega arhivskega fonda, ki ga hrani Pokrajinski arhiv Maribor, podaja avtorica spisek ukinjenih organizacij po krajevnem principu.

UDC 940.533.6(=945.11)(497.12 Prekmurje)

Fujš Metka, Curator Historian, Provincial Museum Murska Sobota, 69000 Murska Sobota, Trubarjev drevored 4, YU

The Characteristics of the Hungarian Occupational Direction in Prekmurje (Trans-Muraland)

Kronika, Magazine for Slovene Local History, 39, No. 1-2, 1991, pp. 63, cit.lit. 23

According to the Trianon Peace Contract, Hungary lost great part of its national territory – 26 villages in Prekmurje. At the German attack on Yugoslavia in 1941, the Hungarian regent Horthy also instantly declared war and immediately occupied the northern parts of its territory. With the Decree about establishment of the military direction on the occupied territory he determined its directional distribution under the leadership of the municipal and district military commands. In the shortest time possible the military government should erase all the tracks, left in Prekmurje by 22 years of the Yugoslav state. This aim should be achieved mostly by education and propaganda, less by repression.

UDC 06.01(497.12 Ljutomer)

Rauter – Novak Marta, Germanist, 62000 Maribor, Goriska 7, YU

Abolished Societies, Organizations and Associations in the District of Ljutomer

Kronika, Magazine for Slovene Local History, 39, No. 1-2, 1991, pp. 76

On the basis of the Official Gazette of the Commissioner for the Abolition of Societies, Organizations and Associations from the years 1941–1945 and therefore established files, the authoress gives a complete catalogue of the abolished organizations of the Ljutomer territory, following the local principle.

UDC 329(497.12 Prekmurje)»1919/1941«

Kuznič Franc, Superior Librarian, Provincial and Studious Library, 69000 Murska Sobota, Grajska 2, YU

Political Parties in Prekmurje (Trans-Muraland) between Two Wars

Kronika, Magazine for Slovene Local History, 39, No. 1-2, 1991, pp. 58, cit.lit. 24

During this whole period, the most important political party in Prekmurje was the Slovene People Party, which was here called the Peasant Union, headed by retired clergyman Jožef Klekel: it stood for the common people. Social problems were also stressed by the illegal Communist Party, which was yet weak enough. In the Murska Sobota District, the whole-state party of the Yugoslav Radical Peasant Democracy under the leadership of the deputy in the Belgrade Parliament Jožef Benko was very noticeable. The article deals with these and other parties, especially their contest for the voters.

UDC 929 Leopold Schickelgruber

Hernja – Masten Marija, Archivist, Historical Archives Ptuj, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1, YU

The Man, who entered the History by himself – Leopold Schickelgruber from Ptuj

Kronika, Magazine for Slovene Local History, 39, No. 1-2, 1991, pp. 71, cit.lit. 14

The authoress publicizes the documents, found during the reconstruction of a house in Hrastovec near Zavrč. The house once belonged to the carpenter master, a well-known citizen of Ptuj, Leopold Schickelgruber.

He was a man with sharp sense for what was going on in his age. He left behind some documents, the famous city veduta, painted by himself, few writings, business books. But most of all he was wide known for his evidence of the annual wine crop in his vineyard in Haloze.

Velescenjena gospodica!
 Srečo srečno sem dosegla
 sem, tako sem se bala za
 Guetoraro, pa nič mi ni šlo
 dilo dolgo potovanja, mor
 veš se vdrati na tu omejbo,
 tvojo radbino sem nosila

Sv. Jurij ob Ščavnici, odposlano 13. 8. 1907

Dolnja Lendava, odposlano 27. 3. 1920

